

קול יהודה

אמרות והגיונות, לקוטות ופרפראות
ממשנתו של הרב יהודה עמיטל שליט"א

ערך והביא לבית הדפוס: אביעד הכהן

עטיפה: אפרת גודינגר
סייע בהבאה לדפוס: קהת רענן
עימוד והפקה: א. שטרן

כל הזכויות שמורות

מהדורה שנייה, ירושלים תשס"ז

*"שמע ה' קול יהודה ואל עמו תביאנו,
ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה"*

משנתו של הרב יהודה עמיטל חובקת זרועות עולם. הלכה ואגדה, תלמוד ומדרש, פילוסופיה ומוסר, חכמת חיים ואורחות חיים. היקפה הגדול ורבגוניותה משקפים מקוריות, תעוזה ורוחב דעת הפורצים ימה וקדמה, צפונה ונגבה.

לא אחת, כשהשעה צריכה לכך, משמיע הרב עמיטל את קולו. קול צלול, בהיר, לעתים חד, לעתים חריף. "כשלומדים תורה", כך למדנו מפיו בשכבר הימים, "ולא שומעים את בכיו של המשווע לעזרה, משהו פגום בלימוד", והוסיף: "כל אימת שאני חש שאוכל לומר דבר שהוא לתועלת התורה, לתועלת עם ישראל או ארץ ישראל, איני נמנע מלהשמיע את קולי. כל אימת שביכולתי להמעיט חילול השם, להרבות כבוד שמים, לקרב יחידים, להציל יהודים משפיכות דמים או להציל משהו מארץ ישראל – לא נמנעתי מלהשמיע את קולי".

כמה וכמה שיעורים גדולים למדנו, תלמידי הישיבה, מפי רבנו. חלקם היו מזמן לנכסי צאן ברזל. מורכבות ולא פשטנות שטוחה. "ההלכה הפכה להיות בעיני בני הנוער לדבר אוטיסטי שאין לו קשר עם המציאות". עצבנות דתית. "אין פטנטים בחינוך". למנוע חילול השם. מכולם עולה ובוקע קולו המיוחד של הרב עמיטל. קול ייחודי, מקורי, אמיתי ואמין.

ביקשנו לדלות מעט פנינים מן הים הגדול, שישקפו מקצת מפניה המרובות של משנת הרב עמיטל. באו כאן אמרות והגיונות, לקוטות ופרפראות, שיש בהן כדי להאיר את "קול יהודה", החקוקה על לוח לבו ונמסרת לאלפי תלמידיו, בכתב ועל פה, מזה עשרות שנים.

יתרונה של מלאכה זו הוא־הוא חסרונה. הדברים מוצָאים מן ההקשר הכללי שבו נאמרו, ונעקרים משורשם ומקור חיותם. המבקש לטעום טעמם המקורי של הדברים, צריך לילך אל מקורם, ולראותם בתבנית נוף מולדתם. עם זאת, דומה שגם בקצירת אמרים זו יש כדי להאיר את פניה השונות של משנת הרב עמיטל ולטוות את החוטים הדקים שבה למסכת עשירה של חכמה, בינה ודעת.

לקט זה רואה אור עולם לכבוד יובל הגבורות של הרב עמיטל, וברכה אחת עמנו לו:

צדיק כתמר יפרח

כארז בלבנון ישגה

שתולים בבית ה'

בחצרות אלקינו יפריחו

עוד ינובון בשיבה

דשנים ורעננים יהיו

תוכן עניינים

- ט** אחריות
- י** אמונה
- י** אנושיות
- יא** ארץ ישראל
- טו** גאולה
- טז** דור שאינו יודע לשאול
- יז** דעת תורה
- יח** דרך ארץ
- יט** היסטוריה
- יט** הלכה
- כא** המזרח הרחוק ותורותיו
- כב** הרב קוק ומשנתו
- כג** השגחה עליונה
- כד** התיישבות
- כד** התלהבות
- כה** זהות יהודית
- כו** חברה
- כו** חובת הביטוי וחירות הביטוי
- כח** חוויה דתית
- כט** חומרות
- כט** חילול השם וקידוש השם
- לא** חילוניות וחילונים
- לג** חינוך
- לג** יחיד ורבים
- לד** ייסורים
- לה** יראת שמים
- לו** ישיבה
- לו** ישיבת הסדר

לח ישיבת 'הר עציון'
לט כהניזם
לט כנות
מ לשמוע קול בכיו של תינוק
מא מדינת ישראל
מג מוסר טבעי
מד מורכבות
מה מחויבות
מו מחלוקת
מו מיהו יהודי
מז מילי דהספידא
מח מימד
מח מיסטיקה
מט מיעוטים והיחס אליהם
נ מלוכה וממשלה
נב מלחמה
נג מסגרת ותוכן
נג משפחה
נד מתירנות
נד נבל ברשות התורה
נד נישואין אזרחיים
נה נסיכי אדם
נו סובלנות ופלורליזם
נז סירוב פקודה
נח עבודת השם
נט עיקר וטפל
ס עכשוויזם
ס עם ישראל
סא עצמאות
סא עקדה
סב ערכיות וערכים

סב פוליטיקה
סג פרומקייט
סה צדק סוציאלי
סה ציונות דתית
סו צניעות
סז ראש ישיבה
סז רבנים
סח רפורמים
סט רצח ראש הממשלה
סט שאלות ותשובות
ע שואה
עג שלום
עה שמחה
עה שנאת אחים
עה שנות דור ודור
עו תורת חיים
עו תלמוד תורה
עח תלמיד ישיבה
עט תלמידי חכמים
עט תנועה קיבוצית
עט תפוצות
פ תפילה
פג תשובה

אחריות

עלינו להניף את דגל האחריות. האחריות הנדרשת היא בתחומים רבים: אחריות לחוסנו הנפשי והרוחני של הציבור, אחריות כלפי אנשים הזקוקים לעזרה, ואחריות לדרוש לחפש ולמצוא דרכים שאפשר לתרום בהם. בלשונם של חז"ל 'אחריות' היא 'ערבות': "כל ישראל ערבים זה בזה" משמע עם ישראל הוא רקמה אנושית חיה. כל איבר בה אכפתי למצבם של אחריו ואחראי לעשות את המקסימום לשיפור מצב זה. תחושת אחריות שאדם מרגיש כלפי מישהו אחר פירושה שהוא אינו מחפש כר או כסת לשבת עליהם כאשר חבריו שרויים בצער. משה רבנו ישב על אבן כיוון שהרגיש שותף בצערם של אחריו ואף אנו נדרשים להרגיש שותפות וליטול אחריות לתיקון החברה כולה. ["ממחויבות לאחריות", עלון שבות בוגרים טז (תשס"ב), 85]

גיל ארבע עשרה הגעתי לישיבה בהונגריה. הישיבה נפתחה בעיירה חסידית אך ראש הישיבה הכניס בה את דרך הלימוד שהייתה נהוגה בישיבות ליטא. הקשיים היו מרובים. במשך שנתיים נע מספר התלמידים בין חמישה לשבעה. מן היום הראשון בישיבה הרגשתי כאילו כל הישיבה מבוססת עלי. ממש סבלתי מזה. חשתי אחריות. לא יכולתי לעזוב את הישיבה אפילו לחמש דקות. הרגשתי שכל קיומה של הישיבה תלוי בנוכחותי ובלימודי בה. אכן, הישיבה גדלה במשך השנים ומספר תלמידיה הגיע לחמישים. אני, מכל מקום, נותרתי עם תחושת האחריות. מה יצא מכם אם חסרים אתם תחושת אחריות? אם לא אכפת לכם מכל דבר? אחריות פירושה אחריות לחברים, אחריות לחברים בצבא, אחריות כלפי כל עם ישראל. ["שיחת פרדה", דף קשר א (תשמ"ו), 66]

שמעתי פעם על מישהו שתכנן בית כנסת בעיצוב מיוחד. המושבים סודרו כך שכל אחד יראה רק את פיתוחי העץ שבחזית ההיכל, אך לא יוכל לראות את חברו העומד לצדו. כשנשאל מדוע עשה כך, השיב: כל אחד צריך להתייחד בתפילה רק עם הקב"ה. זו תפיסה נוצרית. בבתי כנסיות ובבתי מדרשות המצב אינו כך. בבית המדרש אחד רואה את כולם ומביט בכולם. לא רק פיזית אלא רוחנית. יהודי חייב לראות את חברו ולחוש באחריות ובערבות כלפיו. על כל אחד לחוש ש"אם אני כאן – הכל כאן", וש"אם אין אני לי – מי לי", שכל המתרחש בישיבה יהא עניינו ושלא יצטמצם רק בדל"ת אמות שלו. ["שיחת פרדה", דף קשר א (תשמ"ו), 66]

בעבר הייתי נוהג לומר לתלמידים לפני צאתם לשירות הצבאי, שמעבר לתנועת 'בני עקיבא' צריכה לקום תנועת 'בני קהת'. תפקידם של בני קהת הוא – "בְּפִתֵּי יִשְׂאֹו" (במדבר ז, ט). בכל חברה ובכל משפחה חשוב שיהיו אנשים שירגישו את עול החברה או המשפחה עליהם, ומתוך כך הם שיהיו היוזמים והמארגנים את הפעילויות למען הכלל. ישנן חובות שונות המוטלות על ציבור, בין בעניינים שהם בין אדם למקום ובין בעניינים שהם בין אדם לחברו. כדי שחובות אלה תתבצענה בפועל – יש צורך באנשים שייטלו אחריות לקיומן. סימן רע הוא לחבורה שאין בה אדם כזה. ממילא, כאשר אדם נקלע לחברה כזו, מוטלת עליו החובה הידועה: "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש" (אבות ב, ה), ומפרש רש"י שם: "השתדל ותעסוק בצרכי ציבור, אבל במקום שיש איש אתה תעסוק בתורתך". אדם אינו צריך בהכרח לרוץ אחר עשיית צרכי ציבור, אולם אם אין מי שיעשה זאת, הרי שעליו מוטלת החובה לעסוק בצרכים אלו. [עיסוק בצרכי ציבור, והארץ נתן לבני אדם, 121]

אמונה

יש שהאדם זוכה וכשהוא מסתכל על המאורעות במשקפיים של אמונה, הערפל נמוג והדברים מתבהרים והוא מגיע לתחושה של ודאות פנימית, ודאות שלא תמיד ניתנת להוכחה מדעית, אך בכך לא נגרע מתוקפה. זה כוחה של אמונה – נחלת עבדי ה', מאמינים בני מאמינים. [למשמעותה של מלחמת יום הכיפורים, המעלות ממעמקים, 11]

אנושיות

כל עבודת קודש מכל סוג שהוא, אינה יכולה לבטל את ההרגשה האנושית הפשוטה. הרבי מקוצק היה אומר על הפסוק: "וְאִנְשֵׁי קִדְשׁ תִּהְיוּ לִי" (שמות כב, ל), שכביכול הקב"ה אומר – מלאכים יש לידי הרבה, אני מבקש אנשים, שיהיו אנשי קודש. [אנושיות, והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 145]

בתקופה האחרונה קיימת מגמה של אידיאליזציה של רבנים גדולים, עד כדי התעלמות מתחושות ומחולשות אנושיות. התורה מציגה יחס הפוך: לכל אדם יש פן אנושי, שאסור להתכחש אליו. גם לנביאים היו לבטים וקשיים. התורה

מודעת לכך שהאדם חי בעולם הזה, ואין היא דורשת ממנו להתנהג כאילו הוא חי בעולם אידיאלי ולא ריאלי. ["אנושיות", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה),

[146]

ארץ ישראל

לא פעם מוזר הייתי לאחי. דיברתי על חששות לטווח ארוך. בדור של "עכשוויים" קשה לדבר על טווח רחוק. "פני לא הסתרתי מכלימות ורוק" (ישעיהו נ, ו). אמנם, "וה' אלוקים יעזור לי על כן לא נכלמתי, על כן שמתי פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש". הפגיעה הגדולה ביותר הייתה כאשר חשדו בי שאהבת ארץ ישראל שלי פגומה חס ושלום. אני קשור לארץ ישראל עוד הרבה לפני שידעתי על דברי הרמב"ן. כששחררו אותי באירופה אחר השואה, היינו שם כעשרים יהודים. לא היו לנו לא עיתונות ולא רדיו. לא ידענו מה קורה בעולם. אבל אני אמרתי "אני הולך לארץ ישראל". אמרו לי: "השתגעתי? אתה לא יודע מה קורה שם", אך השבתי: "אני הולך". בשבילי ארץ ישראל זה לא רק עניין רוחני, לא רק עניין של קדושה. יש בי את ההרגשה הפשוטה ביותר של מולדת ואינני מתבייש בזה. ["לשמוע קול בכיו של תינוק", עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 83]

רגיל אני לציין בחוג משפחתי את ההצלה ואת העלייה לארץ ושני הדברים כרוכים זה בזה. לא ראיתי בהצלתי הצלה עד שלא זכיתי לעלות לארץ ישראל. ולא רק אני ראיתי זאת כך. זוכר אני את הפרידה מאבי, ה' ייקום דמיו, הוא נשאר בגטו ואני קיבלתי צו למחנה עבודה. לא היה לי ספק, וגם לו לא היה ספק, שלא נזכה להיפגש יותר בעולם הזה. אבי אמר לי אז: "אני מקווה שאתה תגיע לארץ ישראל". זה היה הביטוי של ההצלה. ["אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהלך", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 85]

בלבי ידעתי שלא ניפגש עוד. נפרדתי מהוריי בהרגשה כבדה ויצאתי למחנה העבודה כשאני מצויד בספר תנ"ך קטן, משניות וחוברת מכתבי הרב קוק. באותם ימים הייתי פסימי מאד. ספקות גדולים כרסמו בלבי: הלוואי ואזכה לפחות למות בארץ ישראל, אם לא לחיות בה. ["אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהלך", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 86]

כשנכנסו הרוסים ושחררו אותנו מהמחנות לא היה לנו קשר עם העולם. אמרתי לחברי: אני הולך לארץ ישראל. הם הסתכלו עלי כעל משוגע. [”אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך”, עלון שבות בוגרים ג (תשנ”ד), 86]

חשיבותה של ארץ ישראל איננה תלויה במתאר זה או אחר של קו גבולותיה אלא בהיותה מסד לריבונות, למלכות, למדינה. מסד למימוש אישיותו של היחיד והיחד. ייעודו של עמנו הוא להיות אור לגויים, לא כיחידי סגולה אלא כ’עם סגולה’. מעבר לבעיות היום-יום החברתיות, הכלכליות והצבאיות עלינו להיות מופת ערכי, מופת מוסרי. ארץ ישראל נועדה להיות אדמתה של חברת מופת יהודית. [”עם ישראל לפני ארץ ישראל”, סביבות 22 (תשמ”ט)]

הקשר שלי עם ארץ ישראל הנו קשר עמוק. עוד בגיל ילדות היו בשבילי ארץ ישראל והציפייה למשיח דברים ממשיים ומוחשיים. כבן ארבע הייתי ואני זוכר כל פרט בבירות. שיחקנו כילדים ופתאום ראיתי אש יוצאת מהשמיים, כמין כדור של אש. ככל הנראה הייתי בעל דמיון וסיפרתי על כך לחברי. כל הילדים התרגשו והחלטנו שזהו סימן שמשיח בא. מה עושים ילדים בציפייה למשיח? רצנו מהר לברז ליטול ידיים לכבוד המשיח, להיטהר לקראת בואו. רקדנו סביב העץ שבחצר ”וטהר לבנו לעבדך באמת”. [”אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך”, עלון שבות בוגרים ג (תשנ”ד), 86]

זקני טרם הלבין, אך ראיתי כבר בימי חיי – כדברי חז”ל – עולם בנוי, עולם חרב ועולם בנוי. ראיתי יהודים מובלים לאושוויץ, וראיתי יהודים רוקדים בתקומת המדינה. ראיתי תהלוכת ניצחון אחרי מלחמת ששת הימים ועברתי עם חיילים מעבר לתעלת סואץ. עברתי תקופה ארוכה ביותר במשך תקופה קצרה ביותר. מדינת ישראל עומדת כיום במרכז ההיסטוריה העולמית. זה תובע מאתנו משהו. צריך לחיות את התקופה. יום ליום ושנה לשנה יביעו אומר חדש. לחיות בתקופה כזאת, לחוות אותה, לראות ולהכיר את הדינאמיות והאינטנסיביות של ההיסטוריה היהודית בימינו, להסתכל על המאורעות – על כל אחד ועל כולם כאחד – בפרספקטיבה נכונה, כחלק ממכלול גדול; לחוש את התהליך לקראת הגאולה על כל מורכבותו, לדעת מה חובתי בעולמי בשעה זו ומה ה’ דורש ממני כאן ועכשיו – כל זה מהווה ייעוד גדול אשר אין מנוס ממנו. אני הגבר, העני ממעש, ראיתי קהילות

בחורבנו, ובארץ זכיתי לראותן שוב בניינין. יגון ואנחה בהיותי בנכר, ששון ושמחה בעלותי לירושלים. "אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך", "כי טוב חסדך מחיים", "ברגע קטן עזבתיך, וברחמים גדולים אקבצך". דבר אחד ברור: "ובהר ציון תהיה פליטה". [אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך, עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 89]

בתחום הערכי, עיקרו של הויכוח הוא בשאלה: האם במכלול שלושת הערכים של עם ישראל, תורה וארץ ישראל אין משקל יתר לערך אחד לעומת האחר, או שמא יש לקבוע סולם ערכים כשבראש הסולם עומד עם ישראל? עצם העיקרון של סידור ערכי הקודש בסולם ערכים, זה למעלה מזה, הוא יסוד מרכזי בתורה ובהלכה כמבואר בתחילת מסכת כלים. הצורך בקביעת סולם ערכים נובע מכך שבמציאות לא תמיד ניתן להגשים את שלושת הערכים בשלמות. לעתים יישום ערך אחד מתנגש בחברו. לעומת הטוענים ש'ארץ ישראל בסכנה' אנו טוענים ש'עם ישראל בסכנה' והערך של עם ישראל קודם לערך של 'ארץ ישראל'. [התמודדות ואתגר במציאות חדשה, עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 73]

עם ערעור התפיסה הקיצונית השלטת, קיימים כבר סימנים של אובדן הציונות הדתית. אנו עדים לדיבורים על כשלון הציונות, ובערוץ שבע כבר נשמעים קולות על קץ הציונות בכלל. מכאן קצרה הדרך להתחפרות הרמטית והתרחקות נפשית מהציבור החילוני, סביב הטענה כי 'המחלוקת היא לא על ארץ ישראל אלא על יהדות והתייוונות', והקביעה ש'התמיכה בהסכם נובעת מחיים ללא ערכים'. בינתיים, הציבור בכללו נמצא במבוכה רוחנית. מבוכה אינה ואקום וממילא היא עלולה לגרום להיסחפות ובריחה של הנוער לכל הכיוונים האפשריים: לבני ברק ולהבדיל לדיזנגוף וחוף הים, ואפילו לכיוון ניו יורק. [התמודדות ואתגר במציאות חדשה, עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 74]

מפליא הדבר שחזון הגאולה של מרן הראי"ה קוק זצ"ל, שעיקרו היה תחייה רוחנית של עם ישראל עם השיבה לארץ, נצטמצם בשנים האחרונות אצל אלה שרואים עצמם כתלמידיו וממשיכי דרכו למצוות יישוב ארץ ישראל בלבד. יעין כל אחד בספר 'אורות' ויבחן כמה מקום תופס בו הנושא של ארץ ישראל

(שלא לדבר על גבולות הארץ) לעומת נושא 'התחייה הרוחנית של עם ישראל'. והנה, עובדת תהליך נסיגתו של העם מבחינה מוסרית ורוחנית מאז מלחמת ששת הימים לא יצרה כל משבר אצל אלה שחיו באופוריה משיחית, ורק אפשרות של נסיגה טריטוריאלית יוצרת משבר ומבוכה כזו? אתמהה! [התמודדות ואתגר במציאות חדשה", עלון שבוע בוגרים א (תשנ"ד), 74]

אי אפשר לפסול כל דעה שונה וכל מי שאינו חושב כמו כולם. אני, למשל, אפיקורוס גדול, מפני שאיני חושב שיש איסור לוותר על סנטימטר מארץ ישראל כאשר יש פיקוח נפש. כל הרבנים היום חותמים על איסור זה ואילו אני איני חושב כך. אני אפילו אפיקורוס גדול יותר מפני שלדעתי כדאי לוותר על חלקים מארץ ישראל בשביל להיפטר מעולם של שני מיליון ערבים שיצטרפו לעוד מיליון ערבים בזמן שאנחנו מונים בסך הכל כארבעה וחצי מיליון יהודים. איני מנסה להשפיע על אף אחד. איני מנסה למכור את הסחורה שלי לא בישיבה ולא בשום מקום אחר. אבל צריכים לדעת שיש גם אנשים שחושבים אחרת ואי אפשר לפסול כל דבר. [משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו", עלון שבוע בוגרים ח (תשנ"ו), 138]

מלחמה על ארץ ישראל היא מלחמה על ירושלים. [למשמעותה של מלחמת יום הכיפורים", המעלות ממעמקים, 19]

הקדוש ברוך הוא בחר בארץ ישראל כטריטוריה שבה תתממש מהותו של העם הנבחר לשליחות. בה עליו לכוון ממלכת כוהנים. לא ממלכה כממלכת הנזירים של טיבט, אלא ממלכת כוהנים הנושאת באחריות כלפי הקהילה הבינלאומית. זהו הקשר המהותי ביניהם. [עם ישראל לפני ארץ ישראל", סביבות 22 (תשמ"ט)]

שלושה ערכים מרכזיים מנחים את השקפתי: ישראל, תורה ויהדות וארץ ישראל. הצגת יישוב ארץ ישראל כערך עליון היא בעיניי טעות חמורה שאיננה מבטאת את רוח תורת ישראל. עלינו להבטיח שלום בר קיימא ולהשיג ערבויות לביטחונה של מדינת ישראל; עלינו לשמור על אזורי ההתיישבות ביהודה ושומרון אך יחד עם זאת אנו חייבים להבטיח את אופייה היהודי של מדינת ישראל. אנו עומדים בפני בעיה דמוגרפית קשה וצריך לעשות אבחנה בהתיישבות. באזורים צפופי אוכלוסייה אין לנו כל עניין. עלינו לשנן לעצמנו

במשנה תוקף כי השלום הוא ערך חשוב, מערכי היסוד של היהדות. [דבר",
[11.9.88

הקשר בין עם ישראל וארץ ישראל נוצר בדרך שונה מאשר אצל אומות העולם. בדרך הטבע, הקשר בין עם לארצו נוצר לאחר שאנשים יושבים בחבל ארץ מסוים, נלחמים עליו, עוברים חוויות משותפות, צרות משותפות. אצלנו הכל שונה. הקשר נוצר עוד לפני שכף רגלו של יהודי דורכת בארץ ישראל. "ויאמר ה' אל אברם לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך". אז נוצר הקשר. זו תופעה חד פעמית. אין תופעה דומה בעולם. [ז"ה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 93]

הקו הניצי המיליטנטי שהפך להיות הקו הדומיננטי בחוגים מסוימים בתוך היהדות הדתית, לא זו בלבד שהוא נוגד את דרך התורה, את רוח היהדות ואת דרכה של היהדות הדתית מאז התחדשות היישוב היהודי בארץ ישראל, אלא שהוא גורם נזק רב לחיזוק תודעת ארץ ישראל בעם. בסופו של דבר קו זה מחליש את נכונות העם להילחם בעת מבחן. [מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבות (תשמ"ג), 49]

כל תפישה האומרת שכל הבעיות, החרדות או החשדות מתבטלים או מתגמדים כשמדובר בשלמותה של ארץ ישראל פסולה בעינינו. כאשר תפישה זאת מופיעה כתפישה דתית-הלכתית אנו רואים בכך לא עיוות בלבד אלא בעוונותינו הרבים גם חילול השם. [עם הולך ורם ושיחו הולך ודל", עמודים 563 (תשנ"ג), 205]

גאולה

מצווים אנו לחיות עם האמונה שאין נסיגה מאז התחלת שיבת ציון. הסתרות ארעיות ישנן, אבל נסיגה אין. כל הדרכים הסלולות והבלתי סלולות מובילות לגאולת ישראל. [למשמעותה של מלחמת יום הכיפורים", המעלות ממעמקים, [31]

יש הטוענים שמכיוון שמדובר בתהליך אלוהי של גאולה, על אף שמדובר בתהליך אטי של 'קמעא קמעא' בכל זאת התוצאות גזורות מראש, לא רק

ביחס לסוף התהליך אלא ההצלחה מובטחת בכל שלב ושלב. מתוך תפיסה זו הם סבורים שאין חובה להתחשב במציאות הריאלית, בסכנות האפשריות, במצב המדיני, החברתי והכלכלי, ובעיכובים שעלולים להתרחש במהלך הדרך, שכן מדובר בתהליך א־לוהי הכרחי שאינו תלוי בהיענותו של העם לדרישות הא־לוהיות המפורשות בתורה. אל מול תפיסה זו יש להעמיד תפיסה אחרת שלפיה הדבר היחיד שמובטח הוא סוף התהליך, אולם משכו – ארוך או קצר – תלוי במעשינו ובהתנהגותנו. כיוון שמדובר בתהליך טבעי וריאלי, אין לנו כל ביטחון שההצלחה תאיר לנו פנים בכל שלב ושלב. ההצלחות והכישלונות תלויים בגורמים טבעיים, במעשים ובמחדלים, שהאחריות עליהם מופקדת בידי ההנהגה הנבחרת של העם. אנו מאמינים שההשגחה העליונה מכוונת את דרכנו על ידי יצירת סיטואציות ואופציות בכל התחומים, כשהבחירה באופציה הנכונה – כל עוד אין נביא בישראל – תלויה בשיקול דעתה של ההנהגה המדינית. [”התמודדות ואתגר במציאות חדשה”, עלון שבות בוגרים א (תשנ”ד),

[73]

דור שאינו יודע לשאול

דורנו הוא דור שאינו יודע לשאול. ולא סתם אינו יודע לשאול אלא אינו יודע לשאול לכתחילה, פרי אידיאולוגיה חינוכית. ‘אינו יודע לשאול’ הפך להיות אידיאל חינוכי ברמות חינוכיות שונות. הרובד שהיה אחראי לחינוך הדור הצעיר בקהילת הציונות הדתית ראה במודע ושלא במודע בטיפוח האידיאל של ‘אינו יודע לשאול’ ערובה בטוחה להמשך דרכה התורנית והציונית בקרב הנוער. נוער, שמעצם טבעו יודע לשאול, למד להסתפק בשאלות בתחומים מצומצמים למדי, תחומים בהם השאלות הן לא משמעותיות והן בעיקר טכניות ופורמאליות, וודאי לא שאלות קיומיות. מעבר לתחומים הללו הפנים הנוער את המסר החינוכי שהשאלות, אם לא ממש אסורות, ודאי שאינן רצויות, וכך נוצר תהליך בקרב חלק נכבד מבני הנוער שחדל לשאול, לא משום שהוא חושש לשאול אלא פשוט מפני שאינו יודע לשאול. [”תבונה ורגש בתורה ובתפילה”, עלון שבות בוגרים יד (תשס”א), 15]

אנחנו מאמינים שלתורתנו הקדושה יש מסרים רלוונטיים בכל דור. ואם תאמר – הייתכן, והרי התורה היא נצחית ולא משתנית, בעוד הדורות עוברים

שינויים ללא הרף? על כך באה תשובתו של בעל חידושי הרי"ם: "בינו שנות דור ודור" – בכל דור ובכל תקופה באה הבנה חדשה בתורה מן השמים שהיא מתאימה לדור, וצדיקי כל דור מבינים בתורה כפי מה שדרוש ללמד את בני הדורות". דור דור ודורשיו, דור דור וצדיקיו, מוריו ורבותיו. כדי שאלה יתאמצו ויתעמקו עד שיגלו את ההבנה החדשה הדרושה לדור, יש צורך שיתמודדו עם שאלות הדור ובעיותיו, שאלות הנשאלות מתוך כנות. רק שאלות מצמיחות תשובה. דור שאינו יודע לשאול, גם צדיקיו אינם יודעים להשיב. ["תבונה ורגש בתורה ובתפילה", עלון שבוע בוגרים יד (תשס"א), 16]

הציבור הציוני דתי פתוח היום, לטוב ולרע, לכל אשר קורה בעולם מבחינה תרבותית, סוציאלית, מדעית ותקשורתית. במצב כזה ספק גדול אם אידיאל חינוכי של 'אינו יודע לשאול' יכול להחזיק מעמד זמן רב. ["תבונה ורגש בתורה ובתפילה", עלון שבוע בוגרים יד (תשס"א), 16]

ודאי הוא שמאז הנביאים ישנן שאלות רבות שאין לנו תשובות עליהן. ישנן אף שאלות שהתשובות להן מורכבות וקשה לאוזן שהתרגלה לסיסמאות לעכל אותן. אך יש לדעת שעצם האפשרות לשאול והאומץ לשאול, גם כאשר השאלה נשארת ללא תשובה, יש בה משום חצי מענה, בבחינת שאלת חכם חצי תשובה. השאלות, גם הקשות ביותר, עושות את עבודת השם למשמעותית יותר וקיומית יותר, ואת היחס לתורה ולמצוות אכפתי יותר, ועל ידי כך מקבלת עבודת השם מימד של עומק. לעומת זה, החנקת האפשרות לשאול גורמת לרדידות במכלול המימד של עבודת השם. ["תבונה ורגש בתורה ובתפילה", עלון שבוע בוגרים יד (תשס"א), 16]

דעת תורה

היום זה הפך להיות מובן מאליו. גם חלק מאנשי הציונות הדתית החשים רגשי נחיתות תרים אחרי "דעת תורה". אבל במקורות – ברמב"ם, בשולחן ערוך או בשאר הפוסקים – אין כל הד לכך שבתחומים שאינם הלכתיים יש לשאול 'שאלת חכם'. ["דעת תורה" מן התורה מניין?], עלון שבוע בוגרים יב (תשנ"ח), 100]

במקום בו נולדתי וחייתי עד גיל שמונה לא שמענו מעולם על מונח כמו 'דעת

תורה'. כמובן, בשאלות הלכה היו פונים לרב. לא אחת היה הרב זועק חמס ומשמיע קולו גם בשאלות מוסריות. אבל תפיסה שלפיה כל ענייני הקהל נחתכים על פי הרב? לא היה כדבר הזה. זו תופעה חדשה. ["דעת תורה' מן התורה מניין?"] עלון שבות בוגרים יב (תשנ"ח), [100]

שלא יהיה ספק: מצווה לכבד תלמידי חכמים. ועם זאת, בשבילי הרב שך נשאר הרב שך גם אם איני שואל אותו שאלות ב'מילי דעלמא'. בימינו תלמיד חכם שאינו עושה איזה 'מופת' או מגלה ניצוצות של 'רוח הקודש' אינו תלמיד חכם. לפני מספר שנים הבעתי עמדה בנושא מסוים. מיד התקיפו אותי: "אבל הרב צבי יהודה אמר אחרת. איך אתה יכול לדבר בניגוד לדעתו?" וכי כך היא דרכה של תורה? הרב צבי יהודה אמר אחרת, אז מה? וכי מדובר באורים ותומים? יש לנו שכל והננו צריכים לפעול על פיו, אך אין זה נוגע כמלוא הנימה למצוות כיבוד תלמידי חכמים שלצערי לא תמיד נזהרים בה. ["דעת תורה' מן התורה מניין?"] עלון שבות בוגרים יב (תשנ"ח), [101]

דרך ארץ

באידיש ישנו ביטוי מיוחד, שבו משתמשים גם דוברי שפות אחרות, שקשה מאוד לתרגמו – 'מענטשליכקייט'. כפרפראזה על הביטוי "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי", נהגו במזרח אירופה לומר – "לעולם יהא אדם", כלומר – קודם צריך להיות 'בן אדם', ואחר כך – ירא שמים. התורה מחזקת ומעמיקה את ה'מענטשליכקייט', אך תכונה זו נדרשת מן האדם לפני שהוא מגיע לתורה ["דרך ארץ", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), [101]

קיימת דרישה דווקא ממי שעוסק בתורה, שיקפיד לא רק על הלכות מפורשות, אלא גם על התנהגות בדרך ארץ, ביחסו עם הבריות. המשנה באבות (ג, יב) אומרת: "רבי ישמעאל אומר: הוי קל לראש ונוח לתשחורת והוי מקבל את כל האדם בשמחה". הרמב"ם בפירושו למשנה שם אומר דברים משמעותיים ביותר מבחינה הומאנית: "ראוי שתקבל כל אדם, קטנם וגדולם, הבן-חורין והעבד, כל אחד ממין האדם בששון ובשמחה, וזה יותר ממה שאמר שמאי (פ"א מט"ו) בסבר פנים יפות". זהו ביטוי ייחודי של 'דרך ארץ' – חובת ההתייחסות, לקבל כל אדם לא רק בסבר פנים יפות, אלא בששון ובשמחה. גם

הנצי"ב, בהקדמתו לפירושו לתורה **העמק דבר**, רואה את מעלתם של האבות בהתנהגות בדרך ארץ אפילו כלפי עובדי אלילים: "זוה היה שבח האבות, שמלבד שהיו צדיקים וחסידים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו ישרים, היינו שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם באשר היא קיום הבריאה". ["דרך ארץ", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 102]

החשיבות שראו חז"ל בהתנהגות בדרך ארץ, עומדת בניגוד לתופעה רווחת, שבה יש אנשים המקפידים על דקדוקי הלכות או 'מידות חסידות', אולם אינם זהירים ב'מענטשליכקייט'. יתרה מזאת, לעתים דווקא ההקפדה על חומרות יתרות גורמת לפגיעה בדרך ארץ. מדברי חז"ל ניתן ללמוד, כי לערך של 'דרך ארץ' יש משקל רב, שעשוי לדחות מפניו חומרות שונות. ["דרך ארץ", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 103]

היסטוריה

מי שחסר תודעה היסטורית, מי שרואה רק את העכשיו ומנותק מן העבר, אינו מסוגל לראות את העתיד וגם את ההווה רואה הוא בצורה מעוותת. ["זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 92]

היום אנחנו חיים בדור של "עכשוויזם". שלום עכשיו. משיח עכשיו. טרור עכשיו. שקט עכשיו. איננו מסוגלים לראות מה יהיה מחר. הכל נשפט לפי מה שקורה היום. היום שקט – גם מחר. היום טרור – גם מחר. היום שלום – מחר שלום. זהו דור בעל תודעה היסטורית לקויה. מי שאינו מסוגל לראות את העבר, לא מסוגל לראות את העתיד ולא מסוגל להבין את יד ה', "בשוב ה' את שבות עמו". עם המתנער אחרי השואה, קם מאשפתות, יכול לסלק כל זאת הצדה? ["זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 94]

הלכה

אנו חיים בתקופה שבה חוגים דתיים משכילים מרבים להדגיש את מרכזיותה של ההלכה והמחויבות אליה ביהדות. יכול אני לומר שבצעירותי בהונגריה

שלפני השואה לא שמעתי שאנשים מדברים כל הזמן על ה"הלכה". אנשים התנהגו על פי מסורת בית אבא ובכל בעיה הלכתית פנו לרב. ההסתמכות על ההלכה וההתחייבות הבלתי מותנית אליה משמשות אצל רבים עוגן יציב שתפקידו לשמור על טוהרת היהדות גם בתוך העולם המודרני. לדעתי גבתה הדגשה יתרה זו של ההלכה מחיר בלתי רצוי מסוים. מתקבל הרושם שאין בתורה אלא מה שיש בהלכה, ושכל התמודדות עם בעיות חדשות העולות בחברה המודרנית יש לחפש תשובות אך ורק בספרי ההלכה. רבים מערכי היסוד של התורה, שמבוססים על המצוות הכלליות של 'קדושים תהיו' ושל 'עשית הישר והטוב בעיני ה' , שלא קיבלו ניסוח פורמאלי של הוראה, לא זו בלבד שירדו ממעלתם אלא גם איבדו מתקפותם בעיני ציבור הרואה עצמו מחויב להלכה. ["לא הכל הלכה", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 96]

גם אם ההלכה היא פשוטה, הערכת המציאות היא מורכבת. כשם שהיהדות נלחמת ביחסה של הקראות לתורה שבכתב בהאמינה שאין תורה שבכתב ללא פרשנות של תורה שבעל פה, כך היא צריכה להילחם נגד קראות בהלכה. ההלכה ללא פרשנות של המציאות היא סוג של קראות. גישה "קראית" זו הביאה לכך שההלכה כולה הפכה להיות בעיני בני הנוער לדבר אוטיסטי שאין לו קשר עם המציאות. ["לא הכל הלכה", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 97]

ההלכה כולה הפכה להיות בעיני בני הנוער לדבר אוטיסטי שאין לו קשר עם המציאות. דבר זה, אם כי לא רק הוא, משפיע ללא ספק גם על הטענות שאפשר לשמוע כיום מפי בני נוער בחינוך הדתי "התורה לא מתחברת אלינו", "התורה איננה משהו מציאותי", "התורה לא בקטע שלנו". ["לא הכל הלכה", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 98]

יש להפסיק את השימוש השטחי בהלכה בעניינים פוליטיים ומדיניים. הלכה יכולה להיות חומר נפץ מסוכן כשהיא נתונה בידי בני נוער במקום להיות מוכרעת על ידי גדולי תורה. המושג 'הלכה' הוא נרחב וקדוש מכדי שיינתן בידי כל צעיר וצעירה שאין להם את רוחב הדעת ההכרחי לשיקול דעת תורני בעניינים כאלה. ["חשבון נפש", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 12]

הטיעונים ההלכתיים בפי הרבנים מבוססים בדרך כלל על קריאת המפה המדינית על פי עמדות פוליטיות ימניות הנתונות בויכוח ציבורי, כמו נושא

כא

הסיכונים והסיכויים בתהליך השלום. טיעונים אלה מבוססים על פרשנות והעדפה סלקטיבית של דעות ראשונים ופוסקי זמננו, כמו העדפת שיטת הרמב"ן בעניין מצוות כיבוש הארץ (שעצם תקפותה לימינו נתונה אף היא במחלוקת גדולי הפוסקים) לעומת שיטת הרמב"ם וראשונים אחרים, והעדפת פסקי הלכה של רבנים מחוג מסוים לעומת רבנים מחוגים אחרים. משום מה, העדפות אלה תואמות תמיד את השקפותיהם הפוליטיות של אותם רבנים. לא מדובר כאן על עמדות אידיאולוגיות מופשטות אלא על הכרעות הלכה למעשה בשאלות קיומיות בענייני נפשות. [חשבון נפש", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 12]

בענייני הנהגת הכלל, העם והמדינה, התורה אינה קובעת הלכה חד משמעית שתהיה רלוונטית באופן אוטומטי לכל מצב ולכל דור. בשאלות גורליות להנהגת האומה יש להתחשב במכלול שלם של גורמים: רוחניים, ביטחוניים, חברתיים וכלכליים. האם ניתן לדבר על 'הלכה' חד משמעית שתיתן תשובה אחידה לכל מצב ולכל זמן מבלי להתייחס לכל אותם גורמים? [חשבון נפש", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 13]

יש להיזהר מהכנסת השקפות פוליטיות לתוך מעטפת הלכתית, שיש בה משום הטעיית הציבור העומד נבוכ מול פסק שכזה. [דעה פוליטית במעטפת הלכתית", מימד 5 (תשנ"ז), 7]

המזרח הרחוק ותורתיו

בדור האחרון, כמה מתורות המזרח הרחוק חדרו לעולם המערב. האדם המודרני חי את חייו במתח רב, ובהשפעת תורות מזרחיות החלו להטיף לחיי שלוה, למדיטציות, ויש שראו בכך אידיאל של גאולת האדם – היכולת להגיע לשלווה פנימית. אני מסתייג עקרונית מגישות כאלו. ודאי שיש אנשים חיים לעתים במתח מופרז, והם זקוקים לעזרה להורדת המתח, אולם להפוך את השלווה לדרך חיים – זו גישה מוטעית מכמה בחינות. ראשית, גישה כזו עלולה לעצור אדם השואף להתקדמות ולהתפתחות בחייו. ישנה סתירה בין שאיפה לשלווה ובין אמביציה חיובית, שהיא הכוח המניע להתקדמות ולהתפתחות. שנית, בשאיפה לשלווה פנימית יש משום אגואיזם, שכן היא

מלווה לעתים בהתעלמות ממצוקות החברה ומצרכיה. באופן מיוחד, אני מסתייג מגישה זו כשמדובר בעבודת ה'. [מתח ושלווה בעבודת השם", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 84]

הרב קוק ומשנתו

כשעליתי ארצה, מעט לפני סיום המלחמה, ביקשתי לבדוק באיזו ישיבה אוכל ללמוד. נכנסתי ל'מרכז הרב' לכמה ימים בודדים ולאחר מכן לישיבת 'חברון' שבה שהיתי כמעט שבועיים, בלי שהצגתי את עצמי, כדי ל'הריח' מה קורה שם. לאחר שהתרשמתי מהאווירה והחלטתי להישאר שם, נכנסתי להציג את עצמי בפני המשגיח ז"ל. הוא שאל אותי: מה החזיק אותך בשואה שנשארת בן ישיבה? כדי שלא תהיה טעות להיכן אני שייך, אמרתי לו: הייתה אצלי חוברת של הרב קוק והיא החזיקה אותי. בדרך זו הובהרו המחיצות בצורה חד משמעית. [משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 136]

אחד הדברים שמעכבים בעדנו להבין את דברי מרן הרב הוא שחוששים לומר בגלוי שיש דברים שהרב קוק לא חזה אותם. זה לא מוריד כהוא זה מגדולתו. צריכים לדעת שמאמר 'הדור' לא מדבר על הדור שלנו. מי שחושב שמאמר 'הדור' מתייחס לדור הזה מדבר שטויות. הרב קוק האמין שתוך חמישים שנה משיח יבוא, ומי שקורא בספריו לא יכול להבין אותו אחרת. והנה לא זכינו לכך ולמרות זאת נשאר הרב קוק גדול הוגי הדעות, אולי מאז הרמב"ם. אנחנו חייבים להוריד קליפה זו ולדעת שיש דברים שהוא לא חזה, כשם שלא חזה את השואה. [משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 136]

יש חוגים שאין לנו אתם שפה משותפת, שמתיימרים לייצג את תורת הרב וזו כלל אינה תורת הרב. בכל כתביו הציוניים של הרב קוק לא נזכר הרמב"ן המפורסם על מצוות ישוב הארץ (אלא פעם אחת ובודדה בקשר לשמיטה). אם מדברים על הרב קוק, יש להכירו כמות שהוא ולא כפי שמלבישים אותו היום. אם נכיר אותו כפי שהוא, נוכל לגלות עולמות. המלה הכי נפוצה בכתבי הרב קוק אינה 'ארץ ישראל' אלא 'מוסר'. ומי מדבר היום על תורת המוסר של

הרב? [משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו),
[137]

יש להדגיש נקודה משמעותית מאין כמוה. אסור לנו להתחמק מהעמדת דבריו של הרב במבחן המאורעות ההיסטוריים שהתרחשו בין זמנו לזמננו. הרב כתב שכבר "קרוב מאד" הזמן שבו יהיה אפשר לנהל מדינה על אדני הצדק והישר, כי העולם יגיע לדרגה כזו ששוב לא יהיה צורך בכל ההנהגות השליליות. הדברים נכתבו לפני כשמונים שנה. האם התקרבו מאז, ולו כמלוא הנימה, למצב האוטופי שמתאר הרב? הרב היה סבור שתרבות המערב מלאת הדמים עומדת לקרוס לאחר מלחמת העולם הראשונה. הקץ הגיע, כך חשב הרב, לכל תרבות השקר המבוססת על רמייה ודרכי עקלקלות. האם שיער הרב בנפשו, האם יכול היה לשער, שמלחמת העולם הראשונה לא תהיה הנוראה במלחמות? האם העלה הרב על דעתו כי תרבות הדמים לא תיכחד, אלא תלך ותשגשג? [משמעותה הדתית של מדינת ישראל", עלון שבות בוגרים יא (תשנ"ח), 112]

דווקא בגלל מה שינקתי ממשנתו של הרב אני סבור שעלינו, ממשיכי דרכו, להתבונן במציאות ימינו כמות שהיא ולא לצטט משפטים שנכתבו לפני כשמונים שנה בלי לבחון את התאמתם לתקופתנו. [משמעותה הדתית של מדינת ישראל", עלון שבות בוגרים יא (תשנ"ח), 117]

נעשה שימוש מסולף במשנתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל שהיה בין הבולטים ביותר, בכל התקופות, בביסוס ערך אהבת ישראל מבחינה תורנית, מחשבתית, מוסרית ובעבודת ה'. סילוף זה גורם עגמת נפש רבה ביותר לאלה שינקו ממעיינותיו הטהורים. [עם הולך ורם ושיחו הולך ודל", עמודים 563 (תשנ"ג),
[204]

השגחה עליונה

אדם מישראל המאמין כי מאורעות הנוגעים לחיי עם ישראל מכוונים בידי ההשגחה העליונה, טבעי לו שישאל מה פשרם ומה משמעותם. התורה והנביאים מצווים עלינו ללא הרף להתבונן. זו גם דרישה אינטלקטואלית טבעית של מי שעומד על בסיס האמונה. חז"ל מגדירים אדם שהמאורעות

עוברים עליו ולידו מבלי שינסה לחדור לעומק משמעותם האמיתית כאדם מת. "רשע בחייו חשוב כמת מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך יוצר אור, שוקעת – ואינו מברך מעריב ערבים". ברור שאין לנו הכלים לדעת כבשי דרחמנא ולקבוע מה היו שיקולי ההשגחה האלוהית, מניעה וכוונותיה. "כי לא מחשבותיי מחשבותיכם". אבל אין זה משחרר אותנו מחובתנו להעמיק ולהתבונן. תורה היא וללמוד אנו צריכים. [למשמעותה של מלחמת יום הכיפורים, המעלות ממעמקים, 11]

התיישובות

מחובתה של הממשלה, עם חתירתה ליישום ההסכם, למצוא ערוצי הידברות עם המתיישרים, להחדיר לתודעתם שאין היא זונחת אותם או מתייחסת אליהם כאזרחים סוג ב'. על הממשלה להבהיר שלדיבורים על האחריות לביטחון המתיישרים יש כיסוי בשטח. בדרך זו תוכל הממשלה לתרום רבות לעידוד רוחם של המתיישרים ולהוציאם מעמק עכור לפתח תקווה. אם תחושות הייאוש ילכו ויתגברו, עלול הדבר להיות מסוכן לחברה ולמדינה כולה. [התמודדות ואתגר במציאות חדשה, עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 75]

איני חושש מן הדה-לגיטימציה שהשמאל עושה להתיישובות. איננו צריכים את הלגיטימציה שלהם. לא מפיהם אנו חיים. [לשמוע קול בכיו של תינוק, עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 87]

התלהבות

יש אנשים שלבם מלא התלהבות. לבם לוחט, סוער ברגשות חזקים. הם נותנים ביטוי ופורקן לרגשותיהם והדבר בא לידי ביטוי בדרך חייהם. אך יש אנשים שלבם לוחט וסוער והם יודעים לאוצרו ולעוצרו בתוך נשמתם. כלפי חוץ הם שקטים, אך בלבם פנימה סוערים המה. "מה יפו פעמיך בנעלים", פעמיך לשון פעימות לב, המצביעות על התלהבות פנימית. "מה יפו" כאשר הן ב"נעלים" – פועלות מתוך קצב, סדר, דיוק ומשטר. על האמרה השגורה "מלה בסלע שתיקה בשניים", אמר הרבי מרוז'ין: אותה מלה שיש לך לומר, אם

אמרת אותה – שווה היא סלע אחד, אם החזקת אותם בלבך ושתקת –
הריהי שווה שניים. [”קווים לדמותו של דוד מליק, האלון השביעי (תשמ”ה),

[81]

זהות יהודית

החברה היהודית בכללה נמצאת בתהליך של איבוד זהותה היהודית. אם תהליך זה ימשך, חס ושלום, יש בכך סכנה קיומית ממשית למדינת ישראל. יש לנו כבר כיום מאות אלפי יהודים שעלו בשנים האחרונות מארצות מזרח אירופה שאין להם כל ידיעה בהיסטוריה היהודית. יהודים שאין להם כל מושג ביהדות. יהודים שמעולם לא שמעו על גיבורי האומה וחסרים כל תחושה של גאווה יהודית. בד בבד, גדל היום נוער בבתי ספר ובמוסדות השכלה שידיעותיו ביהדות מתקרבות לאלה של אחיו שעלו מברית המועצות. היהדות הדתית שגתה בחושבה שהיא יכולה להתמודד עם בעיה זו לבדה. היא שגתה פעמיים. היא שגתה כאשר שחררה את הציבור החילוני מלטפל בבעיה זו. היא שידרה שדר, בידועין ובלא יודעין, שהטיפול בבעיה זו הוא תפקידה של היהדות הדתית ולא שיתפה בו במידה מספקת את הציבור הלא דתי. ועוד שגתה כאשר הציגה את הדברים כאילו זו בעיה דתית ולא בעיה לאומית-יהודית. בכך גרמה לאותו אנטגוניזם שאנו עדים לו היום. ואנו עומדים ותמהים: הייתכן שעדיין קיימת בארץ אותה אמונה תמימה שאומרת שמספיק להיוולד בארץ ולדבר בשפה העברית כדי להיות קשור בלב ובנפש למדינת ישראל ולעם היהודי? [”עם הולך ורם ושיחו הולך ודל”, עמודים 563 (תשנ”ג), 205]

לצערנו בחלק נכבד של בתי הספר במדינת ישראל גדל נוער ללא שורשים, נוער מנותק מכל זיקה יהודית. אנו רואים בכך סכנה קיומית למדינת ישראל. הדלות הרוחנית בתחום היהדות מגיעה לממדים מחרידים. לא זו בלבד ששפת התנ”ך ואגדות חז”ל בלתי מובנת, גם שפתם של עגנון ומיטב הסופרים של ימינו בלתי מובנת לנוער שגדל היום בארץ. כפרפראזה לשירו של רבי יהודה הלוי ששר פעם ”עם הולך ודל ושיחו הולך ורם” אפשר לומר היום, ארבעים שנה אחרי תקומת המדינה: עם הולך ורם, ושיחו הולך ודל. [”עם הולך ורם ושיחו הולך ודל”, עמודים 563 (תשנ”ג), 205]

רוב רובו של העם עדיין קשור למסורת. יש שתי קבוצות מסוכנות. קבוצה אחת מסוכנת באופן אקטיבי והקבוצה השנייה מסוכנת באופן פסיבי. הקבוצה האקטיבית מורכבת מאנשים, אינטלקטואלים ברובם, שאין להם כל עניין בזהות יהודית. הקבוצה השנייה מורכבת מעולים מרוסיה שלא יודעים דבר על יהדות. הבעיה היא שהקבוצה הראשונה נמצאת במרכז ההשפעה בתקשורת ובפקידות המכרעת. אין זה עניין לרבנים בלבד. כל יהודי צריך לעשות מאמץ להציל את המדינה. מדינה ללא זהות יהודית לא תוכל להחזיק מעמד. יש היום סלידה מכפייה דתית אבל העם ברובו עדיין פתוח למסורת בדרגות שונות. [”לשמוע קול בכיו של תינוק”, עלון שבוע בוגרים א (תשנ”ד), 87]

חברה

עלינו לחנך את העם לנכונות לקורבנות. יש צורך להילחם בחומרנות, נגד הסגידה לאלילי כסף, לעגלי זהב, ליצר הרע ולתאוות. אי אפשר לנטרל את כלל הבעיות ולמקד את הכל רק במאבק על ארץ ישראל. עודנו חסרים אותה תשתית מוסרית של נכונות להקריב משהו למען ערכים. יש להתחיל מן היסודות. להילחם בחומרנות, להעלות את הרמה המוסרית, הדתית, התורנית והתרבותית. אי אפשר לדבר על ארץ ישראל ולהתעלם מכל השאר. יש צורך לחזק את כלל ישראל, וראשית את ההכרה שכדאי להקריב משהו בעתיד. [”זה היום עשה ה’ נגילה ונשמחה בו”, עלון שבוע בוגרים ג (תשנ”ד), 97]

חובת הביטוי וחירות הביטוי

כל אימת שאני חש שאוכל לומר דבר שהוא לתועלת התורה, לתועלת עם ישראל או ארץ ישראל, איני נמנע מלהשמיע את קולי. כל אימת שאני חושב שביכולתי להמעיט חילול השם, להרבות כבוד שמים, לקרב יחידים, להציל יהודים משפיכות דמים או להציל משהו מארץ ישראל – לא נמנעתי מלהשמיע את קולי, כי גם אני חונכתי שיש להקשיב לקול בכיו של תינוק. [עלון שבוע בוגרים ג (תשנ”ד), 72]

חייב אני להתנצל בפני ציבור זה על רגשי מבוכה ואי נעימות שגרמתי להם בהוצאת הדברים [= בנושא הטבח במחנות הפליטים בסברה ושתילה

שבלבנון] לרשות הרבים. נוכחתי לדעת ששונה היא ההתייחסות לדברים כאשר הם נאמרים בכלי התקשורת לעומת ההתייחסות אליהם כאשר הם נאמרים בין כותלי הישיבה. לא נעים להיתקל במבטי אכזבה ותימהון המלווים בדרך כלל בשאלות בנוסח "מה קרה לראש הישיבה שלכם?". גם אני אישית נתקלתי בהרבה ביטויי אכזבה, ולפעמים גם נזיפה, בעל פה ובכתב, לצד הרבה ביטויי עידוד, כמובן, מצד רבים שבאופן טבעי אני רואה עצמי קרוב אליהם. באשר למישור האישי, מקובל עלי להתהלך בהרגשה של "מוזר הייתי לאחי ונכרי לבית אמי", וזאת, אם להשתמש בלשונו של דוד המלך, "כי קנאת ביתך אכלתני". משוכנע אני כי הדברים חייבים היו להיאמר למען כבוד שמים, למען כבוד התורה ולמען כבוד ארץ ישראל. אך באשר לאלה החשים אי נעימות, אלה שאינם משוכנעים כמוני שאכן כדאי במקרה זה להיות בלתי פופולארי, לא נותר לי אלא לומר שאני מבין לרגשותיהם ואני בטוח שגם הם יבינו אותי. [מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבוע (תשמ"ג), 34]

יש נימוק שהיה לו משקל לא מבוטל בהחלטתי לצאת לרשות הרבים. כוונתי לאותה אווירה שנוצרה וטופחה על ידי חוגים מסוימים ולפיה כל מי שאינו מקבל את דעותיהם, לא זו בלבד שדעותיו פסולות אלא שהופך הוא להיות פסול ב'גברא'. נדבקת אליו תווית מסוימת והוא מזוהה מיד עם חוגים שוליים, שכל מי שיש בו יראת שמים "אמיתית" והוא תקיף באמונתו מצווה להתרחק ממנו. לצערנו, גם גדולי תורה שהיו ידועים כגדולי הצינונות הדתית לא ניצלו מתווית זאת, ובמידה שלא הלכו בתלם הרעיוני והפוליטי כמעט ונודו. עובדה היא שהרבה רבנים ובני תורה חוששים להתבטא בצורה חופשית מחשש מפני התווית שתדבק בהם. [מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבוע (תשמ"ג), 35]

יש כאן תופעה משונה של חברה שאינה מסוגלת לסבול דעה חריגה. אתם לא יכולים לתאר כמה פניות ומכתבים אני מקבל כמעט כל יום. מנסים לשנות את דעתי. לצערנו זה לא רק בחברה שלנו. גם בחברה החרדית וגם בקרב אנשי השמאל לא סובלים דעה חריגה. מה האסון? געוואלד! אז יש אחד שחושב אחרת. האם אנו חיים בחברה טוטאליטרית? ["לשמוע קול בכיו של תינוק", עלון שבוע בוגרים א (תשנ"ד), 84]

חוויה דתית

כשם שכאשר אדם עובר חוויה מוזיקלית או חוויה אסתטית, מתחזקת אצלו הזיקה לתחומים אלו, כך גם חוויה דתית מחזקת אצל האדם את הזיקה לדת – לעבודת ה'. כוונתי לכל חוויה דתית – לאו דווקא חוויה מיוחדת שאדם זוכה לה בתפילה מיוחדת, במצוות מיוחדות ובזמנים מיוחדים, ולא דווקא חוויות של דבקות בה' יתברך מתוך התפעלות דתית, כפי שהדגישה החסידות, או לימוד מוסר בהתפעלות, שעליו דיברו בעלי המוסר. כוונתי לחוויה הדתית הנפוצה בימינו, בעיקר אצל צעירים – חוויה הבאה מתוך שירה וריקודים. חוויה כזו גורמת לאדם סיפוק רגשי ועונג רוחני, ותחושות אלו הן המניע לכך שאנשים מחפשים חוויות מסוג זה. דווקא מהסיבה הזו, יש המסתייגים מן החיפוש אחר החוויה הדתית, כיוון שהם רואים בכך חיפוש הנאה אישית, ולא עבודת ה' לשם שמים. יש חוגים הרואים בכל הנאה רוחנית המתלווה למצוות פגם בעבודת ה'. אני סבור שאין לפסול את החוויה הדתית והסיפוק הרוחני המתלווה לקיומן. אמנם "מצוות – לאו ליהנות ניתנו" (ראש השנה כח, ע"א) במובן הגשמי, אך הסיפוק הרוחני שיש לאדם שעשה את המצווה, לא רק שאינו פוגם במצווה, אלא שהוא בפני עצמו מצווה, שאדם מקבל עליה שכר. ["חוויה דתית", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 61]

למרות החשיבות שיש בחוויה הדתית, אסור לאדם להסתנוור מהרגשת הרוממות שאותה הוא חש בעת אותה חוויה, עד כדי שיראה בה תהליך של יראת שמים. המהירות והקלות שבהן אדם מגיע לחוויה דתית ולשיאים רוחניים על ידי שירה וריקודים, שוללות את האפשרות לזהות את החוויה הדתית עם יראת שמים, שעליה נאמר (משלי ב): "אם תִּבְקֶשׁנָה כְּכֶסֶף וְכִמְטֹמוֹנִים תִּחְפְּשֶׁנָּה. אַז תִּבִּין יִרְאַת ה' וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא". ["חוויה דתית", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 63]

עם כל החשיבות שיש בחוויה דתית, הרי שיש לה משמעות רק כשהיא באה מזמן לזמן. כשהחוויה הופכת להיות לחם חוקם של אנשים, היא מאבדת את משמעותה ואת השפעתה. החוויה עלולה להפוך את הרגש הדתי לריגוש דתי. ריגוש דורש מינון גבוה מדי פעם, מפני שהוא אינו בנוי על תוכן רוחני מלא, בעוד שהרגש חייב להיות מקושר לרמתו הרוחנית של האדם. זאת ועוד: השפעתה של חוויה דתית היא זמנית וחולפת. החוויה הדתית הגדולה ביותר

שהייתה לעם ישראל בהיסטוריה הייתה בקריעת ים סוף, באמונה בה' ובשירת הים (שמות טו). והנה, מיד לאחר קריעת ים סוף אנו שומעים על תלונות בני ישראל (שם טז, ג): "מִי יִתֵּן מוֹתָנוּ בְּיַד ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשַׁבְּתָנוּ עַל סִיר הַבָּשָׂר בְּאֶכְלֵנוּ לֶחֶם לְשֶׁבַע כִּי הוֹצֵאתָם אֶתָנוּ אֶל הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהַמִּית אֶת כָּל הַקָּהָל הַזֶּה בְּרָעַב", ובהמשך (יז, ג): "לָמָּה זֶה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהַמִּית אֶתִּי וְאֶת בְּנֵי וְאֶת מִקְנֵי בְצִמָּא". החוויה הדתית של קריעת ים סוף חלפה עד מהרה, ועם ישראל חזר לחטאיו ולביטויים הקשים כלפי משה ואהרן וכלפי הקב"ה. ["חוויה דתית", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 63]

בעיה נוספת הכרוכה בתחום החווייתי נובעת מכך שמדובר בתופעה חיצונית, וכזו היא עלולה להיות מלאכותית. לעתים אנשים מתנהגים באופן הנראה כנובע מתוך חוויה פנימית, אולם לאמתו של דבר התנהגות זו היא חיצונית בלבד, הנגרמת מתוך רצון להיות חלק מאווירה מסוימת או להיראות כדמות רוחנית. ככל תחום שעיקרו בהחצנה, יש להיזהר מאוד שלא לאבד את הכנות הנדרשת. ["חוויה דתית", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 64]

החוויה הדתית אינה יכולה לעמוד בפני עצמה. חשיבותה ומשמעותה היא כאשר היא מלווה ביסודות המרכזיים בעבודת ה', ואז היא מעמיקה אותה ומגבירה את ההזדהות עמה. ["חוויה דתית", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 65]

חומרות

פעם שאל אותי תלמיד, מדוע איני נוהג בחומרה מסוימת, שעליה אמר ה'משנה ברורה' שראוי לירא שמים להחמיר. השבתי לו: "כשאתה קורא ב'משנה ברורה' פנייה לירא שמים, אתה משוכנע שהכוונה אליך. לי אין יומרות כאלו". וראוי גם לציין: נאמר שירא שמים ראוי שיחמיר, אך לא נאמר שהחמרה מביאה לידי יראת שמים! ["טבעיות בעבודת השם", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 75]

חילול השם וקידוש השם

חילול השם נגרם כאשר אדם שלומד תורה איננו מתנהג עם בני אדם בדרך ראויה; וקידוש השם הוא התופעה ההפוכה – כאשר שם שמים מתאהב על

ידו. חז"ל מלמדים אותנו, ששם שמים מתאהב לאו דווקא על ידי מאמרים, ויכוחים והטפות, אלא בראש ובראשונה – על ידי דוגמה אישית מבחינה מוסרית ואנושית, המעוררת יחס חיובי מצד החברה. חובה מיוחדת מוטלת על לומדי התורה – להאהיב שם שמים על הבריות. [”החובה לקדש שם שמים”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 115]

אם בדרך כלל יש חובה על תלמיד חכם להאהיב שם שמים, על אחת כמה וכמה שחובה זו קיימת בדור שבו יש ציבור כל כך גדול שעוזב את דרך התורה והמצוות. הדברים נכונים במיוחד בארץ, שהמתח בין דתיים לשאינם דתיים קיים גם בהקשרים פוליטיים, והתקשורת מרבה להציג את הצדדים השליליים של יהודים שומרי מצוות. בימינו, הדרך הטובה ביותר להידברות עם אנשים שאינם דתיים היא בדרך של קידוש השם. ויכוחים אינם מועילים בדרך כלל, והדרך הטובה ביותר לקרב אנשים לתורה היא על ידי דוגמה אישית. [”החובה לקדש שם שמים”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 116]

אני מאמין שזכינו במדינה יהודית רק בגלל רצון הקב"ה לקדש את שמו, לאחר חילול השם הנורא בשואה. תקומת המדינה וניצחונותיה במלחמות ישראל מול צבאות ארצות ערב שקמו עליה, היוו תשובה של קידוש השם. דווקא משום כך, החיוב לקדש שם שמים בדורנו יש לו משמעות מיוחדת, באשר אנו חיים במדינה שכל הקמתה נבעה מהיסוד של קידוש השם. מסיבה זו, ראיתי חובה לעצמי לעזוק כנגד חילול השם בהזדמנויות שונות במשך השנים, וזהו הגורם היחיד שבגיני ראיתי צורך להביע מחאה בפומבי. [”החובה לקדש שם שמים”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 119]

החטא כלפי ישמעאל [= הטבח במערת המכפלה], בנו של אברהם אבינו, הוא רק צדו האחד של המטבע. בצדו השני טבוע חטא נורא כלפי שמים וכלפי תורת ישראל, ש”דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום”. מי העז להלביש את התורה ומצוותיה באכזריות ובכיעור שכזה? התברר שלא רק באסלאם אלא גם בקצה ערוגותיה של היהדות האורתודוקסית יכול לצמוח טרור חבוש כיפה, ושלא די נעשה בקרב לומדי תורה ומלמדיה לעקור מן השורש מחשבות ורעיונות מסולפים כאלו. [”טרור חבוש כיפה”, בתוך: ואלה שנות... (ת”א תשנ”ז), 309]

ברוך גולדשטיין הכתים את העם היהודי ואת תורת ישראל בכתם של שפיכת דם נקיים. מעבר לשפלות המוסרית והדתית של הריגת חפים מפשע, שעה שכרעו ברך בפני בורא עולם – הרצח הנורא הביא לידי חילול שם שמים בעיני העולם כולו. ייתכן שגולדשטיין ביצע את הטבח דווקא מתוך ראיית המעשה כ"מחיית עמלק" ומתוך דה־הומניזציה של כל ערבי באשר הוא. אמנם כבר חז"ל הבינו שהתורה יכולה, על ידי מסירתה לידיים לא מתאימות להיהפך ל"סם המוות", אך קשה היה להעלות על הדעת שטבח המוני ייעשה בשם התורה שעליה כבר אמר הרמב"ם ש"אין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם".
[טרור חבוש כיפה", בתוך: ואלה שנות... (ת"א תשנ"ז), 309]

חילוניות וחילונים

היו זמנים ששנאת ישראל מצד האומות נגעה דווקא ליהודים שומרי תורה ומצוות, ולא הופנתה כלפי יהודים שקיבלו עליהם את דת האומות. לא כן בימינו. השנאה מתייחסת ליהודי באשר הוא יהודי, מבלי להתייחס לאמונותיו. כאשר שנאת ישראל אינה מתחשבת בדעותיו ובמעשיו של היהודי, הרי שגם אהבת ישראל צריכה להיות כלפי כל יהודי באשר הוא יהודי, ללא התחשבות בדעותיו ובמעשיו. לא יעלה על הדעת שפלוני יחשב בעיני הגויים כיהודי, ואנו נתייחס אליו, חלילה, באופן שלילי ומנוכר. באושוויץ לא בדקו בציציותיהם של היהודים לפני שהם נשלחו לתאי הגזים; האם בדורנו אנו צריכים לעשות זאת? ["היחס למי שאיבד את אמונתו", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 141]

אם עדיין לא נכנס בנו רעל 'הכפירה החרדית' המוציא את הקב"ה מן ההיסטוריה של תקומת מדינת ישראל וקיומה, ואינו רואה בה מעשה אלוהינו אלא מעשי אנוש חס וחלילה, עלינו לדעת כי מדינת ישראל לא תוכל להתקיים אם לא ישררו בה יחסי אחווה ודו קיום בין כל חלקי העם. רק על ידי התייחסות של יהודי ליהודי כאח אל אח, מבלי להתחשב בדעותיו ובמעשיו, נוכל לקיים את המדינה הזאת. ללא זאת מאיימת עלינו, חס ושלום, סכנת חורבן. באשר לשיקולים אלה אין אנו זקוקים לאסמכתאות. על כגון דא אמרו חז"ל "למה לי קרא? סברא הוא!". ["על מעמדו של היהודי החילוני בימינו", עלון שבות בוגרים 6 (תשמ"ח), 6]

"קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת" נאמר בספר תהלים. לכל אשר יקראוהו באמת, בין דתי בין לא דתי. לא אני כראש ישיבה ולא תלמידיי וחבריי, חבריכם לנשק ולקרב, מייצגים את הקב"ה יותר מכם. ["אל תירא ישראל כי אתך אני", המעלות ממעמקים, 39]

יש לעצור את השמצת הציבור הלא דתי התומך בתהליך השלום כאילו הוא ציבור ללא ערכים. לטענה שרבין ז"ל, פרס וברק פעלו מתוך חוסר ערכים יהודיים ומוסריים בעוד שנתניהו ורפול מייצגים ערכים אלה, אין כל בסיס. בקרב התומכים בתהליך המדיני יש אנשים שמסרו את כל חייהם למדינה, במערכת הביטחון, בפיתוחה ובבניינה של האומה. איני רוצה להיזקק כאן לאמרתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל על גאולה בזכות אהבת חינום. לא מדובר כאן על אהבת חינום! זוהי אהבה מכל לב לאנשים רבים הראויים לכך. ["חשבון נפש", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 14]

זו טעות לחשוב שבדור שלנו הכל שחור. לפני שלושים שנה היה הכל קדוש ופתאום שום דבר לא קדוש? פתאום הכל טרף, הכל פסול? על פי הרב קוק מצאו בעבר קדושה גם ב'שומר הצעיר' וכיום אין שום דבר? יש מקום לחשוב מחדש על כך ולבחון את הדברים בצורה אחרת. ["משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו", עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 138]

יש להפסיק את הדה-לגיטימציה של הצד שכנגד. אין להכחיש שקיימת בעם ישראל תופעה מדאיגה של חילון מוחלט וניכור לערכי יהדות ומוסר בכלל. אולם דווקא משום כך יש להיזהר מלערוך חפיפה מלאה בין תופעה זו ובין ההשקפה הפוליטית. קל מאד להציג את הדעה המנוגדת כדעה 'מתייוונת' שהרי כך נפטרים ללא כל מאמץ מן הצורך להתמודד באופן ענייני עם אותה דעה. האמנם כל מי שרואה בהסכם השלום את המוצא היחיד מהאינתיפאדה ומהסכסוך הארוך והמתמשך על כל השלכותיו הוא חסר ערכים? האם באמת כל מי שחרד משפיכות דמים ומאמין שזו הדרך שבה יש פחות סיכונים מכל דרך אחרת הוא אכן מתייוון? ["התמודדות ואתגר במציאות חדשה", עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 76]

היות שאנו מאמינים שמדינת ישראל מהווה מפלט למיליוני יהודים כן ירבו, ושקיומם של יהודים אלו מותנה בשלוותה של מדינת ישראל ובכושר עמידתה

מול אויביה הרבים; והיות שאנו מאמינים שבתקומתה של מדינת ישראל יש משום קידוש השם, עלינו לדעת כי מדינת ישראל לא תוכל להתקיים אם לא ישררו בה יחסי אחווה וסולידאריות בין כל חלקי העם. רק על ידי התייחסות של יהודי ליהודי כאח אל אח, מבלי להתחשב בדעותיו ובמעשיו, נוכל לקיים את מדינתנו. ללא זה סכנת חורבן מאיימת עלינו, חס וחלילה. [”היחס למי שאיבד את אמונתו”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 141]

על לימוד תורה נאמר: *”בְּכֹל לְבִי דְרָשְׁתִּיךָ אֶל תְּשַׁגְּנִי מִמְצוֹתֶיךָ”* (תהילים קיט, ז). גם בלימוד תורה יש משמעות מיוחדת לכל אדם בלימודו האישי – ב”אובנתא דלבא” שלו, וזאת גם כאשר המסקנה ההלכתית אחידה. לימוד תורה אמנם מבוסס על היגיון ושכל ישר, אך למרות זאת אין הוא דומה ללימוד מתמטיקה למשל, שבו יש רק מסקנה אחת, אלא ייתכנו בו הבנות שונות. [”הפן האישי בעבודת ה’”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 55]

חינוך

בכל מוסד חינוכי קיימת, מעצם קיומו, בעיה מובנית, שכן התלמיד יודע ממי הוא אמור לקבל השפעה חינוכית, ואף המחנך יודע את מי הוא מחנך. מציאות כזו, של חינוך ישיר ומודע משני הצדדים, גורמת לעתים תכופות להתנגדות פנימית מצד המתחנך, לקבל השקפת עולם ומוסר מן המחנך; והיא עלולה גם לפגוע במחנך, בכך שכאשר הוא יודע שהוא משמש דוגמה, הוא עלול להתנהג בצורה שאינה טבעית לו. ההשפעה החינוכית הגבוהה ביותר היא כאשר המחנך אינו מודע לכך שהוא מחנך, והמתחנך אינו מודע לכך שהוא מתחנך. זו המשמעות של ”יהא שם שמים מתאהב על ידך” – שהאדם באורחות חייו, מבלי להיות מודע שהוא משפיע על אחרים בהתנהגותו, יביא לידי קידוש השם. [”החובה לקדש שם שמים”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 115]

יחיד ורבים

החברה המערבית המודרנית הולכת־סובבת סביב שלושה ערכים מרכזיים שכולם מתייחסים אל הפרט: זכויות הפרט, חופש הפרט וצנעת הפרט. לעתים נדמה שערכים אלה קיבלו תוקף של ערכים מוחלטים שאסור להפר

אותם בשום פנים. השפעתם על התרבות ועל החברה ניכרת כמעט בכל תחום: החל מהחקיקה, עבור דרך חינוך, ספרות ואמנות, וכלה באורח החיים היומיומי. לאורה של צנעת הפרט נקבעו מספר כללים המטביעים את חותמם על כל מערכת היחסים שבין האדם לחברו. כך, למשל, כל שיחה בין שני אנשים שאינם קרובי משפחה או ידידים קרובים צריכה להיות פרגמאטית ועניינית, מנוטרלת מכל עניין אישי. כל הערה אישית, שאלה אישית או אפילו התעניינות במצבו או בהרגשתו של בן השיח נחשבת לגסות רוח, לחילול הקודש ולהתפרצות גסה אל תוך חייו הפרטיים. כל אדם מהווה עולם סגור בפני עצמו ולאף אחד אין רשות לחדור אליו. כתוצאה מכך הולך וגדל הניכור בחברה המערבית בכלל ובארצות הברית בפרט. כאשר מושם דגש על צנעת הפרט, והניכור שולט ביחסים שבין אדם לחברו נפתח פתח לתופעות של אינדיבידואליזם מופרז. כאשר כל אדם שומר על פרטיותו, כל מערכת הערכים שלו סובבת סביב עצמו ואין הוא מרגיש אחריות לגורל הסביבה והחברה כולה. ["ממחויבות לאחריות", עלון שבות בוגרים טז (תשס"ב), 85]

ייסורים

כל הצרות והייסורים הבאים על כנסת ישראל בכל דור ובכל תקופה, ובכלל זה אותם צרות וייסורים שהנביאים דיברו עליהם וחז"ל חזו ברוח קודשם, ובכללם ייסורים של חבלי משיח, חבלים שבעקבותיהם תבוא לידה גדולה – כל אותם חבלים וייסורים אינם מחויבי המציאות. יכולה לבוא לידה גם בלעדיהם, בחינת "בטרם תחיל ילדה, בטרם יבוא חבל לה והמליטה זכר". עובדה זאת, שגאולה יכולה לבוא ללא ייסורים והיא בכל זאת באה כשהיא מלווה בהם, מחייבת אותנו במצוות עשה של זעקה, של חשבון הנפש, התבוננות במעשים, לדעת שהקב"ה מצפה מאתנו לתשובה. ["למשמעותה של מלחמת יום הכיפורים", המעלות ממעמקים, 12]

יש לדעת כי תכלית הייסורים היא לא עונש בלבד. ייסורים ממרקים וגם מחנכים. יש להם לייסורים מגמות חינוכיות, והמגמות יכולות להיות רחוקות לחלוטין מאותם חטאים שבגללם באה הצרה. המגמה החינוכית מעלה את האדם על דרך הייסורים בתהליך של החדרת הכרה והרגשה בתחום מסוים או

בכיוון מסוים – תהליך שיכול להיות ארוך, ויכול להיות גם קצר. כמובן, בנו ורק בנו תלוי הדבר. [למשמעותה של מלחמת יום הכיפורים, המעלות ממעמקים, 17]

יראת שמים

עיקר חשבון הנפש צריך להיעשות במצוות שבין אדם לחברו. אמש היה "פקק" בדרך מהגוש לירושלים. מכונית ובה יהודי מזוקן ביקשה לעקוף אותנו. "מה יש, אתה נוסע לבית חולים? – לא, אני ממחר ל'מעריב'". על כך זועק ה'מסילת ישרים' חמס כאשר הוא קובע שאין הבדל בין גזל ממון לבין גזל זמן. לעשות מצווה על חשבון גזל זמנו של האחר – אין זו יראת שמים. רגישות פירושה ליטול ידיים בקצת פחות מים, על מנת שהמנקה לא תצטרך לסחוב דליי מים כבדים לנקות את כל הלכלוך שנגרם על ידי כך. וכי יכול אתה לעסוק בשלך, במידת חסידות של נטילת ידיים על חשבונה של אותה 'עלובה'? [הלא זה צום אבחרהו, עלון שבות בוגרים י (תשנ"ז), 113]

מקיימי מצוות מגדירים את עצמם, בדרך כלל, כיראי שמים, ועל כן אנו רגילים לזהות כל רגש דתי עם יראת שמים. בין המושגים 'דתיות' ו'יראת שמים' ישנה אמנם זיקה, אך אין הם מושגים זהים. אין ביטוי מובהק יותר ל'דתיות' מאשר קיום מצוות: אדם הנוטל לולב מקיים בכך מצווה דתית, אך אין הוא מקיים בפעולה זו את מצוות יראת ה'. [משמעותה של יראת שמים בדורנו, והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 13]

ליראת שמים ישנם שני מאפיינים. ראשית, יראת שמים דורשת מאמץ רוחני המלווה בתהליך מתמשך ועמוק. שנית, יראת שמים דורשת חכמה ועיון. יראת שמים היא היסוד המרכזי, שבלעדיו אין קיום אמיתי לשום דבר. יש אפוא להפנים את הידיעה, שכאשר אנו מדברים על יראת שמים, אין הכוונה לדבר שניתן להשיג בקלות, על ידי קיום מצוות בלבד. יראת שמים היא מדרגה גבוהה הדורשת מאמץ שכלי ורגשי, ויש להשקיע רבות כדי להגיע אליה. [משמעותה של יראת שמים בדורנו, והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה),

ישיבה

מי שחושב שבישיבה יש חלוקה ברורה ומובהקת בין משפיעים ומקבלים, בין נותנים ובין לוקחים, אינו אלא טועה. ישיבה זה בית יוצר שבו הכל נותנים והכל מקבלים, הכל משפיעים והכל מושפעים. לכל אחד יש חלק ביצירה. רבנים וראשי ישיבה שרואים את תפקידם רק בנתינה ולא בקבלה מועלים בתפקידם. תלמידים החושבים שהם מועמדים רק לקבל ולא לתרום מפסידים את ההזדמנות הגדולה להתקדם ולהתעלות כפי יכולתם. התלמידים משפיעים בשאלותיהם, בציפיותיהם, בהערותיהם ובאווירה שהם משרים על שכניהם, בספסלי בית המדרש ובחדר האוכל. ההשפעה עוברת מספסל לספסל, משולחן לשולחן, מחבר לחבר. [על דוד כהן ודני מושיץ הי"ד, דף קשר א (תשמ"ו),

[137]

בכל ישיבה קיימת סכנה שהתלמידים יהפכו להיות כפילים של דמויות רבותיהם. הם מזדהים עם כל מה שהם אומרים, מגיבים בדרך שרבותיהם מגיבים, סגנונם הופך להיות סגנון רבותיהם. הם מאבדים את עצמאותם והופכים להיות צל וצילום של הדמויות המחנכות. האם זו כוונתנו? לחנך ארבע מאות כפילים? ה'סבא' ר' איסר זלמן זצ"ל אמר פעם שאם מישהו בוולוז'ין היה אומר חידוש בדרכו של ר' חיים, היו צוחקים לו בפנים. מה זאת אומרת "כמו ר' חיים"? אתה יענקל, אז תגיד כמו יענקל, אל תחקה את ר' חיים. [על דוד כהן ודני מושיץ הי"ד, דף קשר א (תשמ"ו), 137]

בעבר היו ישיבות שהייתה בהן מגמה לנתק את התלמידים מן הבית. לדעתי, שולם מחיר כבד על גישה זו. אני מאמין שתלמידים צריכים להיות קשורים לבית, ולהימנע מכל ניתוק, ובמיוחד יש להיזהר מפגיעה בהורים על רקע הקפדה יתרה במצוות. [דבקות בערכים, והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 159]

ישיבת הסדר

האידיאולוגיה החרדית גרסה שבעוד שבמקצועות אחרים יכול אדם ללמוד גם אם במהלך חלק מחייו הוא עסוק בתחומים אחרים, הרי שהתורה נקנית רק למי שהוגה בה ללא הפסקה, ואם אדם מפסיק ללמוד תורה – ולו למספר חודשים או שנים ולמטרה מוצדקת – הוא אינו יכול להיעשות תלמיד חכם.

יש באידיאולוגיה זו משום מיעוט בכבוד התורה. מדינת ישראל מתפארת במדענים, ברופאים ובאנשי רוח החיים בה – ורובם ככולם שירתו בצבא שירות מלא. חלק גדול מהם אף שירתו כקצינים. הם הגיעו להישגים מרשימים בתחומם וחלקם אף קנה לעצמו שם עולמי. איני מקבל את הטענה שהעיסוק בתורה שונה לעניין זה מכל העיסוקים האחרים. לא כל גדולי הדורות שעברו היו 'כוללניקים', ועיסוקו של רבי יוחנן הסנדלר לא הפריע לגדלותו בתורה. זכיתי לעמוד בראש ישיבה למרות ש"נתתי" לנאצים ימ"ש למעלה ממחצית שנה מחיי. לאחר מכן, להבדיל, מילאתי את חובתי בצה"ל במשך כ-16 חודשים מלבד חודשי המילואים. רבים וגדולים ממני, בני דורי, שהו שנים ארוכות וקשות במחנות העבודה וההשמדה, ותופסים כיום מקום חשוב בעולם התורה. [רעיון ישיבת ההסדר והגשמתו", עלון שבות בוגרים יד (תשס"א), 35]

כאשר אנו באים להעריך, במבט לאחור, את מפעל ישיבות ההסדר, הרי שעלינו לקבוע שהמטרה הראשונית הושגה. בוגרי ישיבות ההסדר יכולים לאייש כיום את המשרות הרבניות של הציבור הציוני דתי, החל ממחנכים ורבני בתי ספר וכלה ברבנים העונים על בעיות הדור – כל אחד ואחד לפי דרגתו. על אף מעבר מרכז הכובד בישיבות ההסדר מחינוך אליטיסטי ללימוד תורה לרבים, עדיין יש בהן תלמידי חכמים רציניים הבוחרים בקריירה תורנית. אמנם, למרות מפעל לימוד התורה ההמוני העצום, עדיין לא הצלחנו להוציא מקרבנו את אותם יחידי הסגולה, גדולי התורה של הדור הבא. מעולם לא היו לעם ישראל כל כך הרבה תלמידי ישיבה, אך היבול היצירתי דל מאוד. לעומת זאת, מצבם של רוב רובם של הבוגרים, שאינם ממשיכים בקריירה רבנית, אינו כה ורוד. קביעת העתים לתורה לאחר שנות הלימודים בישיבה היא בעייתית, שכן מיד לאחר סיום הלימודים בישיבה מתחילים הבוגרים ללמוד מקצוע, אחר כך מקימים משפחה – והתורה נשארת בקרן זוית. כיום אני מסכים, לצערי, עם תפיסתם של מחנכי הישיבות התיכוניות, הטוענים שאין די בהן לחינוכו הבסיסי של האדם הציוני דתי, ועליו להמשיך ולהשתלם בלימוד התורה בישיבות ההסדר. עם זאת, עדיין לא הגיע הזמן לברך על המוגמר ביחס למטרתו המקורית של מפעל ישיבות אלו, והציבור שלנו עדיין זקוק להנהגה תורנית של תלמידי חכמים מובהקים. [רעיון ישיבת ההסדר והגשמתו", עלון שבות בוגרים יד (תשס"א), 37]

לאחרונה חל שינוי באופי הישיבות. בעבר, עמדותיו ורעיונותיו של ראש הישיבה הנחו את הישיבה כולה. התלמידים לא התייחסו מעולם לראש הישיבה כאל אורים ותומים, וברור היה שישנו פער בין האידיאל – שבא לידי ביטוי בדבריו של הרב – ובין התנהגות התלמידים בפועל; אך הרב הוא זה שהציב את המטרה בפני הישיבה כולה. כיום המצב השתנה, ובחלק מהישיבות רואים התלמידים את עצמם במעמד שווה לראש הישיבה. אפשר לנצל את הנטייה לחשיבה עצמאית בצורה חיובית, אך היא עלולה גם לגרום לתוצאות שליליות ביותר. אחת התוצאות החשובות ביותר של התפתחות זו היא מעבר מוקד הישיבה מראש הישיבה לתלמידים, ומחדר הר"מים לאולם בית המדרש. דיבוק החברים והלימוד המשותף תפסו את מקומם במרכזו של עולם הישיבה, וככזאת מהווה כיום ישיבת ההסדר, יותר מאי פעם, מקור לחינוך להגשמה בתחומים שונים. [רעיון ישיבת ההסדר והגשמתו, עלון שבות בוגרים יד (תשס"א), 38]

ישיבת הר עציון

כשבא לפני ר' יעקב מדין ואמר לי שהוא הולך לשבות רעב, אמרתי לו: ר' יעקב, אתה יודע שאני מתנגד עקרונית לשביתות רעב. גם את המפה הפוליטית אני רואה אחרת ממך. אבל לא אוכל להסתיר ממך שאני מרגיש גאווה. התלמיד הראשון של הישיבה מקיים את המסר החינוכי שלה: כשילד יהודי בוכה הוא סוגר את הגמרא ודואג לבכיו של התינוק. [לשמוע קול בכיו של תינוק, עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 83]

לאנשים בגילי, או קרוב לגילי, יש בעיה. קרוב ליובל שנים אנו חוזרים על דברים, עושים אותם יום יום, רואים אותן תופעות במשך שנים ונכנסים לשגרה. לפעמים אנו חושבים שלא ניתן לשנות את הדברים, שכך מחייבת המציאות. עובדה, גם לפני חמש, עשר ועשרים שנה כך היו פני הדברים. אבל כשאתה בא במפגש עם צעירים תוססים אין דבר מובן מאליו. הם לא נותנים לנו להיכנס לשגרה. הם שואלים על כל דבר מה זה, למה זה, מהו הצידוק למה שאנו עושים, האין כאן אינפלציה של מעשים? מהו הכיסוי הנפשי, החווייתי והשכלי לתפילה ולמצוות? צעירים אלה פותחים פתח גדול בפני רבותיהם, ואת זה רק הם יכולים לעשות, כי אצלם אין שום דבר מובן מאליו. [על דוד כהן ודני מושיץ הי"ד, דף קשר א (תשמ"ו), 138]

כהניזם

היווצרותה של אידיאולוגיה דתית לאומנית, בעלת עמדה פוליטית קיצונית מובהקת, על רקע סכסוך הדמים הישראלי-ערבי זה מאה שנה גרמה לערעור עקרונות יסוד. מרכזיותם של המוסר האישי והלאומי ושל קדושת החיים האנושיים, נדחקו מפני כוחניות, שנאה, לאומניות וגזענות. יותר מכל האחרים סימלה קבוצת הכהניסטים את הגידול הממאיר והמסוכן של סילוף הלאומיות בישראל. מבית "רעיונו היהודי" של כהנא יצאו הבריונים החדשים. לדידם, השחתת רכושו של ערבי היה עניין של מה בכך. ניפוץ חלונות, דודי שמש, בקבוקים, ניקוב צמיגי מכוניות – הפכו למעשים שבכל יום. ומי מדבר על איומים וגידופים וקריאות גנאי כלפי יריבים פוליטיים. ["טרור חבוש כיפה", בתוך: ואלה שנות... (ת"א, תשנ"ז), 309]

פנות

הרמב"ן חולק על הרמב"ם וסובר שתפילה היא מצווה מדרבנן. והוא כותב: "ועיקר הכתוב וְלַעֲבָדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם מצות עשה, שתהיה כל עבודתנו לאל יתברך בכל לבבנו, כלומר בכוונה רצויה שלימה לשמו ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצות בלא כונה או על הספק אולי יש בהם תועלת". כלומר, לדעת הרמב"ן יש מצווה מיוחדת בכך שלאדם יהיה כיסוי רוחני מלא לעשיית המצוות. הפשטות היא ערך, ומשמעותה, שלא יהיה הבדל בין עבודת ה' בביתו של האדם ובדלת אמותיו, לבין עבודת ה' שלו בפרהסיא. ערך זה קשור גם במידת הצניעות, שהרי אדם שנוהג כלפי חוץ שלא בהתאם להתנהגותו בביתו, הרי שיש בכך גם פגם של גאווה חיצונית. אמרה מפורסמת אומרת, שנתמזל מזלו של עם ישראל, שמצוות ארבע מינים מתקיימת בפרהסיא, ומצוות מרור – בביתו של האדם. אם היה להפך – ייתכן שארבעת המינים לא היו כל כך מהודרים, ולעומת זאת אנשים היו נאלצים להדר מאוד באכילת מרור... ["טבעיות בעבודת השם", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 72]

יש חשיבות בהתנהגות אמתית, ללא הצגות ו'פוזות'. לנושא זה יש חשיבות מיוחדת ביחס להשפעה חינוכית, הנוגעת להורים ולמורים. ילדים אינם יודעים תמיד לבטא ביקורת, אולם הם יכולים לחוש האם דברי ההורים הם כנים או שהם הצגה. אחת הבעיות המרכזיות בחינוך היא שההורים תובעים מהילדים

נורמות התנהגות שהם עצמם אינם עומדים בהן. לכנות יש עוצמה, העשויה להביא להשפעה חינוכית גדולה. [”טבעיות בעבודת השם”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 74]

לשמוע קול בכיו של תינוק

כאשר באו התלמידים הראשונים לישיבה, הם שאלו אותי: מהו ייחודה של הישיבה? סיפרתי להם את הסיפור החסידי על בעל ה’תניא’ שישב ולמד, חדר לפנים מחדר. נכדו, ה’צמח צדק’, ישב בחדר האמצעי. בחדר החיצון היה תינוק בעריסה, שניעור לפתע משנתו והחל בוכה. בעל ה’צמח צדק’ היה שקוע בלימודו עד כדי כך שלא שמע את בכיו של התינוק, ואילו בעל ה’תניא’ שחדרו היה מרוחק יותר שמע, הפסיק את לימודו, ויצא להרגיע את התינוק. משסיים, החזירו למקומו, עבר דרך חדרו של ה’צמח צדק’, ואמר לו: כשלומדים תורה ולא שומעים את בכיו של המשוע לעזרה, משהו פגום בלימוד. [”לשמוע קול בכיו של תינוק”, עלון שבוע בוגרים א (תשנ”ד), 83]

יש מילים שאומרות, ויש מילים שמשדרות. לעתים אין במילים דבר מעבר לפשוטן, אך פעמים שהמילים משדרות הרבה מעבר למה שבפועל נאמר. אדם צריך להיות בעל רגישות לקלוט את מה שעומד מעבר למילים. אני רגיל לספר את הסיפור החסידי על רבי משה מקוברין, שהיה נוהג לבקר מדי פעם רבנים וצדיקים ולעמוד על עבודת ה’ שלהם. פעם אחת הגיע רבי משה למקומו של האדמו”ר רבי ישראל מאפטא בערב שבת, והתבונן בהכנותיו לקראת שבת. כשהסתיימו ההכנות, נכנס האדמו”ר לבית המדרש והתחיל לקרוא את שיר השירים בהתלהבות ובדבקות, ורבי משה לא ידע את נפשו מרוב התפעלות. לפתע, נפתחה הדלת, וריח חריף של רפת חדר לבית המדרש. יהודי רפתן ניגש אל האדמו”ר, וצעק: רבי! הפרה, הפרה! האדמו”ר הפסיק את אמירת שיר השירים, ושאל את היהודי הרפתן למבוקשו. סיפר לו הרפתן, שפרתו צריכה להמליט, ויש לה קשיים בהמלטה, ואם היא תמות תיפסק פרנסתו חלילה. הרגיע אותו האדמו”ר, שלח אותו לגוי שהיה ידוע כרופא בהמות, ואף בירך אותו שפרתו תמליט בשלום. והנה, רבי משה מקוברין שצפה בכל הנעשה, הוטרד מאוד ממה שראו עיניו. אמנם יש לקרב יהודים פשוטים, אולם הרי כל השירים קודש, ושיר השירים קודש קודשים! כיצד ניתן להפסיק את אמירת

שיר השירים בגלל פרה? חיכה רבי משה עד לאחר סעודת השבת וה'טיש', והקשה: האם אין גבול ליחס ליהודים פשוטים? השיב לו האדמו"ר: האם שמעת מה צעק אליי היהודי? כן, השיב לו רבי משה, הוא צעק: הפרה, הפרה! אמר לו הרבי: אם כן, לא הקשבת טוב. היהודי הזה צעק: רבי, אני כל כך כלום, אנא קרב אותי אליך! אכן, לא זה מה שהיהודי צעק, אך זה מה שהוא שידר. היהודי הפשוט חיפש את קרבת הרבי, ועל מה יוכל לדבר אתו? האפשרות היחידה שהייתה לו ליצור קשר עם הרבי, היא באמצעות עיסוק בצורכי היומיום שלו. אך המילים הללו שידרו מסר מעבר למה שנאמר. [השדר שמעבר למילים", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 128]

מדינת ישראל

אנו צריכים לעיין מחדש בסוגיית אופייה היהודי של המדינה, ולשקול כיצד לטפח אופי זה שלא על ידי כפייה דתית ותוך כדי הפנמת ערכים דמוקרטיים. [לא הכל הלכה", עלון שבוע בוגרים יג (תשנ"ט), 95]

לפי חזונו האופטימי של הרב קוק, ככל שהאוטונומיה של החברה היהודית תגדל, כך תתפתח גם דמותה המוסרית, והיא שמרוממת את המדינה לדרגתה הנשגבה, והיא המבטיחה את תיקון חטאי העבר. הבה נביט במציאות בעיניים פקוחות, ללא כחל ושרק. האמנם זהו המצב כיום בחברה הישראלית? האם בחברה שלנו "גניבה, גזלה, רציחה וכדומה אינן נשמעות כלל"? האם אנו חייבים להשתמש ביחס למדינת ישראל הריאלית באותם מושגים בהם נקט הרב ביחס למדינה האידיאלית של חזונו? האם אנחנו רשאים לעשות כך? [משמעותה הדתית של מדינת ישראל", עלון שבוע בוגרים יא (תשנ"ח), 114]

מדינת ישראל אין בה כדי נתינת פשר למאות אלפי ילדים המובלים למוות. איני מקבל את הרעיון שלפיו מדינת ישראל היא הסבר ותשובה לשואה. [אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהלך", עלון שבוע בוגרים ג (תשנ"ד), 88]

הרב קוק היה חדור בתפיסה אופטימית ביחס להתפתחותה של האנושות כולה, ועל כן השעין את חזונו בדבר ההתפתחות המוסרית של כנסת ישראל. לצערנו – או, אולי, מוטב לומר לאסוננו – לא כך קרה. עלינו

לנסות ולבחון את המדינה כפי שהיא ולראות איזה מקום יש לה בהשקפת עולמנו. [משמעותה הדתית של מדינת ישראל", עלון שבות בוגרים יא (תשנ"ח), 114]

עם כל הבעיות הגדולות שבמדינה, אסור לנו להתעלם מהנסים הגדולים שזכינו להם בעת הקמתה וביסוסה, ומהזכויות ההיסטוריות הרבות שלה. הרמב"ם הכיר היטב את אופיים של מלכי בית חשמונאי ובכל זאת טען שכינון מלכות בית חשמונאי הוא סיבה עיקרית לתיקון ימי החנוכה. זהו המודל שלאורו עלינו לבחון את מדינת ישראל של היום, כחמישים שנה לאחר הקמתה. קיום לאומי עצמאי, שעדיין אינו שלם, אך אין להתעלם מן ההיבטים החיוביים שבו. מנהיגנו היום אינם גרועים ממלכי בית חשמונאי, ומדינתנו אינה גרועה ממדינתם. להפך: מבחינה מוסרית, ההנהגה שלנו וגם החברה שלנו עולות בהרבה על אלו שלהם. [משמעותה הדתית של מדינת ישראל", עלון שבות בוגרים יא (תשנ"ח), 115]

איך אפשר שלא להודות לקב"ה כשאנו רואים את חסדיו הגדולים עמנו? ראשית לכול, מדינת ישראל היא מקלט ומגן לחמישה מיליון יהודים. לאחר שנות השואה הנוראות, מאות אלפי פליטים יהודיים נדדו בעולם מארץ לארץ. רק כאן, בישראל, מצאו להם בית ומקלט. חשובה לאין שיעור גם תרומתה של המדינה לשיקום הגאווה היהודית לאחר חילול השם הנורא של השואה. גם בימינו יש למדינה תרומה עצומה לתודעתם היהודית של אחינו הגרים בארצות נכר. אצל רבים מהם, הקשר הנפשי למדינה הוא השריד האחרון של זיקתם לכנסת ישראל ולא־לוהי ישראל. [משמעותה הדתית של מדינת ישראל", עלון שבות בוגרים יא (תשנ"ח), 115]

אני, שראיתי את הימים הנוראים של שואת יהודי אירופה, יודע גם להעריך את הפלא הגדול של תחיית ישראל בארצו. האם אין אנו חייבים להודות לקב"ה על כל הטובה אשר גמלנו? ודאי שכן, ולא רק ביום העצמאות. בכל יום ויום חייבים אנו לומר לפניו שבע פעמים הלל על כל הנסים והנפלאות שחולל לנו, "שבע ביום הללתיך!". [משמעותה הדתית של מדינת ישראל", עלון שבות בוגרים יא (תשנ"ח), 116]

לא נצטרף לחרדים המקטרגים על המדינה ושוללים את דרכה; אך האהבה

הגדולה שאנו אוהבים את מדינתנו לא תסמא את עינינו מלבקר את כל מומיה. אנו עוד רחוקים, רחוקים מאד, ממדינת ישראל האידיאלית. עלינו לעשות כל שביכולתנו כדי לקרב אותה. חברה צודקת יותר וערכים ציבוריים ראויים הם תנאי הכרחי לכינונה של זו. אם אנחנו רוצים לקרב את הגאולה השלמה, אנחנו חייבים להקפיד יותר על ערכים מוסריים בחיי הפרט והכלל. צמצום פערים חברתיים, דאגה לחלשים בחברה, מלחמה בעוני וגם יחס הוגן לנוכרים שחיים עמנו, כל אלה יקרבו אותנו ליום שאליו אנו מייחלים. [משמעותה הדתית של מדינת ישראל, עלון שבות בוגרים יא (תשנ"ח), 117]

הגיעה אלי שמועה, ואני מקווה שאינה נכונה, שאחד הרבנים החשובים בציונות הדתית הסתפק בשאלה האם יש צורך השנה לחוג את יום העצמאות? באותו רגע צף ועלה לקראתי מאמר חז"ל "ויבכו בלילה ההוא – אתם בכיתם בכייה של חננים". מי שרואה רק את ה"לילה ההוא", רק את היום, את ה"עכשיו", יש לו קושיות, ספקות, ספק ספיקות. אך מי שיש לו תחושה היסטורית יודע, כמו רבי עקיבא הרואה שועל יוצא מבית קדשי הקדשים, שעוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים. [זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 95]

מדינת ישראל אינה מדינה נורמאלית. "כי לא בחרבם יירשו ארץ". אין לה פתרון לא בחרב ולא בזרוע המושטת, מכיוון שזוהי מדינה יהודית. כאן אין נלחמים, כשאר אומות העולם, על גבולות. כאן נלחמים על עצם הקיום. מי שאין אמונה בלבו עלול לבוא מתוך כך לידי ייאוש, אבל בשבילנו דווקא אמונה זו היא מקור של עצמה וביטחון. [כי לא בחרבם יירשו ארץ... כי רציתם", עלון שבות בוגרים 6 (תשמ"ח), 18]

מוסר טבעי

הקב"ה ברא את האדם "בְּצַלְמֵ אֱלֹהִים" (בראשית א, כז), וחנן אותו ברגישות מוסרית ומצפונית – מוסר טבעי. רגישות זו מאפיינת את האדם מאז בריאת העולם, גם כשלא נבעה מתוך ציווי אלוהי ישיר. הקב"ה פונה לאדם דרך המצפון והמוסר. [מוסר טבעי, והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 25]

ישנה תפיסה נפוצה, הסוברת שלאחר מתן תורה המוסר הטבעי איבד את תוקפו, ואין שום דבר בעולם שמחייב, פרט לתורה. גישה זו סוברת, שנתנית מקום למוסר הטבעי ממעיטה את חשיבות התורה, באשר היא מציבה מקור נוסף לחיוב מצוות בצד התורה. לפי תפיסה זו המקנאת, לכאורה, לכבודה של תורה, נוצר נתק בין הקב"ה כיוצר האדם, ובין הקב"ה כנותן התורה, שכן מה שהקב"ה נטע בלב האדם כביכול אינו שייך לקב"ה. יש המעדיפים שהכול יהיה אך ורק מן התורה, מבלי לתת חשיבות לכל שיקול אנושי. גישה זו גורמת להחלשת המוסר הטבעי. הראי"ה קוק ראה בכך דבר שלילי ביותר (אורות הקודש ג, ראש דבר, סימן יא): "אם תצויר יראת שמים בתכונה כזאת, שבלא השפעתה על החיים היו החיים יותר נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל, ועל פי השפעתה מתמעט כוח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה". גם לאחר מתן תורה יש אפוא מעמד מיוחד למוסר הטבעי, האמור להדריך את האדם בכל אורחותיו. ["מוסר טבעי", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 27]

מורכבות

אסור שתהיה חשיבה פשטנית. יש להילחם נגד השטחיות ולהבין שהמציאות מורכבת, ולדעת שבעולם לא הכול שחור ולבן, אלא הרוב אפור. לא קל להבין את האפור, אך יכולת הבנה למורכבות האנושית דורשת שימת לב גם במקרים כאלו. פיתוח רגישות זו משמעותית לא רק ביחס להבנת הזולת, אלא ככלל – היא תורמת להסתכלות מעמיקה כלפי המציאות, כלפי אירועים היסטוריים, כלפי השקפות עולם, מעבר להסתכלות הפורמאלית, שלעתים מביאה רק למבט שטחי. ["השדר שמעבר למילים", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 128]

החשיבה הפשטנית, ראיית הדברים בשחור ולבן בלבד, חוסר היכולת לראות תמונה שלמה ומורכבת הפכו להיות מכת מדינה. התקשורת משדרת כל הזמן את הפשוט והבלתי מסובך. אין זמן להסברים מורכבים הדורשים יותר זמן שידור. ספקות כמעט ואינם קיימים. הביטוי 'אין ספק' חוזר ונשנה אצל המרואיינים. לא זו בלבד שדרך החשיבה הפשטנית מקבלת לגיטימציה אלא שהיא הופכת להיות השפה המקובלת. ["אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21", עלון שבוע בוגרים י (תשנ"ז), 119]

מה

בחשיבה מורכבת מסוגל האדם הדתי להבין את נקודת ההסתכלות של האדם החילוני, והאדם החילוני מסוגל להבין את נקודת ההסתכלות של האדם הדתי. במצב כזה דרישותיו של כל צד כלפי השני הולכות ומצטמצמות. כל צד מבין שדברים המובנים מאליהם בעיניו אינם בהכרח מובנים מאליהם אצל השני. לפעמים הם לגמרי בלתי מובנים. ללא גישה כזו, דיבורים על פתיחות הם דיבורים ריקים. אותם דברים אמורים גם ביחסים בין ימין ושמאל מבחינה פוליטית. כאשר רואים את המורכבות שבמצבה של מדינת ישראל מסוגלים להכיר בלגיטימיות של כל תפישה פוליטית. נוצר מצב שבו חשיבה פשטנית גורמת להגברת הקיטוב בחברה, לחוסר יכולת של הקשבה הדדית עד כדי דה-לגיטימציה של הדעה האחרת. מדה-לגיטימציה לדמוניזציה של הדעה האחרת המרחק לא גדול. את סכנותיה של דמוניזציה זו ראינו לצערנו במאורע הטרראגי של רצח ראש הממשלה. [אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21, עלון שבות בוגרים י (תשנ"ז), 120]

מחויבות

החופש ממחויבות אינו ייחודי לחברה שלנו. הוא קיים גם במקומות אחרים, במיוחד בארצות המערב, אלא שבחברה דחוסה כשלנו, רווית מתחים על רקע מדיני, דתי, עדתי וסוציאלי השפעתו הרסנית ביותר. העמדת האינדיבידואליזם הליברלי כיסוד מרכזי בתרבות ימינו לצד העמדת הפרט בראש סולם הערכים הביא להלך רוח רווח של חופש ממחויבות. עצם המחויבות לערך או לאובייקט כלשהו מנוגדת לרעיון החופש. על כן, כל מחויבות – בין אם מדובר במחויבות לעם, למדינה ולחברה ובין אם מדובר במחויבות לבן זוג ולמשפחה – אין לה מקום בעידן של חופש הפרט. הלך רוח זה של חופש ממחויבות מהווה לדעתי גורם משמעותי גם בירידת המוטיבציה בצבא. [אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21, עלון שבות בוגרים י (תשנ"ז), 118]

אחד האתגרים החשובים בימינו הוא החינוך למחויבות. מחויבות לעם, מחויבות למשפחה, מחויבות לחברה, מחויבות למדינה ומחויבות לעולם הערכים של היהדות. [אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21, עלון שבות בוגרים י (תשנ"ז), 119]

מחלוקת

לא די להתרחק ממקום שיש בו מחלוקת, אלא צריך לברוח ממנו, שכן לא ניתן להחזיק מעמד ולעמוד מן הצד במקום שיש מחלוקת. לדעתי, זהו שיקול רב־משמעות, ומוטב לאדם להפסיד הרבה ולא להיקלע למקום עבודה שיש בו מחלוקת. הגמרא (חולין פט ע"א) אומרת: "אמר רבי אילעא: אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שבולם את עצמו בשעת מריבה, שנאמר תִּלְהָ אָרֶץ עַל בְּלֵי מָה (איוב כו, ז)". העולם אינו קיים בזכות אנשי מעשה, אשר רבים ומתווכחים על כל דבר, אלא דווקא בזכות אלו היכולים להימנע מלהשתתף בשעת מריבה. במיוחד יש מקום להיזהר ממחלוקת "לשם שמים", שבה כל הגדרים נפרצים, שכן האדם מורה לעצמו היתר מתוך שהוא פועל כביכול לשם שמים. ["דבקות בערכים", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 157]

מיהו יהודי

על השאלה "מיהו יהודי?" ישנה תשובה ברורה המצויה בהלכה היהודית והתואמת את מסורת ישראל מדורי דורות. אולם לא שאלה זו עומדת על הפרק אלא תיקון חוק השבות. מספר הגרים הלא אורתודוקסים העולים ארצה מסתכם במקרים בודדים בלבד, אולם המטען האמוציונאלי הקשור בתיקון חוק השבות, משני הכיוונים, מביא לפולמוס ציבורי החורג מעבר לכל פרופורציה. נוצר מצב, ההולך ומחמיר, שבו מאות אלפים רואים עצמם כיהודים מבחינה משפחתית, חברתית ולאומית, למרות שעל פי ההלכה אינם נחשבים כאלה. בעיה קשה ואמיתית זו של פילוג בעם היהודי אינה ניתנת לפתרון על ידי איזושהי חקיקה בכנסת. תומכי התיקון טוענים כי בעקבותיו יצומצם מספר נשואי התערובת בגולה. טיעון זה לוקה ביותר מקורטוב של צביעות: האם צעיר יהודי בשיקגו יימנע מלהתחתן עם צעירה לא יהודייה בגלל חוק שקיבלה הכנסת בישראל? האם תיקון חוק השבות בבית המחוקקים בארץ כתוצאה מחישובים מפלגתיים וקואליציוניים יבלום את גל הגיורים בחו"ל הנעשים שלא על פי ההלכה? ["תיקון בעייתי ומזיק", מאמר ב"ידיעות אחרונות"]

השאלה החשובה באמת היא מהו המחיר שנידרש לשלם עבור תיקון החוק.

המציאות מלמדת שתִּיקון החוק יביא לנזק כבד הן למדינת ישראל והן לעם היהודי. יהודים רבים בתפוצות אינם שומרים שבת וכשרות ואינם הולכים לבית כנסת. עבורם, הזיקה לישראל מהווה מרכיב מרכזי, אם לא יחיד, של זהותם היהודית. התרחקותם ממדינת ישראל היא התרחקות מעצם קיומם כיהודים. ניתן לומר כי בהסתכלות רחבה תיקון החוק ישיג תוצאה הפוכה ממטרתו, ולטווח רחוק הוא אף עלול להגביר את תהליכי ההתבוללות. לתיקון חוק "מיהו יהודי" אין אלא ערך הצהרתי בלבד. נראה שתומכיו סבורים כי חוק הצהרתי שאינו מקובל על ידי רוב הציבור ומושג באמצעי לחץ קואליציוניים יכול לפתור בעיות רוחניות-קיומיות של עם ישראל. את נכונותה של גישה זאת יש לבדוק גם בהקשר רחב יותר של חקיקה דתית. השאלה שצריכה להישאל היא האם תורת ישראל תצא נשכרת ממאבק זה? התשובה היא, לדעתי, חד משמעית: לא. ["תיקון בעייתי ומזיק", מאמר ב"ידיעות אחרונות"]

כל עוד ממלא אדם את אורח חייו בערכי צדק, מוסר ורחמים יהודיים – הוא מממש מהות יהודית. הוא יהודי אותנטי. מעבר לכך, יש תיאוסטיים שטחיים ויש אתיאוסטיים שטחיים. יש כפירה שהיא אמונה, ויש אמונה שהיא כפירה. כפירה שהיא אמונה מסרבת לקבל את האמונה הפשטנית, השטחית. היבט אחד שלה יכול להיות אמונה בישות עליונה כוללת, אמונה בתבונות מוחלטת, אמונה בהוויה טרנסצנדנטלית. היבט שני שלה הוא אותה תופעה היסטורית של ציונות חילונית ששאבה את עיקר ערכיה ממקורות היהדות: ערכי מוסר, חברה, צדק ושוויון. ["עם ישראל לפני ארץ ישראל", סביבות 22 (תשמ"ט)]

מילי דהספידא

שמונה קרעים בלבבנו, קרעים שאינם מתאחים. זעקתנו הבוקעת מקירות לבבנו אילמת כזעקת כל אבן מקירות בית מדרשנו. איה מקונן יבטא אבלנו. איה סופר דמעותינו. איה שוקל כאבנו. "צעק לבם אל ה' חומת בת ציון הורידו כנחל דמעה יומם ולילה אל תתני פוגת לך אל תדם בת עיניך". ["על מות לבן", עלון שבועת יז (תשל"ד), 11]

מימד

הפער בין דתיים וחילוניים, כולל בין חובשי כיפות סרוגות וחילוניים, מעמיק. הרדידות, הזולות, הגסות והאלימות המילולית חדרו כמעט לכל פינה מכובדת בתחום הממלכתי והציבורי. תופעות אלה מצויות בכל שכבות הציבור כולל הציבור הדתי. באחרונה היינו עדים ליותר מדי פרשיות שהיו קשורות לחברה הדתית. בל נעשה מלאכתנו קלה בהטילנו אשמה על חוגים אלה או אחרים. לצערנו עלינו להודות שאכן "כנגע נראה לנו בבית". קיימת כיום אופנה להרוס כל מיתוס, לערטל את גיבורי האומה, הן מן העבר הרחוק והן מן העבר הקרוב, למוטט כל התייחסות של כבוד וקדושה כלפיהם. המגמה היא למוסס כל יחס של כבוד לכל מוסד מכובד ולכל נושא תפקיד מכובד בתחום הציבורי, הממלכתי וגם הדתי. מגמה זו מחלחלת לצערנו לכל שכבות הציבור כולל לציבור הדתי. הבעיה המרכזית כיום היא עיצוב פני החברה בישראל, עיצוב דמותה היהודית והמוסרית. מגמתנו להעמיד את תורתנו הקדושה כגורם משמעותי ורלוונטי בעיצוב החברה. להראות את נצחיותה וחיוניותה והתייחסותה המשמעותית לבעיות הגדולות והמעיקות על החברה בימינו. התורה ניצבת בניגוד לתפישות המצומצמות הגובלות לעתים בפרימיטיביות ומתלבשות באצטלה דתית, תופעות הגורמות לעתים קרובות לחילול שם שמים בתוכנו ובתוך הציבור הכללי. ["עם הולך ורם ושיחו הולך ודל" – דברים בכנס הייסוד של מימד, עמודים 563 (תשנ"ג), 204]

מיסטיקה

הנהירה אחרי מיסטיקה הפכה להיות מכת מדינה. מסתבר שכדי להאמין באמונות תפלות אין צורך להיות דתיים. ההורוסקופים הפכו להיות אורחי קבע ב'שיחות הסלון'. בחוגים מסוימים בתוך הציבור הדתי מתרבים בעלי שם למיניהם שיודעים, כביכול, כל דבר. מה למעלה, מה למטה, מה לפנים ומה לאחור, עד כדי הפיכת התורה לאורקל. ["אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21", עלון שבות בוגרים י (תשנ"ז), 120]

אני נדהם כאשר מדי פעם קמים אנשים המוצגים כרבנים והמתיימרים לתת הסבר על כל אסון ועל כל תאונת דרכים, להסביר 'איך זה קרה' ומה גרם לכך. מניין שואבים אנשים אלה את עזות המצח להתיימר לדעת מה שבן תמותה

מט

בדורנו אינו מסוגל לדעת? אני מתקומם נגד זה בכל מאדי. תופעה זו היא סימן לרדידות תורנית בציבור הדתי וסימן לרדידות בציבור הרחב. במקום שההיגיון חדל להיות קנה מידה – שם אין תורה, ובמקום שהשימוש בהיגיון נעשה מיותר – שם אין תרבות. רק במקום שבו יש ריקנות תרבותית ורוחנית יכול עולם של פחדים ומאויים דמיוניים לתפוס את מקום המציאות הריאלית והשיפוט ההגיוני. הנהירה למיסטיקה נובעת גם מפרימיטיביות והיא מובילה לפרימיטיביות. [”אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21”, עלון שבות בוגרים י (תשנ”ז), 121]

האמונה במיסטיקה ובכוחות מאגיים גורמת לאנשים להאמין באפשרות של פתרונות מידיים. כל בעיה חייבת להיפתר מיד ואם היא לא נפתרת מיד אז מישהו אשם, ואת האשם יש להוקיע. המושג 'תהליכים' יצא מכלל שימוש בציבור הרחב. כל בעיה חייבת להיפתר מיד ואם היא לא נפתרת בדרך הרגילה יש להפעיל כוח, שהרי אין דבר שאי אפשר לפתור באמצעות כוח, וכך חודרת הכוחניות ומשתלטת על חלקים נרחבים של הציבור. [”אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21”, עלון שבות בוגרים י (תשנ”ז), 121]

מיעוטים והיחס אליהם

עלינו לזכור כיצד התייחסו חז”ל לפרשת הגבעונים. על אף שלשבועה לא היה תוקף מבחינה הלכתית, מכיוון שהתבססה על טעות שהטעו אותם הגבעונים, לא הרגו אותם בני ישראל מפני חילול השם. חובת קידוש השם ומניעת חילול השם מחייבים מילוי כל הבטחה שניתנה על ידי מנהיגי העם הנוגעת לשלומם של נכרים. איני מכיר הבטחה ממלכתית פומבית יותר מאשר 'מגילת העצמאות', שעליה חתמו כל מנהיגי המדינה ובה הובטח מפורשות שוויון זכויות לכל המיעוטים. להבטחה רשמית זו יש אפוא משקל הלכתי מחייב המבוסס על קידוש השם ומניעת חילול השם. התייחסותנו לבני אומות העולם מתבססת על חמישה יסודות: חביב אדם שנברא בצלם; הדבקות במידותיו של הקב”ה שהוא טוב לכל; העיקרון של ”דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום”; ייעודו האוניברסאלי של עם ישראל להיות אור לגויים, להפיץ את דבר ה' בין העמים ולהורותם דרכי ה' ואורחותיו; והעיקרון הגדול של קידוש השם ומניעת חילול השם. [”היחס למיעוטים במדינת ישראל על פי התורה”, דף קשר ב, 340]

מלוכה וממשלה

חשבתי לעצמי: האמנם קרה אי פעם בהיסטוריה היהודית שראש ישיבה מצטרף לממשלה וצריך לצאת מכותלי הישיבה לשם כך? כשהייתי בבית הנשיא, לאחר הצילום המסורתי עם הממשלה החדשה, שאל אותי עיתונאי אחד אם התרגשתי. השבתי לו: "שכחתי להתרגש". נזכרתי באותו רגע ביום שבו נולד בני בכורי. הלכתי לבשר את הבשורה ל'סבא', ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל, בעל "אבן האזל". כשנכנסתי אליו ברך אותי בברכת 'מזל טוב', אך לאחר כמה דקות הוסיף ואמר: "אני מרגיש צורך להתנצל. אתה בוודאי ער לכך שאיני שמח כפי שסבא צריך להיות שמח עם הולדת נינו. מאז השואה איבדתי הרבה מתחושת המשפחתיות שלי. איני יכול עוד לשמוח כפי ששמחתי לפני". נזכרתי בסיפור זה ובאמרה שראיתי בספרו של מורי ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל. דוד המלך אומר "עושה חסד למשיחו, לדוד ולזרעו עד עולם". דוד המלך מדבר על עצמו בגוף שלישי. הוא לא אומר "עושה חסד לי ולזרעי". לבו היה כה מלא בתחושת שליחות וייעוד עד שהפן האישי לא תפס אצלו מקום. לא "דוד המלך" עיקר. הרעיון הוא עיקר. אכן, איני יכול לומר, כדוד המלך, שחסר אני תחושה אישית. אבל תחושת האישיות נתגמדה. לא בי מדובר אלא בשליחות. לכן לא הרגשתי את התחושה של "הנה, נהיית שר". אלה מטבעות קטנים לעומת הדברים הגדולים באמת. [שליח ציבור, עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 167]

בעיית הממלכתיות וקבלת המרות, "שום תשים עליך מלך – שתהא אימתו עליך", הייתה תמיד בעייתית בעם ישראל. לכן החמירה ההלכה בעניין זה וקבעה שהמורד במלכות חייב מיתה. על אחת כמה וכמה בימינו, כשיש קיצוניים מימין ומשמאל שאינם מוכנים לקבל את מרותה של מלכות. זאת הפעם הראשונה שציבור מאורגן, דתי, לאומי וציוני החליט שאינו מקבל את מרותה של מלכות ישראל. המלוכה נחלשה. עקרונית, מקובל עלי שיש זמנים בהם צריך לצאת למרד, אך יש לזכור כי בעיית אי קבלת מרות, מרידה במלכות, הנה אחת השאלות הקשות בהלכה, ובוודאי שאינה נופלת בחומרתה משאלת התרת עגונה. לא ייתכן אפוא שכל בר בי רב דחד יומא יפסוק מתי ניתן להימנע מקבלת מרות של מלכות. לפעמים אנשים חושבים כי במעשיהם מחזקים הם את ארץ ישראל, אך אינם נותנים לבם לכך שבו בזמן מחלישים

הם את המלוכה בארץ ישראל. [“זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו”, עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 96]

צריך להפסיק את הדה-לגיטימציה כלפי ממשלה שנבחרה באופן דמוקרטי. רוב יהודי קבע שכל רוב בכנסת הוא כשר ובעל סמכות. ההכרה בסמכותן של הכנסת והממשלה עמדה ביסודה של כל השותפות הדתית-ציונית במדינה, ומתוכה נבעה ההשתתפות הפעילה בהנהגת המדינה ומוסדותיה. ערעור סמכות זו עלול להוביל לאנרכיה מוחלטת ולהתמוטטות מוסדות החוק והמשפט. מתוך כך יש להפסיק את הדיבורים על מרי אזרחי שהמרחק בינו לבין מרי אלים אינו כה גדול. [“חשבון נפש”, עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 13]

עלינו לזכור כי בכל הדורות נהגו כבוד כלפי מנהיגי העם גם אם לא נהגו על פי דרך התורה. דוד כינה את שאול “משיח ה'” גם לאחר ששאול השמיד את נוב עיר הכהנים והפר את ציווי ה'. בראש הלכות חנוכה מציין הרמב"ם את חשיבות החג בכך ש“חזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנה”. הוא מכנה בשם ‘מלכות’ את מלכי בית חשמונאי על אף התנהגותם הקשה של רבים מהם. הכהן הגדול היה מתפלל ביום הכיפורים “שיושיע ה' את ישראל ולא יסור מהם מלך”. ניתן לחלוק על הדרך, להפגין ולמחות, אך יש להמשיך לנהוג בכבוד כלפי ממשלה נבחרת בישראל כפי שנהגה הציונות הדתית מאז הקמתה. [“חשבון נפש”, עלון שבות בוגרים ח (תשנ"ו), 14]

יש להפסיק את הדמוניזציה של הממשלה. מדובר כאן בבעיה חינוכית ממדרגה ראשונה. מי שצובע בשחור את הממשלה ואת התהליך שבו היא נוקטת, מה יאמר לנוער אם ממשלה זו תיבחר לעוד ארבע שנים? אם הסכמי אוסלו מוליכים לאבדון, מה יהיה המסר אם התהליך יקרום עור וגידים? קו חינוכי מעין זה עלול לגרום למשבר חינוכי עמוק ביותר. לאורך כל השנים האמנו ביד ה' המכוונת את המאורעות כפי שראינו עין בעין בשיבת ציון בדורנו. אנו, שבחסידי ה' זכינו לראות בתקומת המדינה, בניינה וביסוסה; ביכולת עמידתה מול כל עמי ערב; בהתפתחותה המדהימה בתוך כמה עשרות שנים למדינה בעלת עוצמה ביטחונית, מדינית וכלכלית, איננו יכולים להבין את הדיבורים הנשמעים במחננו במונחים של ‘חורבן’, ‘סוף המדינה’ וכדומה.

דיבורים כאלה מעידים על חולשה באמונה. [”חשבון נפש”, עלון שבות בוגרים ח (תשנ”ו), 14]

יש מקום לדון על התבונה המדינית שבכל עמדה ועמדה מבחינת סיכויי הצלחתה. אך אנו מאמינים שבכל מקרה ההכרעה בעניינים אלה נתונה בידי הנהגתו הנבחרת של הציבור בכל עידן ועידן. [”עם הולך ורם ושיחו הולך ודל”, עמודים 563 (תשנ”ג), 205]

מלחמה

אין דבר שחייב להדאיג אותנו יותר מן החשש למלחמה נוספת. מלחמה שתביא עמה, חס ושלום, קורבנות נוספים וקהילה גדולה של משפחות שכולות. כל חלל בודד פוגע פגיעה נפשית ברדיוס רחב של האוכלוסייה הישראלית. אך מעבר לזה, כל מלחמה מחלישה את דבקותם הציונית של המוני יהודים בארץ ישראל. כוונתי בעיקר לאותם יהודים שחסרה להם האמונה בהשגחה האלוהית במהלכי שיבת ציון בימינו. יהודים אלה אמוניים על האידיאולוגיה הציונית המקובלת שלפיה הציונות באה לפתור את בעיית הקיום היהודי. כל מלחמה מכניסה בהם פקפוקים בצדקת הדרך וגורמת להם להתפרץ לשערי הבורסה מתוך בריחה מן הבעיות המטרידות את הקיום היהודי בארץ. כל מלחמה מחזקת את השאלה הגדולה שעליה אינם יכולים למצוא תשובה והיא ”הלנצח תאכל חרב?” [”מסר פוליטי או מסר חינוכי”, עלון שבות 100 (תשמ”ג), 52]

איני אומר שאני נביא ושכל מה שאני אומר בטוח במאה אחוזים. טעיתי כמו שהרבה אנשים טועים. בשעתו השתתפתי בהפגנות נגד ויתורים, כשקיסנינג'ר היה בארץ, ואחר כך הצטערתי. אחרי מלחמת ששת הימים קיסנינג'ר רצה שנוותר למצרים וניסוג עד ביר גפגפה. אילו היינו שומעים בקולו, אולי לא הייתה פורצת מלחמת יום הכיפורים ולא הייתה נסיגה מימית ומסיני. איני אומר שלא טעיתי. אבל יהודי שעבר את השואה, יהודי שעבר חמש מלחמות, מותר לו לחשוש ממלחמה נוספת. אני חושש שמא החמאס ישתלט על הרחוב, וחמאס פירושו קשר עם החזבאללה וקשר עם איראן. אכן יש לי חששות, וכי זהו אסון? [”לשמע קול בכיו של תינוק”, עלון שבות בוגרים א (תשנ”ד), 84]

מסגרת ותוכן

"ראוהו בית דין וכל ישראל, נחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה, הרי זה מעובר" (משנה ראש השנה ג, א). גם אם בית דין וכל ישראל ראו את הירח, ונדמה לכל שהכל ברור וכי החודש שעבר כבר נסתיים, מורה אותנו ההלכה שהמסגרת מחייבת. כל עוד לא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה – הרי זה מעובר. שתי סכנות אורבות לפתחנו בעניין של תוכן ומסגרת. מחד, אצל אנשים רדודים, בעלי גישה שטחית, קיימת סכנה אחת של דבקות כל-כולית במסגרת תוך שכחה וזלזול בתוכן. מאידך, אצל מעמיקים אידיאליסטיים ומחפשי תוכן קיימת סכנה של זלזול במסגרת. חז"ל מתארים לנו את כישלונם של נדב ואביהוא, קרוביו של מקום ("בקרובי אקדש"), מיודעיו של מקום. הם נכנסו למשכן מחוסרי בגדים, בלא שירחצו ידיהם ורגליהם. מתוך התלהבותם הגדולה זלזלו במסגרות. אכן, מעיל אינו אלא לבוש חיצוני. רחיצת ידיים ורגליים אינה אלא פעולה פורמאלית. העיקר הוא טוהרת הלב, הכוונה שבלב, הרצון הלוהט לעמוד ולשרת לפניו יתברך. אך חז"ל מלמדים אותנו שתוכן נטול מסגרת – אש זרה הוא לפני ה'. ["על לב אהרן" – דברים לזכר אהרל'ה פרידמן ז"ל, עלון שבוע 108 (תשמ"ח), 9]

משפחה

אחד הערכים החשובים ביותר ביהדות הוא המשפחתיות, ובמיוחד בעולמנו כיום, שיש בו ניכור רב ואנשים אינם קרובים זה לזה. אחת הבעיות בימינו היא שאנשים מעדיפים קריירה על פני ערך המשפחתיות, דבר הגורם, למרבה הצער, להרס משפחות ולבעיות קשות. ערך המשפחתיות אינו יכול לבוא לידי ביטוי רק בקשר שבלב, אלא גם בהקדשת זמן למשפחה – לאישה ולילדים, בכל גיל. יש לשתף את בני המשפחה בחוויות שהאדם עובר, בדברים שגרמו לו סיפוק ואף בבעיות שלו – בכל גיל לפי הבנתו ויכולתו, על מנת ששעות העבודה לא ייתפסו כחלק שבו האדם מנותק לחלוטין ממשפחתו. ["דבקות בערכים", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 157]

אין לפתח קריירה על חשבון המשפחה. האישה והמשפחה צריכים להיות העיקר, והאומנות – המקצוע – טפל. דברים אלו חשובים במיוחד בזמננו, כאשר התקדמותו הכלכלית ומעמדו של האדם תלויה במידה רבה בכמות הזמן

שהוא משקיע בעבודתו. לעתים נוצרת מציאות של סתירה ברורה בין אפשרות האדם להתקדם במקום עבודתו לבין יכולתו להשקיע זמן ראוי במשפחתו. חשוב אפוא להפנים, שערך המשפחתיות חשוב יותר. יש להדגיש, שערך המשפחה איננו רק בגדר תרומה למשפחה, שכן אדם גם מקבל מהמשפחה. אדם שיש לו משפחה חמה ותומכת, יכול לעמוד טוב יותר בפני בעיות מכל סוג שהוא. ["דבקות בערכים", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 159]

מתירנות

לכל אותם ביטויים של מתירנות העוברים אלינו, אפילו בצורה מתורבתת, יש השלכות עמוקות. כל מי שמבין קצת בפסיכולוגיה המעמקים יודע שאי אפשר להשתחרר מזה. כל ביטוי של הזדהות, גם אם אדם אינו מזדהה מבחינה רעיונית עם המתירנות, אבל מחקה אותה בהופעתו החיצונית, מחלחל בסופו של דבר לתודעתו. ישנה הופעה מרושלת ותופעות של רישול. אכן, ניתן לומר: מה ערך יש להופעה החיצונית כשאפשר ללכת בצורה חופשית? אבל כשמתלווה לכך תופעה של הכרזת תגר, מלחמה נגד מוסכמות החברה, הרי זאת עבודה זרה! נגד זה יש להילחם. כל היהדות היא מסגרות ולא מצאתי שום לימוד זכות למתירנות ולספיחיה. ["על המתירנות וספיחיה", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 102]

נבל ברשות התורה

על אדם מישראל לשאוף ולעצב את דמותו כך שתהיה יותר אמיתית, יותר מוסרית. אחרת יהפוך ויהיה ל'נבל ברשות התורה'. התורה מדברת על 'בן סורר ומורה' המקפיד על קלה כבחמורה בענייני כשרות. דווקא הוא, אומרת לנו התורה, אותו אחד שמדקדק ב'הכשרים' יכול ויהפוך להיות 'נבל ברשות התורה'. ["פתחיו של אלול", עלון שבות בוגרים ד (תשנ"ה), 38]

נישואין אזרחיים

אני מסופק אם יש להשאיר את הסטטוס־קוו הנוכחי, הן בשל הבעיות שנוצרו בשל עלייתם של עולים רבים שאינם יהודים, בעיות אשר אינן ניתנות לפתרון

במסגרת המדיניות הנוכחית, והן בשל הגידול המתמיד במספר הזוגות הנזקקים לנישואים אלטרנטיביים. עד כה תמכתי במתן אפשרות לנישואים אזרחיים לפסולי חיתון בלבד, ואילו היום אני סבור שניתן לאפשר את האופציה הזאת לכל מי שרוצה בכך. אני משוכנע שרק מיעוט קטן מקרב החברה הישראלית, פרט לפסולי חיתון, יוותר על נישואין כדת משה וישראל. משום כך הדבר לא יפגע פגיעה של ממש באופייה היהודי של החברה בישראל. אדרבה, רבים מאלה שפונים היום למסלול של נישואין אזרחיים עושים זאת מתוך מאבק נגד הכפייה הדתית והממסד הדתי. אפשר לקוות שעם ירידת המוטיבציה ההפגנתית מחד גיסא, ועם התרבותם של רבנים צעירים העורכים חופות בצורה שמתאימה לצעירים חילוניים מאידך גיסא, ימעטו המקרים עוד יותר. [נישואין אזרחיים – כן, רפורמיים – לא, מימד 10 (תשנ"ז), 6]

נסיכי אדם

מורי ורבותי! איני מתכוון בפניה זו לציבור שהתאסף כאן, בבית הקברות, שיחיה ויאריך ימים. אני מתכוון לחברינו הטמונים כאן, להם ולחבריהם, מאות ואלפים, הטמונים כאן ובבתי עלמין אחרים למנוחת עולמים. להם אני קורא: מורי ורבותי! כמובן, איני מדבר על אותו מובן שעליו דיבר רבי חנינא: "הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם". אני מדבר באותו מובן שעמו יכולים הכל להזדהות: ההורים, האחים והאחיות, בני משפחה, חברים. משהורם החותם, נגלתה אלינו דמותם האמיתית של אותם בנינו־חברינו ונחשפה בפנינו כל אישיותם, במלואה ובתפארתה. שמונת הנסיכים – וכמותם שאר בני הישיבה שנפלו חלל במערכות ישראל ובמאורעות שונים – חיים בקרבנו. הקדוש ברוך הוא, יודע מחשבות, בוחן לבבות וגולה עמוקות, הוא יודע ועד עד כמה חלחלו אותם שביבי זיכרון והופנמו באישיותי ובתודעתי. מזה שלושים שנה אני מנסה להעבירם הלאה. בדברים שבכתב, בדברים על פה. בשיחות, בשיעורים. והדברים חיים כאילו נאמרו רק אתמול. לכן, הסֵהם מורי ורבותי. ונפשי קשורה בנפשם. [דברי בכי ומספד שנאמרו למחרת יום הכיפורים תשס"ד, בבית הקברות הצבאי]

"זה ספר תולדות אדם". כל אדם הוא ספר. במובן מסוים, כל אדם הוא ספר סגור. לפעמים, ההורים מכירים כמה דפים. גם החברים ראו פה ושם כמה

אותיות ומשפטים. אכן, בסופו של דבר, רק כשמגיע יום הדין, רק אז באמת נפתח "ספר הזיכרונות". במלוא רוחבו ועצמתו. רק אז מתגלה הספר במלואו. ואט אט מתעוררים כל אותם זיכרונות שהיו רדומים שנים רבות. זיכרונות של הורים, זיכרונות של בני משפחה, זיכרונות של חברים. זיכרונות של מורים ותלמידים. כמו ספרים אחרים, גם ספר הזיכרונות נפתח לאט לאט. דף אחר דף. פרק אחר פרק. כל מי שזוכר, הורים, אחים ואחיות, חברים, ידידים, אישיותו נהיית עשירה יותר. מלאה יותר. והזיכרון עובר לדור הבא. [דברי בכי ומספד שנאמרו למחרת יום הכיפורים תשס"ד, בבית הקברות הצבאי]

לכל אחד מהנסיכים שנפלו היה ניגון מיוחד. ניגון מיוחד משלו. והוא ממשיך ומתנגן בתוכי פנימה, בתוך לבי, בתוכי לבכם, בקרב כל מי שהכיר, ויודע וזוכר. אל תזלזלו בזה. אין כאן נחמה, אבל יש כאן בכל זאת משהו. עברתי את תקופת השואה, שבה נספו רבבות רבבות של יהודים. חלקם נספו, וספר הזיכרונות שלהם נספה עמם. נותרנו מתי מעט, אך ספר הזיכרונות שלנו עמנו, חי ומחייה. ואנחנו נושאים אותו עמנו, יום יום, שעה שעה. בכל פעם שנפתח "ספר זיכרון" זה, שְׁבָה אלינו דמותם ואישיותם של אותם נסיכי אדם, ומחייה אותנו. אותנו ואותם. "שימנו כחותם על לבך". החותם הוסר, הספר נפתח, והכאב צורב. אבל יש בזיכרון הכואב כדי לעצב את אישיותנו, להעשיר אותה, להפרות אותה. עוד רגע קט ניפרד מהמצבות. אולי נלך מבית החיים, אבל החללים שנפלו ימשיכו לחיות בקרבנו. בכל יום, בכל עת, בכל שעה. ושמא ניתן ליתן משמעות חדשה בביטוי השגור על כל פה "יהי זכרם ברוך". זכרם חי בקרבנו, ברוך ומבורך, ומחייה אותנו, ונותן לנו את הכוח להמשיך. [דברי בכי ומספד שנאמרו למחרת יום הכיפורים תשס"ד, בבית הקברות הצבאי]

סובלנות ופלורליזם

במצב של ראיית הכל בשחור ולבן אין מקום לסובלנות אמיתית. אם אני חושב 'לבן' והשני חושב 'שחור' לכל היותר אפשר לצפות ממני להתנהגות מנומסת, שלא אביע בקול את מה שאני חושב באמת בלבי. סובלנות כזו שבתוכי לבה בְּזָה לדעה אחרת אינה סובלנות של אמת. סובלנות אמיתית קיימת רק כאשר האדם רואה את התמונה השלמה והמורכבת, מכיר באפשרויות השונות, רואה את הדעות השונות היכולות לנבוע מתוך אותה

תמונה מורכבת, ומתוך כך מכיר בלגיטימיות של הדעה האחרת. זאת היא סובלנות אמיתית, זוהי נשמתה של דמוקרטיה אמיתית. "אלו ואלו דברי א' לזהים חיים", כלומר: שתי הדעות לגיטימיות. ולא עוד אלא שבית הלל מציגים תחילה את דעת בית שמאי החולקים עליהם. זוהי סובלנות אמיתית. [אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21, עלון שבוע בוגרים י (תשנ"ז), 119]

יש לעצור את תופעת הדה-לגיטימציה של דעות שונות בציונות הדתית. ישנם ויכוחים עמוקים בתוך מחננו על סולם הערכים ביחס שבין עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל; על מצוות כיבוש ארץ ישראל בזמן הזה ועוד. אולם יש לחנך לכבוד הדדי בין הדעות השונות ולהצגת התמונה הכללית לפני כל הציבור בכלל, ובני הנוער בפרט. [חשבון נפש, עלון שבוע בוגרים ח (תשנ"ו)]

[13]

מדי שנה נוסעים תלמידים מהישיבה לשמח עולים בעיירות פיתוח בשמחת תורה. פעם תפסתי בחור אחד שחזר מקרית שמונה ושאלתי אותו: 'נכנסתם לבתי כנסת, איך קיבלו אתכם?'. אמר לי: 'זרקו אותנו משם וזקן אחד אף הטיח בנו: מה אתם מקפצים כמו עזים?'. צריך להבין שיש להם דרך משלהם לשמוח. לכל דור יש דרך משלו להתייחס לדברים. סיפר לי פעם יקה אחד שבפרנקפורט עושים חזרות לקראת הקפות שמחת תורה כי שם הכל טקסי, ומי שנושא את ספר התורה צריך לבוא עם פראק ועם צילינדר. הייתי אז צעיר וצחקתי: מה, הם יודעים לשמוח? עד שפעם אחת שמעתי את השכן שלי שהיה 'גאליציאנער יקה' שמדבר עם חברו על ההקפות בפרנקפורט ומתרגש עד כדי דמעות. גליתי שלכל אחד יש דרך משלו להביע את רגשותיו. גם אנו צריכים לבחון את הדור שלנו על רקע מצבו הקונקרטי של הדור. אי אפשר לפסול כל דעה שונה וכל מי שאינו חושב כמו כולם. [משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו, עלון שבוע בוגרים ח (תשנ"ו), 138]

סירוב פקודה

פסק ההלכה שפורסם על ידי רבנים בציונות הדתית ולפיו על חייל לסרב פקודה בעת פינוי בסיסי צה"ל ביהודה ובשומרון מעורר מחשבות מכיוונים שונים. במישור ההלכתי הפסק אינו מבוסס כלל וכלל. לכל היותר ניתן להגדיר

את החייל המשתתף בפינוי פיזי של בסיס כמסייע, באופן עקיף, לדבר עבירה (בהנחה שאכן יש בכך עבירה). ברור שגם ללא סיועם של החיילים שינהגו על פי הפסק ניתן יהיה לפנות את הבסיסים. משום כך ברור שלא מדובר כאן באיסור דאורייתא, וספק רב אם יש כאן איסור דרבנן. ברור שמדובר בפסק בעל משמעויות מרחיקות לכת. אחד הגורמים הראשונים במעלה בתפיסת הציונות הדתית היה מאז ומתמיד ההשתתפות בצבא ההגנה לישראל. שותפות דמים שהוכיחה את עצמה בכל מלחמות ישראל. אין צורך להרחיב בתיאור הנזק שייגרם לערך זה של אחדות העם והצבא כתוצאה מסירוב פקודה המוני. האם נזק עצום זה אינו ראוי שיכריע מצב של ספק גדול באיסור דרבנן? אם הקריאה הייתה נותרת בגדר הכרזה חברתית-פוליטית, כמעשה מחאה וכדומה, ניתן היה לדון בה במישורים אלו. אולם הגושפנקה ההלכתית שניתנה לקריאה זו נראית חסרת בסיס. [”דעה פוליטית במעטפת הלכתית”, מימד 5 (תשנ”ז), 7]

פסק הרבנים שקראו לחיילי צה”ל לסרב פקודה קובע שפינוי הבסיסים יוצר מצב של ”פיקוח נפש”. יש מקום לבחון למי ניתנת הסמכות לקבוע שאכן זהו המצב? כפי שבענייני רפואה יש להתייעץ עם רופאים, האמונים על שיקול דעת מקצועי, כך גם בענייני ביטחון: הסמכות להגדיר מצב כסכנה ביטחונית ניתנה בידי ממשלת ישראל וראשי הצבא, בדיוק כפי שאנו מכירים בסמכותם לגבי יציאה למלחמה ולפעילויות ביטחוניות אחרות. לפיכך, על כל מי שערכי הציונות הדתית ואחדות העם עומדים לנגד עיניו, מוטלת האחריות שלא לגרום לקרע בעם ולשקול היטב את צעדיו מתוך ראייה רחבה של עולם ההלכה. בפרט יש להיזהר מהכנסת השקפות פוליטיות לתוך מעטפת הלכתית, שיש בה משום הטעיית הציבור העומד נבוך מול פסק שכזה. [”דעה פוליטית במעטפת הלכתית”, מימד 5 (תשנ”ז), 7]

עבודת השם

הסכנה במצוות אנשים מלומדה אורבת לאדם בכל הזמנים, אבל בדור שאינו יודע לשאול, אשר חסר לו העומק בעבודת השם, הסכנה מוחשית יותר. קיימת סכנה של מצב בו פנימיות בעבודת השם נחלשת והדגש כולו עובר לרובד המעשי החיצוני. משקלן של חובות האברים כהגדרת בעל 'חובות הלבבות' מתגבר ללא כל יחס לחובות הלבבות. קיימת סכנה שהמצוות הופכות להיות

יבשות ללא לחלוחית של רוחניות, של תחושת התעלות, של התלהבות. [”תבונה ורגש בתורה ובתפילה”, עלון שבות בוגרים יד (תשס”א), 17]

עבודת השם חייבת להיות בנויה על אמת, לא על כזב וחנופה. [”אף על פי שמיצר ומימר לי”, עלון שבות בוגרים יג (תשנ”ט), 49]

לפי דברי המשנה, באחד באדר ”משמיעין על השקלים”, ומסבירה הגמרא בירושלמי ”כדי שיביאו ישראל את שקליהן בעונתן, ותיתרם תרומת הלשכה מן החדשה בזמנה”. חובה היא להביא קורבנות ציבור מתרומה חדשה. אין לעבוד את עבודת ה’ בתרומה ישנה. לכל זמן ולכל תקופה – תרומה וקורבנות משלהם. [”אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך”, עלון שבות בוגרים ג (תשנ”ד), 85]

לטבעיות יש ערך לא רק כניגוד לקיום מתוך כפייה, אלא גם כניגוד לקיום מלאכותי. החשיבות של עבודת ה’ בטבעיות נכללת בבקשתנו בתפילה – ”וטהר לבנו לעבדך באמת”. במלאכותיות יש פגם בעבודת ה’ ”באמת”. משמעות הבקשה היא, שתהיה התאמה בין עשיית המצוות ובין המטען הפנימי של אהבת ה’, יראתו ובקשת קרבתו, בלא שיהיה חוסר פרופורציה בין כמות המעשים ובין הערך הפנימי. התפילה היא להשלים את החסר לא בביצוע עבודת ה’, אלא ב’כיסוי’ הרוחני שלה. [”טבעיות בעבודת השם”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 71]

עיקר וטפל

בכל התחומים בעולם יש הבדלי מעלות ומדרגות. יש עיקר ויש טפל. גם בעיקר יש דרגות שונות של חשיבות. גם בתחום הקדושה יש קודש ויש קודש-קודשים. גם עולם הערכים בנוי על סולם: יש ראשונים במעלה ויש שניים במעלה. גדולתו וחכמתו של אדם נמדדת בכושרו ויכולתו לחיות לפי סולם ערכים שסדר מעלותיו נקבע לפי אמיתה של תורה. סולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. זה הסולם לה’, צדיקים יעלו בו. [”על לב אהרן” – דברים לזכר אהרל’ה פרידמן ז”ל, עלון שבות 108 (תשמ”ח), 11]

עכשוויזם

קיימת נטייה לפתור את הבעיות בדרך המהירה ביותר, עכשיו ומיד. "שלום עכשיו". "משיח נאו". אבל טיפול בבעיות חברתיות בדרך של חינוך והסברה הוא דרך ארוכה ומסובכת. יש החושבים שעל ידי העלאת הבעיה על סדר יומה של הכנסת, באמצעות חקיקה הולמת או בהעברת העניין לטיפול של ועדה נפתרות הבעיות כהרף עין. ולא היא. [אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21, עלון שבוע בוגרים י (תשנ"ז), 121]

עם ישראל

יש כאלה החושבים שתורת ישראל קודמת לעם ישראל. זו מחשבה שגויה. ייעודה של תורת ישראל אינו רק 'לשמה' אלא לשם יצירת עם בעל דמות מוסרית-רוחנית. [עם ישראל לפני ארץ ישראל, סביבות 22 (תשמ"ט)]

"עם נבחר" הוא עם שהקדוש ברוך הוא הטיל עליו ייעוד היסטורי שלמיליון יזקק לשלושת אלפים או ארבעת אלפים שנה. עם ישראל נועד להיות "ממלכת כוהנים וגוי קדוש". כיעודו של הכהן לעדתו, כן ייעודו של עם ישראל כלפי משפחת העמים. [עם ישראל לפני ארץ ישראל, סביבות 22 (תשמ"ט)]

בחוגים די רחבים העניין ביהודי הגולה מצטמצם במועמדים הפוטנציאליים לעלייה. יש התעלמות מן העובדה שלנעשה במדינת ישראל יש השפעה על גילויי האנטישמיות בעולם. אכן, האנטישמיות מצויה בכל מקום, אך יש הבדל גדול בין שנאת ישראל המצויה מתחת לפני השטח לבין שנאה המרימה ראש. ברור שבעיית האנטישמיות אינה יכולה להיות השיקול הבלעדי של מדינת ישראל, אבל אין ספק שבפעולותיה חייבת המדינה להיות מודרכת גם מהשפעותיה של האנטישמיות בעולם. התנערות מאחריות לעם ישראל בגולה הנה פסולה ומסוכנת. [מסר פוליטי או מסר חינוכי, עלון שבוע (תשמ"ג), 40]

עלינו לזכור שיש מאות אלפי יהודים בעולם שאיבדו כל זיקה ליהדות ולבית הכנסת. כל זיקתם היהודית מתבטאת בהזדהותם עם מדינת ישראל. לגבי אלה, שאלת התקרבותם למדינה או התרחקותם ממנה היא שאלה של חיים ומוות מבחינה יהודית. יהודים אלה מושפעים הרבה מדעת הקהל בכלי התקשורת,

על אף הידיעה הברורה שהיא מודרכת מנטיות אנטישמיות. על כן, הזלזול בדעת הקהל העולמית הוא פסול וחסר אחריות, וזאת מבלי לדבר על ההשפעות המדיניות שיש לדעת הקהל בעולם. [”מסר פוליטי או מסר חינוכי”, עלון שבות (תשמ”ג), 40]

יש סולם ערכים ביהדות ומי שאינו מבדיל בין קודש לקודש סופו שלא יבדיל בין קודש לחול. הסדר הוא: עם ישראל, תורה וארץ ישראל. על חשיבות הסדר עמדו כבר חז”ל בתנא דבי אליהו רבה, פרק יד: ”אמר לי רבי: שני דברים יש לי בלבבי ואני אוהבן אהבה גדולה, תורה וישראל, אבל איני יודע איזה מהם קודם. אמרתי לו: דרכן של בני אדם שאומרים תורה קודמת לכל, שנאמר ה’ קנני ראשית דרכו’ (משלי ח, כב), אבל אני אומר ישראל קדושים קודמין, שנאמר ’קודש ישראל לה’ ראשית תבואתו’ (ירמיה ב, ג)”. האינטרס של עם ישראל קודם לאינטרס של ארץ ישראל. [”מסר פוליטי או מסר חינוכי”, עלון שבות (תשמ”ג), 42]

עצמאות

אדם נדרש להפעיל כושר החלטה עצמאי, ואישיותו נמדדת גם על פי יכולתו לקבל החלטות. יש הרואים כאידיאל מצב שבו אדם פונה בכל עת לקבל הדרכה מרב. הם סבורים שזוהי מדרגה של יראת שמים. לדעתי, זוהי תופעה בעייתית, הנוגדת את מה שנדרש מן האדם, ואת תפילתנו. האדמו”ר הזקן, בעל ה’תניא’ (איגרת הקודש כב), כתב: ”אהוביי, אחיי ורעי, מאהבה מסותרת תוכחה מגולה, לכו נא ונוכחה זכרו ימות עולם בינו שנות דור ודור, ההייתה כזאת מימות עולם ואיה אפוא מצאתם מנהג זה באחד מכל ספרי חכמי ישראל הראשונים והאחרונים, להיות מנהג ותיקון לשאול בעצה גשמיות כדת מה לעשות בענייני העולם הגשמי?” [”יכולת החלטה עצמאית”, והארץ נתן לבני אדם (תשס”ה), 160]

עקדה

המתבונן במעשה העקדה בשטחיות יחשוב שאין בו אלא קבלת הצו האלוהי בשתיקה ובהכנעה. אברהם אבינו מצווה לשחוט את בנו ומתוך הכרה שאין

דבר העומד בפני ציוויו של הקב"ה מבטל הוא את רצונו מפני רצון הקב"ה. באחת: הכל נדחה, הכל מתבטל. לא אהבת אב לבנו, לא רחמים, לא רגשות אנוש ולא שיקולי מוסר. הכל משתק, נמוג, נעלם אל מול הצו האלוהי. לדידי, תפיסה מעין זו מוטעית לחלוטין. לטעמי אהבת אב לבנו לא נעלמה ולא נמוגה. להפך: עצמתה הייתה תנאי למעשה העקדה כולו. [חן וחסד ורחמים", עלון שבות בוגרים טו (תשס"ב), 9]

ערכיות וערכים

בימינו, נפוצים שינויים ומעברים שאדם עושה – ממקום למקום, מעיר לעיר, מארץ לארץ, ממקום עבודה אחד לאחר וכדומה. בדרך כלל, שינויים אלו נעשים מפני שאדם מעוניין לשפר את מעמדו הכלכלי והחברתי, אולם לעתים קרובות שינויים אלו מתנגשים עם עולם הרוח. לדוגמה, ייתכן שלפני האדם מונחת אפשרות לבחור במשרה חדשה, שתקדם אותו יותר מבחינה חומרית, אולם בחירה במשרה זו תבוא על חשבון האפשרות שלו להשתתף בשיעורי תורה, בתפילה בציבור, ואולי אף תפגע בזמן שיוכל להקדיש לילדיו. לפעמים גם עצם העבודה המוצעת מעוררת בעיה ערכית, כגון עבודה בתחום השיווק, שעלולה להיות מלווה בסטייה מן האמת; או משרה שקבלתה תפגע במישהו אחר. במצב כזה נבחנת מחויבותו של האדם לערכים שבהם הוא מאמין, ומכאן החשיבות בקביעת סולם עדיפויות ערכי ודבקות בו, גם כשעלול להיות לכך מחיר כלכלי או חברתי. [דבקות בערכים", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 155]

פוליטיקה

מגמתי היא חינוכית ולא פוליטית, אך אני מודע להשלכות הפוליטיות של דברי. טבעי שאני נשאל מדי פעם על עמדותי הפוליטיות. ברור שכמו לכל אזרח חושב במדינת ישראל גם לי יש עמדה פוליטית. מאחר ואינני מתכוון להיות מועמד לכנסת, אין לי עניין מיוחד לעשות לדעותי הפוליטיות נפשות, אך מצד שני אין לי גם עניין להסתירן. [מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבות 100 (תשמ"ג), 51]

פוליטיקה איננה המקצוע שלי. אני מניח שאחרים רואים את הדברים אחרת וממילא יש להם גם הצעות אחרות. כל תפיסה פוליטית מקובלת עלי כלגיטימית אם היא מבוססת על ראיית כל ארץ ישראל כבשר חי, כאבר מאברינו, על ראיית טובת עם ישראל כקודמת לטובתה של ארץ ישראל, ועל ראיית השלום כערך יהודי חשוב ביותר. [מסר פוליטי או מסר חינוכי, עלון שבות 100 (תשמ"ג), 53]

בכל ויכוח ציבורי קיימת תופעה של עירוב רגשות אישיים. טבעי הדבר שהרבה מידידי במחנה ארץ ישראל השלמה רואים את עצמם נפגעים. מאחר והם מסתכלים על העניין במשקפיים אישיות הם רואים את הפגיעה ברעיון. משוכנע אני שבמידה וגרמתי נזק לאנשי ארץ ישראל השלמה, הרי מאידך עשיתי טובה לעניינה של ארץ ישראל השלמה. כראש ישיבה בוודאי הייתי מעדיף להתרחק מכל פולמוס ציבורי, אבל פעלתי כפי שפעלתי מתוך תחושה של "עת לעשות לה'". רחוק אני מלומר לתלמידי 'קבלו דעתי', אך אם דבר אחד בלבד יבוא בעקבות דברי והוא בירור ענייני וויכוח גלוי, ללא מורא בשר ודם, והיה זה שכרי. [מסר פוליטי או מסר חינוכי, עלון שבות 100 (תשמ"ג), 53]

פרומקייט

בציבור הציוני דתי נראות תופעות שלא ראינו אף פעם. בחורים עם כיפות סרוגות, פאות ארוכות, סנדלים נטולי גרביים וחולצות בחוץ. "חסידים" של ממש. עם כל מיני קובעים וכיפות. זה נותן להם ביטחון מסוים. "אני דתי. גם אם הכיפה תעוף ברוח, הפאות הארוכות תמשכנה לקשור אותנו למחנה הדתי". יש גם תופעות של יותר "פרומקייט". אך זה רק צדה האחד של המטוטלת. כיצד נראה צדה השני? איני מדבר רק על פאות ארוכות וציצית יורדת עד ברכיים. אין להן כל משמעות מבחינה דתית-הלכתית, אבל הן מעניקות ביטחון מסוים. הן מבטאות דתיות או חרדיות מסוימת. איני מדבר רק על תופעות אלה אלא על דברים ערכיים. אני שומע על ישיבות הסדר שבהן נוהגים הבחורים להניח תפילין גם בתפילת המנחה. תפילין מוסיפות קדושה. מבחינה הלכתית אין בכך יוהרה או פגם. להפך. אני, מכל מקום, שייך לדור אחר. זכיתי להתפלל עם גדולי ישראל. עם ר' שלמה זלמן אויערבך, ועם הרב יצחק יעקב וייס בעל ה"מנחת יצחק", ועם ר' איסר זלמן מלצר, ועם ר'

אהרן קוטלר, ומימי לא ראיתי שהם מתפללים מנחה עם תפילין. לא היה עולה על דעת איש להניח תפילין בתפילת מנחה כשגדולי ישראל אינם נוהגים לעשות כן. לפני שלושים שנה, סיפר לי הרב ברגמן, חתנו של הרב שך, שהיה ממקורבי ביתו של ה"חזון איש", שפעם ביקש להעמיד סוכה לפי כל דקדוקי ה"חזון איש", סוכה נטולת מסמרים. בערב סוכות חשבתי: מה, לי תהיה סוכה מהודרת שלסבא שלי לא הייתה כמוה? מיד נטלתי כמה מסמרים וקבעתי אותם בסוכה. ["תנו לתורה לנצח", עלון שבות בוגרים יח (תשס"ג), 11]

יש כאן דור שאיבד את בטחונו בדור הקודם ומבקש "להתחיל מבראשית". פתאום מגלים ב"משנה ברורה" כל מיני חידושים. אמר לי אחד מתלמידי, המכהן כ"מ באחת משיבות הסדר: כשאני רואה תלמידים בישיבה שמניחים תפילין במנחה, אני יודע שיש במקביל כמה בחורים שמוותרים בכלל על תפילת המנחה... ["תנו לתורה לנצח", עלון שבות בוגרים יח (תשס"ג), 12]

באידיש יש ביטוי – 'פרומקייט', שמשמעותו הכללית היא תחושת כבודת והקפדה יתרה. הן בחסידות והן בתנועת המוסר יש שראו בכך ערך חשוב, ויש שהסתייגו מאוד, כמו בסלובודקה ובקוצק. המאפיינים השליליים של ה'פרומקייט' הם בדרך כלל דגש על "סור מרע" יותר מאשר על "עשה טוב", וכן קפדנות בעיקר כלפי אחרים. לעתים, יראת החטא מביאה לידי פסיביות – פחד מלנקוף אצבע, המביא לקיפאון ביצירה ולזהירות מכל התמודדות משמעותית. כך, מתוך יראת שמים, כביכול, ניתן להגיע להתבטלות, וממנה לבטלות מוחלטת. סבתי, הי"ד, הייתה צדקת גדולה בעלת אמונה תמימה. זכורני, שמדי בוקר כשהתעוררתי משנתי, הייתי מוצא את נעלי מצוחצחות. סבתי אמרה, שהיות שאני לומד תורה, מן הראוי שהיא תסייע לפחות בצחצוח הנעליים. עם זאת, היא הייתה רגילה לצטט אמרה, ש'פרום' זה ראשי תיבות (באידיש): 'פיל רשעות ווייניג מצוות' (= הרבה רשעות ומעט מצוות). ["משמעותה של יראת שמים בדורנו", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 23]

למרות חשיבות גורם המתח בחיים, יש להיזהר ממתח מופרז, בעבודת ה' מתוך עצבנות יתר. כשם שבכל תחום בחיים הפרזה נתפסת כמוזרות, כך גם בקיום מצוות, וזאת בניגוד לתפיסה רווחת, המזהה הקפדה יתרה עם יראת שמים. ב'שמונה פרקים' (פרק רביעי) עומד הרמב"ם על כך שהמטרה היא

להגיע לכך שהאדם במידותיו ינהג בדרך המיצוע בקלות, ולא שכל חייו יצטרך להילחם עם יצרו. עודף חשש עלול להביא לידי שיתוק מוחלט, וגם כאן צריך למצוא את האיזון הנכון. [מתח ושלווה בעבודת השם", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 88]

צדק סוציאלי

תופעה זו של חופש ממחויבות פירושה גם חופש ממחויבות לצדק סוציאלי. אני יודע שהרבה מן הדיבורים ששמענו בעבר על 'פערים חברתיים' ועל 'צדק סוציאלי' מאז תקומת המדינה היו בבחינת מס שפתיים בלבד. ועם זאת אני מאמין כי גם לאותו מס שפתיים הייתה דינאמיקה חיובית. איני מאמין שאפשר לטפל בבעיות הנובעות מפערים חברתיים אך ורק מתוך שיקולי בחירות ללא הדגשת חשיבותו של הצדק הסוציאלי כערך מוסרי ולאומי. כאשר אין מחויבות לצדק סוציאלי נעלמת גם תחושת האכפתיות למה שקורה בחברה. אי אפשר לדבר על הרוחות ההדוניסטיות ועל הנטייה המופלגת לחומרנות שאנו עדים להן בלי להזכיר את האווירה ההרסנית של תחושת החופש ממחויבות. המסר הראשון של היהדות היה המחויבות לצדקה ומשפט. כך נאמר אצל אברהם אבינו: "כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". [אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21", עלון שבות בוגרים י (תשנ"ז), 118]

ציונות דתית

הציונות הדתית הייתה פעם גשר בין כל חלקי הציבור. האם נגזר עלינו להיות מהיום חומה מפרידה, חס ושלום? [עם הולך ורם ושיחו הולך ודל", עמודים 563 (תשנ"ג), 204]

הציונות הדתית הקלאסית לא קרסה. מה שקרס הוא אותה תפיסה שטחית ומסולפת שהשתלטה על הציונות הדתית בעשרים השנים האחרונות. יש תקווה לציונות הדתית. יש תקווה גם להתיישבות הציונית ביש"ע. לא הייתה עוד תקופה שבה הציונות הדתית הייתה כל כך נחוצה למדינה כמו היום, כשזהותה היהודית נמצאת בסכנה. מדינת ישראל אינה יכולה לוותר בשום

פנים על הציונות הדתית, שפניה כלפי העם באהבת ישראל ובדרכי נועם. אולם כדי שהציונות הדתית תוסיף להתקיים, עלינו להכריז על קיומה של ציונות דתית אחרת, שבה יש סדר מדויק יותר של סולם ערכים ושבה יש יותר אחריות ושיקול דעת. עלינו לשדר תפיסת עולם המשלבת תקווה וביטחון עם אחריות ואמונה. [התמודדות ואתגר במציאות חדשה], עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 74]

קולה של הציונות הדתית חייב להישמע בתחום המדינה ובתחום החברה. ברוך ה', לעם ישראל כבר יש בית. השאלה שנשאלת כיום היא "אי זה בית אשר תבנו לי?" מה תהיה דמותו של אותו בית? [לא הכל הלכה], עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 95]

מראשית דרכה דיברה הציונות הדתית על שלושת הערכים המרכזיים ביהדות: עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל. היא חרתה על דגלה את הסיסמה "ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל". במשך כל השנים לא הורגש צורך לדרג ערכים אלה בסולם ערכים ולהדגיש מה קודם למה. באחרונה, כאשר ברחוב הציונידתי הפך הערך של ארץ ישראל להיות הערך הדומיננטי העליון, כמעט ערך בלעדי, עלינו להעמיד ולהדגיש את סולם הערכים בצורתו הנכונה על פי חז"ל ולומר שבסולם ערכים זה עם ישראל ותורת ישראל קודמים לארץ ישראל, עם כל ההשלכות הנובעות מכך. [עם הולך ורם ושיחו הולך ודל], עמודים 563 (תשנ"ג), 204]

צניעות

אין לך יפה מן הצניעות. לא עשיית רושם, לא חיצוניות אלא פנימיות. זה קנה המידה. מי שמרגיש שאצלו חיצוניות עיקר – צריך לתקן. [פתחיו של אלול], עלון שבות בוגרים ד (תשנ"ה), 42]

מסופר על המגיד ממזריטש שפעם דפק על דלת ביתו יהודי אחד. הרבי שאל 'מי שם?' והתשובה הייתה 'אני'. המגיד הזדעזע מכך שיהודי יכול לומר בפשטות 'אני'. 'אני כיצד אפשר לומר כך?'. פתח לו את הדלת וקראו להיכנס. 'האם הספקת כבר לסעוד?' משנענה בשלילה, אמר לו: 'לך למקום פלוני המרוחק מכאן כמה מילין וסעד שם'. הרבי אמר והיהודי הלך לדרכו. דרך ארוכה ומייגעת.

לאחר מסע מפרך הגיע לאותו יישוב כשהוא מאובק ובלוי. באותה שעה נערכה חתונה בכפר וכנהוג ניתנה במקום סעודה לעניים. הצטרף היהודי לעניים וסעד עם. בסיום הסעודה התברר שחסרה כף כסף. מיד נפל החשד על אותו יהודי, ואמרו לו: 'אתה הגנב! אתה הגנב!', והיהודי משיב 'לא אני, לא אני!'. לבסוף הצליח לברוח מהם והחל עושה את דרכו חזרה לבית הרבי, כשכל הדרך הוא מהרהר וחושב למה שלחו הרבי לאותה סעודה. לבסוף הגיע לבית הרבי, דפק על הדלת, ושוב הרבי שואל 'מי שם?'. ביקש אותו חסיד להשיב 'אני' כמנהגו מימים ימימה, אך לפתע תפס את עצמו והשיב 'לא אני'. מתוך המכות והייסורים שספג הצליח המסר לחדור ללבו, שידע שהוא 'לא אני'. 'אני' יש רק אחד – 'הוא!'.
[וידעתם כי אני ה', עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 6]

ראש ישיבה

כל ראש ישיבה שמסתפק בלימוד תורה לאחרים אך אינו לומד בעצמו משהו פגום בתלמודו. כולנו גם מלמדים וגם תלמידים, ולא רק משום "ומתלמידי יותר מכולם". את המסרים שאנחנו מוסרים אנו גם מפנימים יותר ויותר. כל אימת שאני חש שאוכל לומר דבר שהוא לתועלת התורה, לתועלת עם ישראל או ארץ ישראל, איני נמנע מלהשמיע את קולי. כל אימת שחשבתי כי אוכל להמעיט את חילול השם ולהרבות כבוד שמים לא נמנעתי מלהשמיע את קולי, כי גם אני חונכתי שיש להקשיב לקול בכיו של תינוק. [לשמוע קול בכיו של תינוק, עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 83]

רבנים

אין זה ראוי שרבנים יחוו דעה בתחומים שאינם בתחום מומחיותם, כגון בנושאי בריאות או כלכלה. לעתים הבעת דעה בנושאים כאלה גורמת לנזקים חמורים. רבים מענייני העולם הזה אינם נוגעים להשכלתו וללימודו של הרב, וכמובן, אין זה גורע כלל ממעמדו. תפקידו של הרב – "עשה לך רב" – מתרכז בתחומים הלכתיים ובאלה הקשורים ליראת שמים, לתורה ולעבודת ה', וכן להדרכה כללית ולעצה. אולם, על הרב לחנך את תלמידיו לכך שיוכלו לקבל בעצמם הכרעות משמעותיות. [יכולת החלטה עצמאית, והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 162]

רפורמים

אנו שוללים לחלוטין את דרכה של התנועה הרפורמית. מה שמקומם במיוחד הוא הסילוף שהיא סילפה את היהדות המקורית. מבחינה זו חמורה הרפורמה מן החילוניות ויש לנו טענות קשות על התרחקותם של הרפורמים מן היסודות המרכזיים המזוהים עם היהדות ההיסטורית ועם מסורת ישראל. יתירה מזו: "על שלושה פשעי הרפורמה ועל ארבעה לא אשיבנו" – על חיתון יהודים עם גויים על פי דת ישראל כביכול, על עריכת טקסי נישואין יחד עם איש דת נוצרי ועל עריכת טקסי נישואין לזוגות חד מיניים. גם אם תופעות אלה אינן נחלת כל רבני הרפורמה הרי אלו לא הוצאו מחוץ לתנועה. "ועל ארבעה לא אשיבנו" – על השינוי בסדר יוחסין ואימוץ העיקרון הפטר-ליניארי, שקובע את יהדותם של ילדים על פי האב. דבר זה חמור במיוחד בשל השסע שהוא יוצר בעם היהודי, שסע בלתי ניתן לאיחוי. ["נישואין אזרחיים – כן, רפורמים – לא", מימד 10 (תשנ"ז), 6]

בבואנו להחליט בשאלות כלל לאומיות עלינו להיות מודעים לכך שלרפורמים, המהווים חלק ניכר מיהודי ארצות הברית, מהווה מדינת ישראל ותחושת השייכות אליה מוקד חשוב של זהות יהודית. משום כך יש ערך יהודי בלתי מבוטל בכך שהם יוכלו להזדהות עם המדינה. ערך זה ראוי לו שיהווה שיקול נכבד בבואנו לכלכל את צעדינו כאן. חיוני בעיני שהמוני היהודים הרפורמים לא ירגישו דחויים על ידי מדינת ישראל ומוסדותיה. לעומת זאת בארץ המצב הנו אחר בתכלית. ההזדהות עם המדינה מובנת מאליה. ניתן היה לצפות שהתנועה הרפורמית תמצא דרכים לתרום לחברה הישראלית בתחומי התרבות והרוח היהודיים, תיאבק באתאיזם הפשטני והחומרני, שריד ההשכלה והמרכסיזם, ותדגיש את היסודות המוסריים של היהדות. לצערי הדבר לא נעשה. עד כה הייתה הפעילות העיקרית של התנועה מופנית למאבק בממסד האורתודוקסי ובניסיון לזכות להכרה מצד רשויות המדינה. ["נישואין אזרחיים – כן, רפורמים – לא", מימד 10 (תשנ"ז), 7]

מן הבחינה המעשית ניתן לאפשר לרפורמים ביטוי דמוקרטי ברוב התחומים. כוונתי לייצוג הרפורמים, על פי היחס האמיתי של כוחם בבתי הכנסת במקומות השונים. זאת, בניגוד לייצוג מלאכותי על ידי מפלגות חילוניות המנסות לנצלם לשם המאבק להפרדת היהדות מהמדינה. לדעתי, לא ישנה

הדבר באופן דרסטי את ייצוגם וכמו כן עשויה שיטה זו להשתלב בארגון מחדש, הכל כך הכרחי, במערכת שירותי הדת במדינה בכלל, ובמועצות הדתיות בפרט. אף בתחום החינוך אני סבור שיש לאפשר להם פעילות חינוכית, בהנחה שתהיה לכך השפעה יהודית חיובית על ציבור חילוני. לעומת זאת אני מתנגד נמרצות למתן מעמד חוקי לנישואין וגירושין רפורמיים. [“נישואין אזרחיים – כן, רפורמיים – לא”, מימד 10 (תשנ”ז), 7]

רצח ראש הממשלה יצחק רבין

עלינו לקרוע קריעה גדולה על חילול השם הגדול, שאירוע כזה קורה במדינת ישראל. כסדום היינו? לזמביה דמינו? הייתכן שבמדינת “עם אֵלֹהֵי אַבְרָהָם” יתבצע רצח כזה? [“חשבון נפש”, עלון שבוע בוגרים ח (תשנ”ו), 11]

למרבה הכאב חילול השם במקרה זה הוא כפול ומכופל כיוון שהדבר נעשה על ידי מי שרואה את עצמו כדתי, וכהצדקה למעשיו הוא משתמש במצוות התורה. בראייה כוללת יותר אנו אשמים בחינוכו של דור שלם למחשבה שטחית הבנויה על סיסמאות וקלישאות; נוער שאינו מסוגל לראות ולהבין מציאות מורכבת. בישיבות עוסקים בלימוד גמרא בחשיבה מורכבת ועמוקה; באוניברסיטה מלמדים כיצד לנתח טקסטים באופן מורכב ורציני; אך בעניינים פוליטיים האווירה הציבורית מחנכת לרדידות ושטחיות. [“חשבון נפש”, עלון שבוע בוגרים ח (תשנ”ו), 11]

שאלות ותשובות

באתרי האינטרנט השונים יש כיום כ־30,000 תשובות של רבנים בני הציונות הדתית שהשיבו על שאלות שנשאלו. יש כאן צימאון לתורה אבל משהו הרבה מעבר לזה. נכון, יש גם שאלות תם ויש שאלות ‘סתם’. יש שאלות מחוכמות ויש ‘קלוץ קאשעס’ [= שאלות קרש], אבל יש מכנה משותף לכולן: כל השאלות מבקשות לדעת מהי עמדתה של תורת ישראל ביחס לתופעה זו או אחרת. הכל נע סביב אורח חייו של שומר תורה. להערכתך, נחשף כאן משהו שהדחק והוסתר בשנים האחרונות. שאלות אלה מלמדות שיש ציבור גדול של שומרי תורה ומצוות שאיבד את ביטחונו העצמי באורח חייו, באמונתו,

בערכיו. לכן הוא פונה לרבנים כי הוא חושב שיש להם תשובה לכל שאלה. הציבור הציוני-דתי איבד את ביטחונו העצמי באורח חייו. חלק מביע זאת באמצעות שאלותיו, אך במקביל יש רבים שאינם שואלים. אלו ואלו משדרים חוסר ביטחון. הדבר מביא לכך שבני הנוער נוהרים למי ש'יש לו תשובה לכל שאלה'. אחד מבוגרי הישיבה בא אלי עם בנו שלומד באחת הישיבות והלה התגאה בפני שבישיבה 'שלו' יש להם תשובה על כל שאלה. כאן, אתם יודעים, אני מודיע לתלמידים כבר עם כניסתם לישיבה שאין לנו תשובה על כל שאלה. עלינו לחיות עם השאלות. ["תנו לתורה לנצח", עלון שבות בוגרים יח (תשס"ג), 11]

שואה

כשהציעה לי אמי, ה' ייקום דמיה, לקחת תמונה מהבית סירבתי. אמרתי שאינני זקוק לזיכרון, שעוד ניפגש. בלבי ידעתי שלא ניפגש עוד. ["אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 85]

בסיומה של המלחמה עלה בידי להגיע מהונגריה לבוקרשט ונפתחה בפני אפשרות לעלות לארץ ישראל. שיירת העלייה הייתה צריכה לצאת בשבת קודש. התנהלו בינינו ויכוחים אם מותר הדבר וטענתי אז בלהט שדבר זה הנו בגדר פיקוח נפש ומותר לנסוע בשבת. באותה שעה עלתה לפני חוויה שעברתי שבועות מספר קודם לכן, כאשר חייל רוסי הצמיד אקדח טעון ללבי. בחסדי שמים ניצלתי ונשארתי בחיים. ["אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 86]

הייתי במחנה עבודה, ואני זוכר יום אחד, למחרת יום כיפור, שלא היה לי מה לאכול וחיפשתי מעט אוכל עם בן דודי, עד שמצאנו חתיכת לחם מעופש בן כמה ימים. זה הספיק לי. במשך שנים רבות לאחר מכן, כשישבתי לאכול וראיתי על השולחן פרוסת לחם, חשבתי כמה יהודים ניתן להאכיל בפרוסות אלה. ["אהבת אותנו, ורצית בנו?!", עלון שבות בוגרים יח (תשס"ג), 95]

משך כל השנים טורדת אותי מחשבה נוראה. מיליוני יהודים נהרגו בשואה. אני ניצלתי. האמנם ניצלתי מפני שהצביע עלי הקב"ה והוציאני משם, או שמא הייתה זו שעה של הסתרת פנים, ובעת הסתר פנים, כדברי הרמב"ן, 'הלכתי

עמכם קרי' – משאיר הקב"ה את עמו ביד המקרה. אילו ידעתי שהקב"ה רוצה דווקא בי, היה הדבר מטיל עלי מעמסה גדולה וכבדה. מחד גיסא, ספק אם יכול הייתי לעמוד בה, ומאידך גיסא, כל הון שבעולם הייתי נותן לקב"ה על ששלח אלי חסדו באופן אישי. ועדיין טורדים אותי ספקות אלה ומשום כך אין לי אומץ לקבוע יום טוב על הצלתי. [אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהלך", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 86]

אני אדם פשוט וקטן. אולם כשניצלתי, חשתי שצריך להיות לי כוח כפול ומכופל למלא גם את מקומם של אלה שלא זכו להגיע לכאן. זה נתן לי אומץ לעשות דברים שבדרך הטבע היו למעלה מיכולתי האנושית. [אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהלך", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 86]

לצערנו אנו עדים לתהליך של העלמת השואה מן התודעה הדתית. קשה להתמודד עם השואה. אחת מדרכי ההתמודדות שננקטת על ידי אנשים שונים היא הדחקת השואה, סילוקה והעלמתה מן התודעה. בשימוש בביטויים כמו "אשוויץ", "מיידאנק", "נאצים" וכיוצא באלה כלפי תופעות אחרות, חמורות ככל שתהיינה, יש משום גימוד השואה. שימוש במונחי לשון שמקורם בתקופת השואה ומאורעותיה כדי לתאר תופעות טרוריסטיות, יביא לכך שבדורות הבאים רק היסטוריונים ידעו להבחין בין השואה לשאר מלחמות ישראל. כשיהודים משתמשים כלפי יהודים בביטויים הלקוחים מעולם המושגים של השואה – הם מגמדים את השואה. בין אם מדובר ב"יודרנאצים" ובין אם מדובר בקריאות "נאצים" לשוטרים במהלך הפגנה. אלו ואלו מגמדים את השואה, גם אם כוונתם טובה ומגמתם לשם שמים. [אף על פי שמיצר ומימר לי", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 45]

אנו עומדים דוממים לפני תופעת השואה ואין בפינו תשובה. "ואמונתך בלילות" – זהו אחד הניסיונות שמנסה אותנו הקב"ה. למרות הכל, אנחנו ממשיכים לדבוק בקב"ה, בחינת "ברחנו ממך אליך". אבל תשובה – אין! [אף על פי שמיצר ומימר לי", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 46]

לפני כמה שנים השתתפתי ברב־שיח, שבמהלכו שאל אותי אחד המשתתפים: "האם עדיין אפשר לומר 'ראשית צמיחת גאולתנו' על מדינת ישראל, לאחר שמסרו ארבע ערים לפלשתינאים במסגרת הסכם אוסלו?". תוך כדי דיבור, קם

אחד הרבנים ממנהיגי הציונות הדתית ואמר: "והלוא קל וחומר הוא: אם לפני שבעים שנה כינה הרב קוק באיגרותיו את מדינת ישראל 'ראשית צמיחת גאולתנו', לא כל שכן עכשיו!". ואני שואל: "כל שכן? הייתכן? האמנם? הלוא בינתיים חרב העולם! הנורא מכל קרה! גישה זו מתעלמת מן השואה ונובעת מחוסר יכולת אנושית להתמודד עמה. [אף על פי שמיצר ומימר לי", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 47]

לאחר השואה, נפגשתי עם חבר שעלה ארצה לפני והגיע לכפר עציון. כשראה אותי, אמר: "יהודה, זה אתה? אתה ניצלת? אתה הטפת לנו שנמות על קידוש השם ואתה ניצלת?" מיד לאחר מכן, הוסיף ושאל: "נשארתי דתי?" אמרתי לו: "ואילו לא נשארתי דתי, השאלות היו מובנות?" [אף על פי שמיצר ומימר לי", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 50]

ראיתי את יד ה' בבירור בשואה. לא הבנתי את משמעותה. זה היה כל כך ברור, כל כך לא נורמאלי, כל כך לא טבעי, כל כך לא הגיוני. לא הייתי באושוויץ אבל ראיתי יהודים שמובלים לשם. ראיתי גדודים שלמים של גרמנים שאינם נוסעים לחזית הרוסית כי הקרונות היו תפוסים ביהודים בניגוד לכל אינטרס צבאי. האם ניתן להבין זאת? בכל ראיתי את יד ה'. זה לא היה טבעי. זה לא היה אנושי. את יד ה' ראיתי אך את משמעותה לא הבנתי. [אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 88]

השואה חדרה עמוק לתודעתו של העם, גם אם לא תמיד הוא מודע לכך. אני רואה את השפעת השואה בכל: בבריחה מהיהדות, בשיבה אליה, בכהניזם ובשלום עכשיו. אני מקווה ואני מאמין שיש תיקון פנימי. ייסורים מצרפים ואף על פי שנראים הרבה דברים שליליים, עם ישראל מיתקן והולך. בבוא הזמן יתגלה המירוק של כנסת ישראל בפנימיותו. [אספרה שמך לאחי, בתוך קהל אהללך", עלון שבות בוגרים ג (תשנ"ד), 88]

אין דבר בעולם שיכול להצדיק את מותם של מאות אלפי ילדים שנהרגו ונשרפו. אין דבר בעולם שיצדיק זאת! לא מדינת ישראל, לא משיח, לא חזרת עם ישראל בתשובה. אין דבר בעולם שיצדיק זאת! [אהבת אותנו, ורצית בנו?!", עלון שבות בוגרים יח (תשס"ג), 96]

יש דרך של הדחקת השואה. יש המדברים על 'הסתר פנים'. מה זה הסתר פנים? וכי הקב"ה הוא בן אנוש, שיכול להסתיר פניו ולא לראות? אנו זועקים עם חבקוק הנביא (א, יג) "טהור עיניים מראות רע, והביט אל עמל לא תוכל, למה תביט בוגדים, תחריש בבלע רשע צדיק ממנו?" ["אהבת אותנו, ורצית בנו?!", עלון שבות בוגרים יח (תשס"ג), 97]

בימים הנוראים היה קשה לי לומר "אהבת אותנו ורצית בנו", אבל אמרתי ואני ממשיך לומר. דומה שהגיעה העת, לנוכח מיליוני היהודים שממשיכים לומר "אהבת אותנו ורצית בנו", שהקב"ה יאהב אותנו וירצה בנו. "אתה תקום, תרחם ציון, כי בא מועד". ["אהבת אותנו, ורצית בנו?!", עלון שבות בוגרים יח (תשס"ג), 98]

שלום

במידה והיהדות הציונית־דתית מודעת לייעודה ההיסטורי בשעה קשה זו, עליה לשנות כיוון ולשנות טקטיקה. עליה להכריז שפנינו לשלום, והכוונה לשלום אמיתי וסופי. לא שלום פורמאלי עם גינונים מדיניים שבאחרונה החלו לראות בהם חזות הכל, אלא שלום שיסלק את החשש ממוראות המלחמה. למען שלום כזה נהיה מוכנים להיכנס לויתורים כולל פשרה טריטוריאלית. אם אכן יהיה שלום כזה, אזי תהיה הצדקה מוסרית והלכתית לויתורים שלנו. לצערי הרב איני רואה סיכוי לשלום כזה בעתיד הנראה לעין, אך עם כל זה עלינו להדגיש דבר זה השכם והערב. נדבר על השלום כערך יהודי על פי התורה. דבר זה חשוב מבחינה חינוכית ומוסרית, מבחינה יהודית ולאומית, ומבחינה פרגמאטית בתוך עם ישראל ובתוך הקהילה הבינלאומית. נחזיק את חרבנו משומנת היטב, אך נחזיק אותה בנדנה ובל נשתמש בה אלא בשעת צורך אמיתי, כאשר אפשרויות אחרות לא תהיינה קיימות. ["מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבות 100 (תשמ"ג), 52]

הרמב"ם כותב ש"גדול השלום, שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם, שנאמר: "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". דברים אלו המסכמים את תפיסת העולם היהודית ביחס לערך השלום תופסים מקום מרכזי בתודעתו הדתית. יחד עם זאת, עלי להודות כי לא זה מה שהביא אותי לתמוך בהסכם

העקרונות עם אש"ף. אני רחוק מלהיסחף אחרי בעלי החזון. תמיכתי בהסכם נובעת מן החשש הכבד מפני אפשרות של מלחמה. מלחמה בימינו, גם אם תסתיים בניצחון ישראל, עלולה להיות הרת אסון ח"ו, אם ניקח בחשבון את כלי הקטל ההמוניים שבידי האויב ואת טווח יעילותם. גם זאת למדנו ממלחמת יום הכיפורים וממלחמת של"ג, אלו השלכות לאומיות, חברתיות ופוליטיות גובה מחיר הניצחון. כל הסכם מדיני בין ישראל והערבים חייב להיות כרוך בפשרה כואבת. הדיבורים אודות הסדרים מדיניים נוסח 'שלוש תמורת שלום' ללא פשרה אין להם כל אחיזה במציאות. במקרה הטוב הם משקפים תפיסה שלא יכול להיות שלום עד בוא המשיח. במקרה אחר הם מספתיים ריק מכל תוכן. ["התמודדות ואתגר במציאות חדשה", עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 70]

גם מי שסובר שיש בהסכם סיכון רב יותר מאשר סיכוי, חייב לדעת שלמן היום שבו חתם ראש הממשלה על ההסכם, השאלה האם להעניק לו לגיטימציה או לא היא משנית ונטולת משמעות מעשית. המחשבות אודות יכולתו של הציבור המתנגד להסכם להביא לעצירתו הנן חלומות באספמיה ומשאלות לב בלבד. השאלה החשובה באמת אינה אם לתמוך בהסכם או לא, אלא כיצד להגביר את הסיכוי שבו ולצמצם את סכנותיו. ["התמודדות ואתגר במציאות חדשה", עלון שבות בוגרים א (תשנ"ד), 70]

השלום כערך נשגב אינו נפסל מלהיות ערך בגלל השימוש שעושים בו חוגים שונים למטרות פוליטיות. ["מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבות 100 (תשמ"ג), 43]

אם ייווצרו סיכויים לשלום אמת עם הערבים, ובעקבות זאת ייווצרו סיכויים לעצירת הירידה ולתנועת עלייה גדולה, ותעמוד השאלה האם להעדיף יותר יהודים בארץ ישראל בפחות אדמת קודש תחת שלטון יהודי, או פחות יהודים בארץ ישראל ויותר אדמת קודש תחת שלטון יהודי, נעדיף לבחור באפשרות הראשונה. את חשיבותה של הצהרה זו רואה אני לא בצד האקטואליות שבה, ולא מבחינה פוליטית אלא מבחינה חינוכית, ועל כן איני רואה בכך מסר פוליטי אלא מסר חינוכי. לדעתי הגיע הזמן, ואני מקווה שעוד לא איחרנו את המועד, שהצהרה כזאת תיאמר בריש גלי. ["מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבות 100 (תשמ"ג), 43]

שמחה

אדם יכול להתפתח רק אם הוא שמח. ללא שמחת חיים, במצב של דיכאון, אי אפשר להתפתח. איננו דורשים מכל אחד להתנהל על פי "תותחים כבדים" כמו רבנו יונה ב"מסילת ישרים". איננו תובעים תביעות מופלגות של "ואהבת לרעך כמוך". בסך הכל אנו נתבעים להיות בני אדם. לא לשקוע במרה שחורה, לא ללכת בפנים חמוצות, אלא ללכת עם חיוך על הפנים. ["שיחת פרדה", דף קשר א (תשמ"ו), 67]

שנאת אחים

כאשר על כף המאזניים מוטל אופייה של כנסת ישראל לדורותיה, היה ברור ליוסף שעם כל הצער שהוא גורם לאביו הוא פועל בשליחותו. לכן זימן לפני אחיו שחזור של אותה סיטואציה שבה עמד הוא עצמו. האחים היו צריכים לעבור מחדש את החוויה הקשה של הפגיעה ביעקב אביהם, "כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי". הפנמת לקח זה, שנאת אחים פוגעת בכנסת ישראל מהווה תנאי הכרחי לעיצוב אופייה של האומה. כידוע, לקח זה לא מנע גילויים של שנאת אחים בתולדות ישראל, אבל בכל שעה של שנאת אחים עומדת אזהרה זו על השלכותיה של השנאה כלפיד אש. לפיד אשר בכוחו לא רק להאיר אלא גם – חלילה – לשרוף. ["כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי", עלון בוגרים יג (תשנ"ט), 13]

שנות דור ודור

אני מודה לקב"ה על כל רגע ורגע, על כל נשימה ונשימה, שהוא נותן לי כוח. פעם אמרו ששלושים שנה הם 'דור'. כיום מדברים על עשר שנים, ואף על פחות מכך. השינויים הם כה גדולים. איני חושב שלזקנים יש תמיד מה לומר, אך לפעמים יש להם מה לומר מתוך ניסיון החיים שלהם. איני רואה את עצמי כמי ששייך לדור ה"ישן". אפשר שאני לא מבין את הנוער, אך האמת היא שמעולם לא הבנתי אותו... ["בינו שנות דור ודור", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 141]

תורת חיים

אחת מתפיסות היסוד של היהדות היא שתורתנו היא תורת חיים שמתייחסת תמיד למציאות הקונקרטי. לעולם לא תגיע התורה להתנגשות חזיתית עם המציאות באופן שצורכי החיים החשובים ייפגעו. [לא הכל הלכה", עלון שבות בוגרים יג (תשנ"ט), 97]

תלמוד תורה

במקום שאינך מכניס תורה – נכנסים דברים אחרים. אין דבר ניטרלי. אין מקום לאמירה 'אני לא למדן'. אם אינך למדן, סופך שתעסוק בדברים בטלים. [פתחיו של אלול", עלון שבות בוגרים ד (תשנ"ה), 39]

איננו שואפים להתנתק מענייני הציבור ומצרכיו. אנחנו מעורבים בנעשה בעם ומעורים בו. כל ה'הסדר' הוא ביטוי למעורבות זו. אכן, זאת למודעי: לא ניתן להיות מעורב בחברה חילונית בלי יסוד תורני איתן. בלי תורה לא יותר בידינו דבר. יסוד התורה הוא תורה שעל פה. "לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל תורה שעל פה". יסוד הכל הוא הוויות דאבי ורבא. לאחריהן יש מקום לתנ"ך ולמחשבה, אך היסוד הוא תורה על פה. יש בה סוד מיוחד, קסם. כל מי שמנסה דרך אחרת, לבסס את עיקר הלימוד על מחשבה, תנ"ך, או נושאים אחרים – סופו כישלון. [פתחיו של אלול", עלון שבות בוגרים ד (תשנ"ה), 40]

אחת מדרכי היצר הרע נוטעת בך את התחושה ש'בית המדרש יענה את הכל'. אל תעשה מאמץ, בית המדרש כבר ייצור את האווירה, ישפיע עליך. אכן, אין דבר כזה כמו חודש אלול בלי 'פסל לך', בלי עבודה קשה. ודאי, האווירה מוסיפה. אבל מי שבונה את חייו רק על אווירה נשאר עם 'עסקי אוויר', לופטגעשעפט, לא עשה דבר. יש צורך בהתמודדות עצמית. לא להיות תלוי במצבי רוח. לקום לעבודת ה' בין אם יש לך חשק ובין אם לאו. להגיע בזמן לבית המדרש ולפתוח את הגמרא בכל מצב רוח. [פתחיו של אלול", עלון שבות בוגרים ד (תשנ"ה), 41]

אין לי דבר נגד תרופות "אקמול". אך מי שחושב שהוא יכול לרפא את תחלואי הדור באמצעות שיריו של ר' שלמה קרליבך, רק באמצעות הגברת

הרגש, טועה. זהו כדור "אקמול". אלה הם "חיי שעה". כל התלהבות היא רגעית. בכל פעם צריכים מתח חדש. זה לא נכס שניתן לקחת הביתה. לימוד תורה הוא נכס שנשאר אצל האדם גם כשהוא עוזב אותו. כדי לרפא צריך יציבות. עלינו להציב שני מסרים חשובים: ראשית, התורה לא איבדה דבר מהקסם שלה. היא ממשיכה להיות רלבנטית. הבעיה איננה בתורה אלא במה שהוספנו לה. דבר שני: לא ניתן להסתפק באקמול. יש לחזור לדרך הלימוד הקשה, לעמל, לידיעה ולהשקעה. רק אם נזכור זאת, ונעמול קשה, נוכל לשוב ולצעוד בדרך העולה בית ה'. [תנו לתורה לנצח, עלון שבות בגורים יח (תשס"ג), 13]

יש חשיבות גדולה שאדם ימשיך בלימוד עיוני במשך חייו, גם לאחר שהוא עוזב את לימודו הקבוע בבית המדרש, לא רק בגלל שזו המדרגה הגבוהה בלימוד תורה, אלא מפני שדווקא בדרך זו באה לידי ביטוי עבודת ה' במלוא עצמתה. בעולם שבו חשיבות האינטלקט היא כל כך משמעותית, לא ייתכן שאדם יצא ידי חובתו רק בלימוד ה'דף היומי', שאינו מחייב מאמץ אינטלקטואלי משמעותי. המוח, הכוח האינטלקטואלי, הוא האיבר החשוב ביותר של האדם. וכי נוכל להסתפק בעבודת ה' רק בידיים, באיברים – ניקח שופר ביד ונתקע בו בפה, נניח תפילין, נאכל מצות – ורק המוח יוותר לבדו, כשאנו משמש לעבודתו יתברך? מי שאינו עוסק בתלמוד תורה חסר דבר בסיסי בעבודת ה'. וכי נשאיר את האינטלקט ואת המוח לצורך הקריירה, לקבלת תואר אקדמי, ואת עבודת ה' נותיר רק לשאר האיברים? [לימוד תורה בעיון, והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 44]

מי שמקצועו הוא אומן, ייתכן שלגביו עבודת ה' תבוא לידי ביטוי אם יבנה בית כנסת באופן שיביא לידי ביטוי את כישוריו. אולם בדור שבו התחום החשוב ביותר הוא השכל, צריך תחום זה לבוא לידי ביטוי גם בעבודת ה'. בתקופה שבה משקיע אדם בתחומי לימוד שונים מאמצים רבים, לא תהיה כוונת כפונדקית?! דווקא בתקופה כזו, חשוב באופן מיוחד שלימוד התורה יעשה בצורה רצינית, ולא ייפול בעומק האינטלקטואלי מלימודים בתחומים אחרים. עבודת ה' בימינו לא תחזיק מעמד אם נושאיה לא יהיו בעלי השכלה תורנית. אי־אפשר לחיות חיים דתיים רציניים ללא השכלה תורנית מעמיקה. [לימוד תורה בעיון, והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 44]

אדם הלומד תורה, 'לוקח' עמו את הקב"ה ויוצר אתו קשר. גם אם לא נדע להסביר במדויק באיזה אופן נוצר קשר כזה, המציאות ההיסטורית מוכיחה, כי בלי עיסוק אינטנסיבי בתורה לא נותר דבר. חברה שלא היה בה לימוד תורה, עיסוק בהוויות דאביי ורבא, לא החזיקה מעמד. צאו וראו את כל הניסיונות שנעשו בתחום זה עד ימינו, לכו ובדקו בכל בתי המדרשות, ותגלו שיכולת עמידה יש רק למקום שבו למדו ולומדים גמרא. מסגרות של שיעורי גמרא מחזיקים מעמד עשרים ושלושים שנה, ואילו שיעורים אחרים, בדרך כלל, נמשכים שנה או שנתיים, ותו לא. ["לימוד תורה בעיון", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 46]

לא פעם קיימת הצדקה ליטול פסק זמן ולחשוב על גדולתה של תורה, על מסריה הגדולים, על המהפכה העצומה שהביאה עמה לעולם. או אז נדע, כי אותו פרט קטן של "שור שנגח את הפרה" או "הפה שאסר הוא הפה שהתיר", הם חלקים ממערכת ענקית. איש מדע העוסק בפרטים הקטנים, באטום הבודד, בִּגְן שהצליח לבודד, מבין מתוכם את החכמה הטמונה בעולם כולו. אין הוא יודע הרבה על הנעשה בתחומים אחרים, אך מתוך הכרתו בחכמה הטמונה בפרט שלפניו, לומד הוא להכיר ולהבין שפרט בודד זה הוא חלק מעולם גדול. הוא הדין בתלמוד תורה. הבנת הפרט הקטן אינה מתמצית בו ובתוכנו בלבד. פרט זה הוא חלק מדרך חיים, מתורה שיש בה מוסר וחכמה, עדינות ויושר. ["לימוד תורה בעיון", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 47]

תלמיד ישיבה

קיימת תופעה שכיחה בכניסתו של תלמיד לבית המדרש. בראשונה הוא עומד נדהם בפני ההיקף והמרחבים המגוונים של התורה על רבדיה השונים. הלכה, אגדה, מקרא. לעתים הוא חש רתיעה ופחד מפני האש הגדולה הזאת. הוא רואה לפניו אבנים רבות שכל אחת מהן קוראת לו, וכאילו הן מריבות זו עם זו ואומרות עלי יניח צדיק את ראשו. זמן לא מועט נדרש לו עד שימצא את האבן התואמת לאישיותו ולכישרונותיו, אם בתחום העיון וההעמקה, אם בתחום ההיקף והבקיאות, ואם בתחום בירור וסידור השיטות. אותם דברים אמורים גם בשאר חלקי התורה, במקרא או במחשבה תורנית, וכן בדרכי עבודת ה' בכלל, בתפילה, בדגשים במצוות, בהתייחסות לענייני הכלל, בדרכי

עט

השפעה וזיכוי הרבים. [”על לב אהרן” – דברים לזכר אהרל’ה פרידמן ז”ל, עלון שבות 108 (תשמ”ח), 3]

תלמידי חכמים

כיבוד תלמיד חכם אינו תלוי בהשתייכותו למחנה זה או אחר. זוהי חובה עצמאית שאינה נמדדת לפי הנהגתו ועמידתו של אותו תלמיד חכם בראש מפלגה זו או אחרת. זוהי הדרך שעלינו לדבוק בה ולהטמיע אותה. צריכה להיות דרך ארץ כלפי כל תלמיד חכם. זהו כבודה של תורה. [”דעת תורה” מן התורה מניין?“, עלון שבות יב (תשנ”ח), 101]

תנועה קיבוצית

יש היום ציבור גדול בארץ שמבחינה נפשית בשל לשמוע דבר ה’, והוא מצפה לשמוע בשורה כלשהי מפי היהדות הדתית. בעוונותינו הרבים, בגלל הדגשים מופרזים שלנו, שכולם מתרכזים בתחום אחד בלבד, אנו מאכזבים אותם. [”מסר פוליטי או מסר חינוכי“, עלון שבות 100 (תשמ”ג), 49]

אני מוטרד ביותר ממה שקורה במחנה ההתיישבות העובדת. זהו מחנה שתרם רבות למען בניינה של ארץ ישראל ועד היום היה מקור גדול לתפקידים חלוציים. מספר הטייסים והמפקדים הקרביים שיצאו ממחנה זה גדול בהרבה ממה שמקובל בשכבות אוכלוסייה אחרות בארץ. הקולות הנשמעים באחרונה ממחנה זה מפחידים ומבהילים כל מי שמסוגל לראות דברים לטווח רחוק. מעבר למאבק המפלגתי העכשווי, האוכל כל חלקה טובה בעם, יותר מכל ביטויי השנאה, הרוגז והתקפלות הדגל הציוני, מפחידים אותי ביטויי הייאוש ההולכים ומתחזקים. אני רואה לפני ציבור מיואש עד מאד. [”מסר פוליטי או מסר חינוכי“, עלון שבות 100 (תשמ”ג), 49]

תפוצות

ארץ ישראל שייכת לכל יהודי העולם, ואם חס ושלום נגזר עלינו ממרום לסבול בארץ ישראל מפני חטאינו, אנו סובלים לא רק מפני חטאי יושבי הארץ אלא מפני חטאי כל היהודים, בכל מקום שהם. למדינת ישראל יש

אחריות כלפי היהודים בכל מקום שהם, בין אם הם שומרי שבת ובין אם הם מחללי שבת, בין אם הם חושבים לעלות לארץ ישראל ובין אם אינם חושבים לעלות. במידה והיא מבקשת להיות נאמנה לייעודה, חובה על מדינת ישראל להעביר בקביעות לעולם היהודי מסרים חינוכיים בתחום האמונה, התורה והמוסר. זהו ייעודנו, זהו תפקידנו. ["מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבות 100 (תשמ"ג), 43]

אנחנו מרבים לדבר על הסכנה הנשקפת לארץ ישראל השלמה, אך כמעט ולא נשמע קול של חרדה באשר לסכנה הנשקפת לעם ישראל השלם. ארץ כי תחרב, יש לה תקווה בדורות הבאים. אבל עם כי יחרב, כאשר אלפי בנים נעלמים מן היהדות מדי שנה בשנה, בחינת "וכל באיה לא ישובו", האם יש תקווה להחזירם? ["מסר פוליטי או מסר חינוכי", עלון שבות 100 (תשמ"ג), 50]

אחד האתגרים החשובים העומדים בפני מדינת ישראל בעתיד הוא איך ובאיזו דרך יכולה מדינת ישראל לעזור לתפוצה היהודית במאבקה הנואש להישרדות. הגיע הזמן לשנות את סדר היום הלאומי. במקום לחפש דרכים איך מדינת ישראל יכולה להיעזר ביהודי התפוצות, יש לחפש דרכים בהם יכולה מדינת ישראל לעזור ליהודי התפוצות. ["אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21", עלון שבות בוגרים י (תשנ"ז), 122]

אם אנחנו מעוניינים לשמור על הרצף ההיסטורי של עם ישראל, דבר שאני משוכנע שהוא רצון רוב רובו של העם בארץ, עלינו להדגיש את היותנו יהודים. הדרך הטובה ביותר לכך היא להביא לידי ביטוי את מחויבותנו ואחריותנו כלפי העם היהודי בכל מקום שהוא. רק בדרך זו נמצא את שערי המורשת היהודית העשירה פתוחים לפנינו. ["אתגריה של מדינת ישראל לקראת המאה ה-21", עלון שבות בוגרים י (תשנ"ז), 122]

תפילה

הדרישה להדגשת היסוד הרגשי בתפילה, עד כדי התרגשות והתלהבות, באה לידי ביטוי בימינו בנהירה למנייני "קרליבך", ההולכים ותופסים תאוצה. לעומת גישה קלאסית זו, בא ר' נחמן מברסלב, אשר ביקש להעלות את רמת עבודת השם בקרב היהודים הפשוטים והטיף כל ימיו להתאמץ בשמחה, בשירה

ובריקוד, לא כביטוי לדבקות, ברוח הגישה הקלאסית, אלא כאמצעי, שעל ידו אדם יגיע לדבקות. שתי גישות אלה מזכירות לנו את דברי המדרש במדרש תהלים (פרק כד סימן ג): "וכל מקום שנאמר 'מזמור לדוד' היה מנגן ואחר כך הייתה שורה עליו רוח הקדש, 'לדוד מזמור' הייתה שורה עליו רוח הקדש ואחר כך היה מנגן". כמובן, אנו עוד רחוקים ביותר מניגונו של דוד המלך ומרוח הקודש ששרתה עליו. ועם זאת, בתנאים מסוימים, יכולים דברי המדרש לשמש לנו מקור השראה. אם וכאשר השירה והריקוד יביאו את האדם לפתיחת ליבו בתפילה, להעמקת התחושה של עמידה לפניו יתברך, השומע תפילת כל פה, ליכולת לשפוך שיח ממעמקי הלב, וכתוצאה מכך יוסיף שמחה בלבו, כנאמר "יערב עליו שיחי אנכי אשמח בה", אם רגשות אלו תהיינה תוצאות השירה והריקוד, הרי שבצדק יוכלו דברי רבותינו ז"ל, בעניין מזמור לדוד, לשמש מקור השראה להולכים בעקבותיו של רבי נחמן בעניין זה. [תבונה ורגש בתורה ובתפילה", עלון שבוע בוגרים יד (תשס"א), 13]

אין לזלזל גם בשאיפה כנה כשלעצמה, אף אם לא השיגה את התוצאות. כשם שאין הקב"ה מקפח שכר שיחה נאה, כך אנו מאמינים שאין הקב"ה מקפח שכר שאיפה נאה. ללא שאיפה נאה זו, לכל הפחות, קשה להשלים עם נוסח מניינים חדשים, אשר יש בהם מן החידוש לעומת סדרי התפילה המסורתיים ואפילו הנוסח החסידי. יחד עם זה, יש להיזהר מאותן תחושות של דבקות וריגושים אשר מקור השראתם בדתות המזרחיות, המתפארות בעוצמתן של חוויותיהן הדתיות. נושאי דגל חוויות אלה אדישים לכל הבעיות האנושיות הסוציאליות ואין להם עניין בתיקון עולם, בשאיפת צדק ומשפט. החוויות הדתיות הן כל עולמן, הן מטרה לעצמה ואינן מובילות לדבר. [תבונה ורגש בתורה ובתפילה", עלון שבוע בוגרים יד (תשס"א), 14]

על הפסוק ביחזקאל: "העצמות היבשות שמעו דבר ה'" נאמר בגמרא: "ר' ירמיה בר אבא אמר: אלו בני אדם שאין בהן לחלוחית של מצווה, שנאמר העצמות היבשות שמעו דבר ה'" (סנהדרין צב ע"ב). בעקבות תחושת היובש בא הצימאון למשהו רוחני, לעניין מרגש ומלהיב. מכאן הנהירה למניינים שבהם השירה והריקוד הופכים להיות יסוד מרכזי בתפילה, תוך ציפייה שדבר זה יעניק תחושה מסוימת של התעלות. ר' נחמן ביקש להפוך את התורות שלו לתפילות. ואכן, תלמידו ר' נתן מילא את בקשתו בעשרות תורות שהפך אותן

לתפילות. דומה שהגיע הזמן לחשוב איך להפוך את התפילות לתורות. [תבונה ורגש בתורה ובתפילה, עלון שבות בוגרים יד (תשס"א), 17]

הגדלות שבאישיותו של אדם מישראל נמדדת לפי עומק זיקתו לתפילה. התפילה היא האדם. "מאי מבעה? רב אומר זה אדם, דכתיב (ישעיהו כא) 'אם תבעיון בעיו' (ב"ק ג, ע"ב)". ה'מבעה', המבקש, המתפלל, הוא-הוא האדם. [על לב אהרן" – דברים לזכר אהרל'ה פרידמן ז"ל, עלון שבות 108 (תשמ"ח), 3]

זכות גדולה נפלה בחלקו של כל אדם, כל אשר צלם אלוקים בו. הקב"ה אִפְשַׁר לאדם להתפלל. האנושות הייתה נראית אחרת, עצובה יותר, אומללה יותר, אלמלא זכות זו שניתנה לאדם. אספר לכם דברים ששמעתי מפיו של מנהל אחד מבתי האבות במיאמי, ארה"ב, שבין כתליו מתגוררים עשרות זקנים. ילדיהם מתגוררים במקומות מרוחקים, ניריורק, וושינגטון, שיקגו. יש שלושה סוגים של ילדים: כאלה השולחים כל חודש המחאה להוריהם. הבן מצרף כמה מלים, לפעמים אפילו זה לא. מכל מקום, האב יודע שבנו זוכר אותו כל חודש. אחרים שולחים כל חודש את המחאה ישירות למשרד. אמנם, לא לאבא, אבל בכל זאת – הם מראים שעדיין זוכרים הם את הוריהם. אבל – הוסיף המנהל ואמר – יש כאלה שמסתפקים ב"הוראת קבע" לבנק, והפקיד שולח את הכסף מדי חודש, מבלי שהבן יודע אם אביו עדיין בחיים אם לאו. הכל פועל באופן אוטומטי. זה ההבדל בין יעקב לעשיו. הקב"ה אומר ליעקב: עליך לבקש בכל פעם. לא תקבל דבר מבלי שתבקש. לעשיו, לעומת זאת, יש "הוראת קבע". פוליסת ביטוח. [ואני תפילה", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 91]

משורר התהלים אמר: "אני תפילה" (קט, ד). התפילה באה לידי ביטוי באישיותו של אדם. רצונך לעמוד על אישיותו של אדם – התבונן בתפילתו. [ואני תפילה", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 92]

הדבר הראשון הנחוץ לתפילה הוא פתיחות. פתיחות כלפי עצמך. הבריות חושבים 'פלוני אינו פתוח כלפי זולתו'. אך יש לא מעט אנשים שאינם פתוחים כלפי עצמם. כל אחד, הורה, מחנך או רב, שואל את תלמידו או ילדיו "מה נשמע", והתשובה הכמעט אחידה היא "הכל בסדר". אינך מצליח לדבר אתם, לדובב אותם. הם "סגורים" לא רק כלפי זולתם אלא גם כלפי עצמם. אין הם

מסוגלים להתבונן בעצמם. כדי ל"היפתח" בפני הקב"ה יש צורך שאדם "יפתח" תחילה כלפי עצמו. שלא יסתפק רק באמירת התפילות שבסידור, אלא יוסיף להן בקשה משלו. ולו בלב פנימה. את תפילת העמידה אנו פותחים: "ה' שפתי תפתח, ופי יגיד תהילתך". לפי הרבה פוסקים זהו חלק מהתפילה. "שפתי תפתח", היינו: פתח את לבי. הנני מרגיש "סגור", לבי מסרב מלהיפתח. ["ואני תפילה", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 93]

יש המשקיעים אנרגיה עצומה בתנועות הגוף בשעת התפילה מתוך מחשבה שבכך יסלקו מעליהם את המחשבות הזרות. ניתן היה ליצור חשמל מהתנועות האדירות שאני רואה לעתים אצל בחורים העומדים בתפילה. אכן, כתוב שמתר להתנועע קצת בשעת התפילה, וכדי לעורר כוונה – מתנועעים הרבה. וכי בתנועות פיזיות ניתן לפתור בעיות נפשיות? האמנם כשדוד המלך אמר "אשפוך לפניו שיחי" הוא התכוון ל"קוועטשים" בתפילה? לא ולא! "אשפוך לפניו שיחי", תפילה זורמת, טבעית. ["ואני תפילה", והארץ נתן לבני אדם (תשס"ה), 95]

תשובה

כדאי להתריע על דבר אחד. לצערנו מזה זמן ניכר משתרשת ביהדות הדתית, בכל אופן בחלק נכבד ממנה, הכרה כי התשובה היא מצוות עשה שאחרים מצווים עליה. אני מאמין, כי אם יש לקב"ה תביעה כלפי מישהו, כי אז יש לו בראש ובראשונה תביעה מאותם יהודים מאמינים בני מאמינים חובשי בית המדרש. אם לתבוע מאחרים, כי אז יש לתבוע מהם דברים הרבה יותר חמורים, וספק אם אפשר לתבוע. אדם ששם שמים נכרת מפיו, ספק אם אפשר לתבוע ממנו. אם יש לתבוע – יש לתבוע מאתנו. ["למשמעותה של מלחמת יום הכיפורים", המעלות ממעמקים, 13]